

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 14

Institute for the Study
of the USSR

Institut zur Erforschung
der UdSSR

Institut d'études
sur l'URSS

МЮНХЕН

1958

ІНСТИТУТ ДЛІА ВІВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

БІБЛІОТЕКА

ІМЕНІ

O. Olyzhich

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 14

БІБЛІОТЕКА

6, rue de la...

35600

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

1292

М ю н х е н

1958

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

1924

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Відповідальний редактор проф. П. Курінний.

Herausgeber und Drucker : Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.

Muenchen 22, Mannhardtstr. 6, Germany.

Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, Muenchen 26.

Schliessfach 8, Mannhardtstr. 6, Germany.

Mr. Meisner

НАУКОВО-ДОСЛІДЧИЙ ШЛЯХ ПРОФ. Д-РА М.О. МІЛЛЕРА

26 листопада 1958 р. минуло 75 років з дня народження і більш ніж 50 років з дня початку науково-дослідчої і педагогічної праці проф. М.О. Міллера.

Українська редакція Інституту щиро вітає високоzasлуженого дослідника земель Великого Війська Донського й України та бажає Ювілятові ще багато щасливих років життя та нових наукових здобутків.

Більша частина життя Ювілята пройшла в умовах СРСР, де не багато було можливостей публікації його видатних здобутків, що не мали партійного спрямування. Тому більша частина його науково-дослідчого доробку залишилась не видрукованою. Проте, виконання великих дослідчих праць і включення фактів з них у науковий обіг уже дають право оцінювати їх як факти довершені.

Вважаємо справедливим на цих сторінках подати факти і ідеї М.О. Міллера, щоб сприяти залученню їх до обігу світової науки.

Михайло Олександрович Міллер, донський козак, є нащадком німецького старовинного роду, який у 17 ст. прибув до Росії, брав участь у кількох виправах російської армії на підбиття земель Надозів'я, осів на стало на землях Війська Донського і віддав свої творчі сили на розбудову козачого краю та на культурне його піднесення.

Життя серед козачих традицій визначило коло інтересів М.О. Міллера. Це в першу чергу любов до Дону, до Приозів'я, до козаччини і зокрема до Запоріжжя, з яким доля пов'язала життя М.О. Міллера ще від 1904 року. В цьому часі він узяв участь в підготовці археологічних і етнографічних експедицій до XII (у Харкові) і XIII (в Катеринославі) археологічних з'їздів, які мали на меті вивчення Слобідської України і Запоріжжя. Ці експедиції відбулися під керівництвом історика Д. Багалія, етнографів М. Сумцова та Дмитра Яворницького.

Високу освіту здобув М.О. Міллер на історико-філологічному факультеті московського університету та економічному відділі факультету права Харківського університету.

В часі його університетських студій, які оформили його як самостійного дослідника, М.О. Міллер мав безпосередні контакти з провідними дослідниками і передовими людьми свого часу, які остаточно визначили віхи і межі його наукових прямувань та дослідчої методології. Це були ідеї Габрієля де Мортіє, Хведора Вовка, Олександра Міллера (брата М.О. Міллера, видатного археолога, знищеного більшовиками), С. Руденка - представників французької етнологічної, позитивістичної школи (в Петербурзькому її варіанті - соціологічної) та частково культурно-історичної - краєзнавчого спрямування школи проф. М.Сумцова, С. Кузнецова, В. Городцова, Д. Яворницького, В. Харламова, В. Бузескула. Останні були типовими представниками різних відтінків культурно-історичного напрямку етногенетичних досліджень, що відбивали прямування національного відродження "іногородців" Росії, а в стислому варіанті - школи слов'янознавчих студій, що її представником у 19 ст. був проф. Любор Нідерле.

Для характеристики педагогічної і громадської діяльності М.О. Міллера ми можемо подати перелік тих закладів діяльності його, які Ювілят підтримував своїм знанням і які живив силою своїх ідей. В його діяльності ми бачимо його як кандидата економічних і юридичних наук (з 1911 р.), магістра історичних наук (1940 р.), доктора філософії, професора педагогічного інституту, Державного Університету ім. Молотова та Інституту Марксизму-Ленінізму в Ростові, професора Українського Вільного Університету в Мюнхені, керівника експедиції Української Академії Наук і управління науковими установами УССР, член кор. Державної Академії історії матеріальної культури (1936), дійсного члена Української Вільної Академії Наук (з 1946 р) та Українського Наукового Товариства ім. Шевченка (з 1947 р.), директора українського морського інституту (з 1947 р.), члена численних краєзнавчих закладів на землях війська Донського, Кубанського та Запоріжжя. М.О. Міллер, разом із своїм братом О.О. Міллером був фундатором краєвих музеїв у місті Таганрозі, (1903, 1926), Новочеркаську (1906), в Ростові над Доном, Озові (1938), а потім вже персонально брав участь в розбудові музею Дніпропетровська (1929-1932),

Запоріжжя, що виник у наслідок тих праць і експедицій для дослідження території Дніпровської гідро-електричної станції.

Археологічні, етнографічні і краєзнавчі зацікавлення М.О. Міллера виникли ще в юнацькі роки, в наслідок відвідання ним руїн античного міста Панкіпатея (тепер місто Керч у Криму) і настільки опанували його, що він навіть девізом свого життя взяв, як сам пише, діяльність Мітрідата IV Великого та розквіт Боспорського і Понтійського царства. Шукання за пам'ятками з того часу були для М.О. Міллера провідною ідеєю цілого життя, що тепер вже зафіксовані в серії наукових нарисів, які тепер автор почав друкувати в вигляді монографій.

Всі досліді М.О. Міллера (рекогносцировки, розвідки, розкопи, публікації пам'яток, нариси і монографії можна коротко систематизувати за певними суворо пов'язаними між собою циклами.

Початкові роботи М.О. Міллера, праці з його студентських років 1907-8 були пов'язані з виконаннями доручень наукових установ Москви і Петербургу. Такі доручення давали: "Русское Археологическое Общество (в Москві), Русское Отделение Музея имп. Александра III (в Петербурзі). Звіти за ці роботи було надруковано:

- 1) "Записка об археологических материалах в Самарском музее", "Древности". Труды Имп. Русск. Археол. О-ва. М. XII, 1909 г.
- 2) Неолитические стоянки по р.Бузулуку в Самарск. губ., "Древности". Труды Имп. Русск. Археол. О-ва. М. XIII, 1910 г.

Значення цих праць - рекогносцировка для заповнення білої плями на археологічній карті Надволжя.

- 3) "Матерьяльная культура донских низовых казаков" (Рукопис з фото, кресленнями та планами. СПб., Російський Етногр. Музей имп. Алекс. III).
- 4) "Очерк крестьянских построек в Приазовье", (надруковано в Записках Ростовск. О-ва истории древностей и природы, том I, Р.н/Д, 1912 г.)

- 5) "Опыт демографической экскурсии по г.Таганрогу", "Известия сев. Кав. Бюро Краев", Р.н/Д, I.

Три попередніх праці належать до серії досліджень великої етнографічної експедиції "Русского музея" для дослідження народів Росії під керівництвом проф. Хв. Вовка.

Найширше розгортає систематичну краєзнавчу роботу в Над-

озів"ю М.О. Міллер в роках 1926-40. З цього часу знаємо щонайменше 45 праць. З них 5 призначено питанням методики краєзнавчих дослідів, 16 - описові пам'яток археологічних на новообстежених теренах. Згадаємо такі праці:

"Отчет о работах экспедиции ГАИМК на Волго-Доне в 1934 г."
Археол. исслед. в РСФСР в 1934-36 гг. ИИМК Акад. Наук, Ленинград, 1941.

"Отчет о работах экспедиции ГАИМК в Моздоке в 1935 г." Ленинград, 1941.

"Некоторые курганные погребения Таганрогского округа", "Записки Рост. н/Д О-ва истор., древн. и природы", Р.н/Д.

"Обследование памятников материальной культуры сев. побережья Азовск. моря". "Бюлл. Сев.-Кав. Краев Бюро Краевед", Р.н/Д., 1926, ч. 1-6.

"Самбекское городище". "Записки Сев.-Кав. О-ва археол. истории и этногр", Р.н/Д., вып. 5-6.

"Археологические памятники Донецко-Кундрюческого песчаного массива" (Неопубл. рукопис).

"Археологические разведки памятников в станице Нижне-Гниловской" (Рукопись в Ин-ті Археол. Акад. Наук СССР, Ленинград).

"Сарматское поселение у ст. Н. Гниловской". "Древности". Зап. Рост. н/Д. Обл. Муз., вып. I.

"Сосуд с зерном из сарматского погребения", "Древности" Зап. Рост. н/Д. Обл. Муз., вып. II.

Інтерпретації окремих археологічних пам'яток та груп їх присвячено такі нариси:

"Деформированные черепа в бронзовом веке" (Редакц. "Советск. Археологии", Ленинград).

"Орнаментированная костяная молотошпилька из погребения у стан. Грушевской" (Редакц. "Сов. Археол", Ленинград).

"К вопросу о местонахождении Низанского порта". "Записки Сев. Кав. о-ва археол. истор. и этногр" Р. н/Д., вып. 5-6.

"Славянське місто Біла Вежа над Доном", журнал "Київ", ч.3, 1956, Нью-Йорк.

"Третій центр Русі-Танія в світлі археологічних пам'яток, Науковий Збірник УВАН, т. Нью-Йорк, 1952.

"Танаис". Окреме видання. Госиздат, Рост. н/Д.

"Место битвы кн. Игоря с половцами на основании археол. данных" Реферат на конфер. Наук. раб. в Ростові. "Научные Зап. Рост. Гос.

Пед. Ін-та

"Культура полів поховань на Україні" (Рукопис у автора).

В розпорядженні науки, а можливо і у самого автора, на жаль, немає повного вичерпливого списку його публікацій цієї серії. Вони є розкидані по різних принагідних виданнях, а між тим кожна з них дає науці нові факти і нові ідеї.

Частина здобутих матеріалів, доповнених даними з нової літератури оголошена друком в його найбільших і найцінніших публікаціях:

- 1) "Доклассовый период в истории Дона". "Научные Записки Рост. н/Д. Педагогического Института", том. I, Р. н/Д., 1941.
- 2) У щойно видрукуваній Інститутом для вивчення СРСР в Мюнхені монографії "Дон и Приозовье в Древности" (у двох частинах). Частина I - первобитний період, Мюнхен 1958, стор. 215 + 6 табл. + 1 карта + показник імен та географічних назв (надруковано). Частина II - "Греко-Скито Сарматський період", (друкується).

Ця праця є підсумком 50 років археологічних теренових студій Ювілята. Присвячена вона дружині автора Т.О. Міллер, помічниці його на всіх дослідках Дніпра, Волги, Дону і Надозів'я. Праця дає далеко більш, ніж обіцяє заголовок, бо містить в собі, крім багатого невідомого досі матеріалу про загинуті пам'ятки, також матеріал з історії археологічного вивчення Надчорномор'я, а головне концепційні висновки автора з таких важливих проблем, як етногенеза українського і черкеського народів, проблеми, пов'язані з Кимерійцями, скитами, сарматами, готами, хазарами, алонами, болгарами та княжої доби Славією-Тмутараканю.

Книга "Дон и Приозовье в древности" таким чином надалі є вихідною в дальших студіях цього краю.

Поява II томової монографії проте не позбавляє цінности попередньої серії публікацій автора під заголовком "Студії з ранньої історії Приозів'я", яка вийшла в ротаторному виданні 1946-47 року в кількості 13 випусків. Подаємо назви цих окремих студій:

- I. "До історії Танаїса". "Чорноморський Збірник", VII.
- II. "Антична колонізація Приозів'я", "Чорноморський Збірник", VIII.
- III. "Бібліографія з питання античної колонізації Приозів'я" "Чорноморський Збірник", VIII.

- IV. "Скільки було Танаїсів". "Чорноморський Збірник", IX.
- V. "Досліди Н.Гниловського городища". "Морський Інститут", ч.4.
- VI. "Дослідження сарматського некрополю", "Чорноморський Інститут", ч. 51.
- VII. "Антична торгівля", "Укр. Морський Ін-т", ч. 50.
- VIII. "Сарматська матеріальна культура", "Чорноморський Збірник" ч. XI.
- IX. "Демографічний нарис сармато-алан", Укр. Морський Ін-т, ч.53.
- X. "Візантійська торгівля", Укр. Морський Ін-т, ч. 51.
- XI. "Генуезько-Венеційська доба 13-15 ст.", Укр. Морський Ін-т., ч. 54.
- XII. "Старий Город", Укр. Морський Інститут, ч. 55.
- XIII. "Від давнього Танаїсу до сучасного Ростова н/Д." Укр. Морський Інститут, ч. 56.

Дальшою серією публікацій М.О. Міллера є 20 нарисів і звітів за археологічні розкопи на терені будівництва Дніпрової Електричної Станції "Дніпрельстану". Експедиція мала за завдання дослідити простір Надпоріжжя, що мав бути на віки залитий водою аж до водопідпорної дамби (вище острога Хортиці). Цей простір протягом цілої історії України був тереном найважливіших подій: був пов'язаний безпосередньо зі скитським "Геросом", мав античні факторії, був місцем перебування сарматів, гунів, готів, лежав на шляху "з варяг у греки", до половецьких, печенізьких і татарських селищ. Мав велике значення в історії Війська Запорізького.

Почесним головою експедиції був академік Дмитро Яворницький, почесна постать романтичної археології 19 ст. і символ минулої історичної романтики Запорозької Січі. На чолі експедиції мусів стояти досвідчений дослідник. Таким був М.О. Міллер.

Про значення цієї експедиції промовляють здобутки її. Крім великих наслідків теренового обслідування Надпоріжжя вона дала науці й музеям біля 40 000 річей музейного значення і низку коштовних манускриптів, які досі, на жаль, залишаються невиданими, хоч вже увійшли в науковий обіг не лише в СРСР у формі окремих статей. Більшість з них належить перу проф. М.О.Міллера. Напр. "Палеоліт Надпоріжжя", (видання УВАН), "Пам'ятники родового общества на Игреном полуострове", (вид. Ленинград ПИДО 1935 г. No. 9,10); нариси "Таємниці Дніпрові", "Ненасичені дзвони",

"Кічкаський скарб", "Кічкаський перевіз", "Звінтар золотих лицарів", "Могила князя Святослава" (Ігоровича). Але великі закінчені монографії - звіти експедиції і аналіза здобутого наукового матеріалу, що переховуються в різних наукових установах СРСР, досі не публікуються. Навпаки, ім'я М.О. Міллера, як дослідника, там замовчується, а матеріали використовують сторонні особи.

Інша серія статей М.О. Міллера присвячена була українській генеології та геральдиці. Це його вартісні студії до історії родових знаків, родового знаку роду князя Володимира Святого і еволюція його як державного знаку України, про державні інсигнії козаччини і України, про родові знаки українських і литовських родів - біля 25 нарисів. Це публікації інституту родо- і знаменознавства.

Заслуговують на відзначення також студії проф. М. Міллера з історії козачого Дону, як от:

- 1) "Основные моменты в истории Донского казачества" (Учен. Зап. Рост. Гос. Универс.).
- 2) "Партизанские методы ведения войны у Донских казаков в 1812 г." (Учен. Зап. Рост. Гос. Пед. Ин-та).
- 3) "Исторические предпосылки возникновения и развития г. Ростова н/Д." (Учен. Зап. Рост. Гос. Универс.).

М.О. Міллер завжди брав і бере найдіяльнішу участь у науковому житті. Він жваво реагує на кожний поступ дослідчої думки і відкликається рецензіями на видатніші видання. Ця непомітна на зовні праця М.О. Міллера має значний показник. Він написав щонайменше кількості рецензій і брав участь статтями у виданнях різних установ по запрошенню їх і особливо в низці енциклопедичних словників, напр. в Енциклопедії Українознавства.

В ділянці совєтознавства Ювілятові належать переважно статті, які показують руйнующе значення большевизму в національному житті народів СРСР, у руйнуванні духа і свідомості їх, переслідувані церкви, нищення пам'яток культури і історії та руйнування історичної науки.

В останньому часі на цю тему надруковано дві його праці: "Археологія в СРСР" (в серії дослідів і матеріали Інституту для дослідження СРСР в Мюнхені, Мюнхен 1954, 158 стор.) та "Archaeology in the U.S.S.R.", published for the Research Program on the U.S.

стаття про знищення української православної церкви більшовиками (в "Українському Збірнику" No. 10., Мюнхен, 1957. та "Ukrainian Review" NO. 7).

В книзі "Археологія в ССРСР", що викликала понад 30 в п'яти мовах позитивних рецензій західного світу, автор зробив спробу систематизувати явища, які відбуваються в археологічному дослідчому житті ССРСР на тлі більшовицької еволюції в ССРСР, одночасно подаючи дані про розвиток археології з найдавніших часів до нині, а головне перевів систематику в непроглядному хаосі комуністичної теоретичної думки в сфері археології, щоб окреслити ті ідеологічні явища, які призвели в сучасному до оформлення нової совєтської археології, що, розуміється, немає нічого спільного з принципами і практикою передової археологічної науки західного світу.

Оцінку археології в ССРСР М.О. Міллер перевів з ідейних позицій старої французької позитивістичної школи. Ідейна належність проф. М.О. Міллера до цієї наукової школи в умовах сов. дійсности охоронила його як від марксо-сталінських експериментів в археології і етнографії, так і від перебільшеного панславізму, панрусизму і пангерманізму культурно-історичної школи в археології і етнографії, які були причиною загибелі багатьох археологів з тих, що не вдержалися в колі ідей археологічного реалізму і стали на шлях політичної совєтської науки

Тепер М.О. Міллер пише більшу працю, побудовану на дослідах Надпоріжжя, під назвою "Нариси з передісторії Наддніпрів'я"

ПРОБЛЕМА ЖИТТЬОВОГО РІВНЯ В ССРСР

"Ziel der Volkswirtschaft soll sein die nachhaltige Steigerung des realen Arbeitseinkommen unter Foerderung der seelischen und koerperlichen Kraefte des Volkes, unter Zurueckweisung aller Versuche, den arbeitenden Menschen zum blossen Mittel fuer fremde Zwecke herabzuwuerdigen". /Adolf Weber/.

Я взяв, як мотто, слова одного з найстарших сучасних економістів, відомого мюнхенського професора Адольфа Вебера, які, на мою думку, найліпше розкривають істоту того, чим повинно бути народне господарство. Господарча діяльність окремих господарчих суб"єктів або їх колективів проходить у певних, встановлених державною владою інституціональних рамках; це те, що можна назвати господарчим ладом або порядком. З другої сторони державні /або інші публічні/ органи в більшому або меншому ступені впливають чи навіть керують господарчою діяльністю, і сукупність цих заходів носить назву економічної політики. А поєднання певного господарчого ладу з певною економічною політикою держави творить те, що можна означити терміном - господарча або економічна система.

Господарча система, що її запровадили на теренах колишньої Російської імперії більшовики, за 40 років, що минули з часу захоплення влади більшовиками в центрі імперії, значно змінялася. Однак в цих змінах можна ствердити константними два основні елементи. Перший - це скасування приватної власності на засоби виробництва, і другий - намагання керувати господарським процесом згідно з встановленими центральними плановими інституціями господарчими планами. Цю господарчу систему більшовики називають соціалізмом.

За ці 40 років ця господарча система позначилася цілим рядом певних, і то дуже значних, матеріальних успіхів. В широкому розмірі переведена індустріялізація країни, створено цілий ряд нових промислових галузів; СРСР по обсягу матеріальної продукції основних галузів важкої індустрії вийшов на друге місце в світі. Інакше стоїть справа з виконанням основної задачі кожного народнього господарства - з піднесенням матеріального добробуту широких мас населення, який би уможлиблював всебічний розвиток духовних і фізичних сил народу. За прискінення індустріялізації, за величезну розбудову важкої індустрії, за побудову нових могутніх індустріяльних об'єктів, населення СРСР мусіло заплатити дорогу ціну. І тепер, на 40-му році існування большевицької влади, постає питання: оскільки ці жертви й злидні виправдали себе? Чи в результаті "побудованого соціалізму" життєвий рівень широких мас населення настільки поліпшився, що можна говорити вже про перевагу запровадженої большевиками господарчої системи? І чи ця система справді може забезпечити всебічний розвиток духовних і фізичних сил народу?

В основу своєї економічної науки большевики поклали марксизм. Ми не входимо в питання, чи слушно большевики вважають себе правовірними послідовниками науки Маркса і чи багато від марксизму залишилося в тій економічній науці, що сьогодні, як єдина можлива, викладається в високих школах СРСР. Нас не обходить також питання, чи соціалізм, здійснений, як твердять большевики, в СРСР, відповідає соціалізму, як його уявляв Маркс, і чи шляхи побудови соціалізму були саме такими, які рекомендував і чи яких сподівався від майбутнього розвитку світової економіки Маркс. Незаперечним, однак, є той факт, що основні положення економічної науки Маркса були покладені в основу економічних концепцій Леніна. Так само, незалежно від процесу т.зв. "творчого розвитку" марксизму, себто від інтепретації і пристосування певних положень марксістської науки до сучасної дійсності, советська економічна наука твердо тримається основних вихідних економічних тверджень марксизму: трудової теорії вартости, теорії додаткової вартости, теорії акумуляції капіталу і теорії зuboжіння широких мас у системі капіталізму. Тому в першу чергу нам належить зупинитися на питанню як представляється розв'язан-

ня проблеми життєвого рівня в концепції Маркса.

В тій схемі історичного розвитку сучасної Марксу господарчої системи, яку він називав капіталізмом, цьому питанню присвячена теорія поступового збільшення зубожіння широких мас. Може найяскравіше ця теорія представлена в наступному твердженні "Капітала":

"Die Akkumulation von Reichtum auf dem einen Pol ist also zugleich Akkumulation von Elend, Arbeitsqual, Sklaverei, Unwissenheit, Brutalisierung und moralischer Degradation auf dem Gegenpol, d.h. auf Seite der Klasse, die ihr eigenes Produkt als Kapital produziert" 1/.

Якщо в той час, коли писані були ці рядки /себто в половині минулого століття/, економічні умови найбільш розвиненої тоді індустріальної країни /Англії/ могли давати певні підстави для подібного твердження, то вже за життя Леніна стало ясным, що ця теорія Маркса, як і багато інших його теорій, невірна. Проте Ленін не хоче відійти від неї; він навіть не хоче прийняти певну модифікацію цієї теорії, прийняти, що йде процес не абсолютного, лише відносного зубожіння широких мас / що, зрештою, теж не відповідає дійсності/. Його твердження звучить не менш категорично як і твердження Маркса:

"Рабочий нищает абсолютно, т.е. становится прямо-таки беднее прежнего, вынужден жить хуже, питаться скуднее, больше недоедать, ютится по подвалам и чердакам. Богатство растет в капиталистическом обществе с невероятной быстротой - наряду с обнищанием народных масс" 2/.

І ця теза про абсолютне зубожіння широких мас в капіталістичному суспільстві тримається в большевицькій економічній літературі й до цього часу. Так В. Шпарлінський в "Вопросах економіки" за 1950 р. пише:

"Таким образом "полная обеденная миска" о которой так любят разглагольствовать американские и западно-европейские буржуазные экономисты и правые социалисты апологеты "американского образа жизни", - существуют лишь для эксплуататоров и их челяди. Для подавляющего же большинства американского народа реальностью является полупустая или даже пустая обеденная миска. Прогрессирующее абсолютное и относительное обнищание, безработица, систематическое ухудшение питания, постоянная угроза смерти от голода и вызываемых им болезней - таков удел рабочих и всех трудящихся в США" 3/.

У іншого радянського економіста знаходимо подібне ж твердження:

"Одновременно с относительным обнищением пролетариата происходит и абсолютное его обнищение, прямое снижение его жизненного уровня. Абсолютное обнищение рабочего класса выражается в падении его реальной заработной платы, в увеличении безработицы, которая охватывает в настоящее время многие десятки миллионов рабочих, в неуклонном росте цен на предметы первой необходимости, в интенсификации труда, в резком ухудшении питания и жилищных условий трудящихся" 4/.

Наведену вище лєнінську цитату приводить і останній підручник політичної економії, цитату, яка своїм авторитетом могла б прикрити недоказуємість твердження, що .

"...факты свидетельствуют о том, что при капитализме жизненный уровень рабочего класса все более и более снижается" 5/.

Факти, розуміється, свідчать про протилежне. Вони свідчать, що життєвий рівень робітничої класи в розвинених індустриальних країнах стає все вищим. І хоч це піднесення не йде простою лінією, лише на окремих відтинках часу зустрічається певне зниження життєвого рівня, однак високий життєвий стандарт американського робітника не підлягає жадному сумніву і не підлягає сумніву й те, що загально-європейський робітник в 1950-х роках живе значно ліпше, ніж жив його прадід в 1850-х роках. І більшовицька економічна література примушена з цими фактами рахуватися; саме голе заперечення наявної дійсності не може вистачити, коли йдеться про пропагандивний успіх певних тез. І на це вказує автор передової в журналі "Мировая экономика и международные отношения", що пише:

"Как известно, буржуазные апологеты и всякого рода ревизионисты изоощряются в стремлении опровергнуть марксистско-ленинскую теорию обнищания пролетариата в условиях капиталистического общества. Между тем жизнь постоянно подтверждает силу и правильность этой теории. Необходимо создавать фундаментальные марксистские работы, содержащие анализ движения реальной заработной платы, безработицы, нормы эксплуатации. Эти работы, преодолевая вульгарное представление об абсолютном обнищании пролетариата, призваны нанести новые удары по противникам марксизма, подвергнуть анализу вопрос о том, как и в каких конкретно формах продолжается в эпоху общего кризиса капитализма процесс относительного и

абсолютного обнищания трудящихся масс" 6/.

Подібних "фундаментальних" праць ще не написано, але в статті проф. Е. Варги, відомого радянського спеціаліста по економіці "капіталістичних" країн, лише знаходимо вказівки на те, в який спосіб треба тому "вульгарному" уявленню про абсолютне зубожіння пролетаріату протиставити правильну марксистську науково уґрунтовану теорію:

"Обнищание пролетариата и трудящихся масс в целом - это больше чем тенденция - это закон при капитализме. Относительное обнищание - постоянный и непрерывный процесс. Оно происходит даже в те промежуточные времена, когда в отдельных империалистических странах реальная заработная плата растет. Абсолютное обнищание - постоянная тенденция в капиталистическом мире. Но под воздействием сильных контр-тенденций, каковыми являются классовая борьба пролетариата, необходимость для крупной буржуазии империалистических стран в ее борьбе против коммунизма и колониальных народов привлечь на свою сторону часть пролетариата - рабочую аристократию, абсолютное обнищание пролетариата не ведет к непрерывному всеобщему понижению реальной заработной платы рабочих. При разоблачении утверждений апологетов капитализма, отрицающих абсолютное обнищание пролетариата, следует подчеркивать, что этот процесс может происходить в условиях роста реальной заработной платы, если рост интенсивности и монотонности труда рабочих не компенсируется ростом реальной заработной платы, если изнурительный труд ведет к переутомлению рабочих, к подрыву их здоровья. В особенности это наблюдается в колониальных, в полуколониальных странах, где немало людей гибнет от тяжелой работы на плантациях и в шахтах" 7/.

Це вже відступ від категоричних тверджень Маркса /"нагромадження зубожіння"/ і Леніна /"жити гірше, харчуватися злиденіше"/. Це вже ревізія марксизму-ленінізму, ревізія, схована під плащиком інтерпретації однієї з головних цех марксистської науки. Тенденція, що в наслідок існуючих контр-тенденцій, обертається в свою протилежність, не є вже жодною тенденцією. Явища монотонності і виснажливості праці не мають нічого спільного з проблемою зубожіння робітничої класи. Зрештою, технічний поступ в індустріальних країнах приводить скорше до меншої виснажливості праці. Так само умови праці в колоніальних чи напівколоніальних країнах не мають нічого спільного з законом, що його Маркс, як він твердив, відкрив для країн капіталістичних. І низький життєвий рівень народних мас у цих країнах не є на-

слідком їх колоніального становища і проникнення в них капіталізму. Навпаки, тенденція розвитку життєвого рівня і в цих країнах іде в напрямку його піднесення, розуміється не такими темпами, як це спостерігається за останнє сторіччя в країнах індустріально-розвинених і не такими темпами, як цього бажали б передові представники цих країн.

Ф. Константінов, що написав у "Правді" велику статтю "Против современного ревизионизма", теж приводить цей аргумент про життєвий рівень в колоніальних державах, як ніби доказ правдивості тези Маркса про абсолютне зубожіння робітничої класи:

"А если взять капиталистический мир в целом, с сегодняшними и вчерашними колониями и полуклониями в Азии, Африке, Южной и Центральной Америке, где капитализм хозяйничал в течение последних двух-трех веков, какая бездна, океан нищеты и лишений открывается взору всякого беспристрастного человека!" 8/.

Ще одну спробу інтерпретації марксової теорії абсолютного зубожіння робітничої класи ми знаходимо в двох статтях. А. Арзуманяна, вміщених в журналі "Коммунист" в 1956 і 1957 рр. 9/10/.

Процес абсолютного зубожіння пролетаріату за капіталізму, на думку А. Арзуманяна, полягає не в тому, що знижується реальна заробітня платня в абсолютних своїх розмірах, лише в тому, що реальна заробітня платня має тенденцію знизатися понад рівень вартості робочої сили. Вартість же робочої сили означається з одного боку т.зв. фізичним прожитковим мінімумом, що потрібно людині, щоб підтримати її фізичну екзистенцію, і з другого боку історичними і суспільними умовами життя, що можуть бути різними для різних історичних періодів.

"Таким образом, говорит Арзуманян, - в стоимость рабочей силы входит не только стоимость предметов потребления, необходимых для восстановления физических сил человека, но и затраты на удовлетворение других - социально-бытовых и культурных потребностей рабочего и его семьи" 11/.

Витрати для задоволення соціально-побутових й культурних потреб міняються по своєму змісту в залежності від історичної доби. Але вони не тільки міняються. На протязі цілого історичного існування того господарчого ладу, що його більшовики називають капіталізмом, а точніше на протязі другої половини XIX віку і першої половини XX, ці витрати увесь час збільшуються; збільшу-

ється їхній обсяг, повнота, насиченість. Це те, що ми називаємо збільшення добробуту робітничих мас, що характеристично для високорозвинених промислових країн Західної Європи і Північної Америки. Арзуманян цього заперечити не може, і, зрештою, не заперечує. Але, вводячи категорію вартости робочої сили, як конечний мінімум для відтворення робочої сили, він хоче довести, що фактичні заробітки робітництва в "капіталістичних країнах", або реальна заробітня платня весь час мала і має тенденцію бути нижче вартости робочої сили. І в цьому він вбачає дію закону про абсолютне зубожіння пролетаріату.

Розуміється, ця аргументація не тільки дуже далеко відбігає від категоричних тверджень Маркса і Леніна, але вона не має нічого спільного з законом про абсолютне зубожіння пролетаріату. Перш за все вона стверджує, що жодне зубожіння за капіталізму не відбувається, але навпаки, життєвий стандарт робітничих мас підвищується. Арзуманян це явище називає підвищенням вартости робочої сили.

"Развитием производительных сил обусловлено возникновение новых потребностей, неведомых ранее людям", - говорит він у другій своїй статті. "Капиталистическое общество начала XIX века не знало потребности в железных дорогах, в автомобилях и воздушном транспорте, в электричестве, газе, нефти, в телефоне, телеграфе, кино, радио, телевидении. Изменились также состав пищевых продуктов, одежда".

"Влияют ли эти изменения на стоимость рабочей силы? Да, безусловно влияют. Было бы нелепо полагать, что перемены в традиционном для данной страны уровне жизни не распространяются на рабочий класс..."

Следовательно, при рассмотрении заработной платы и ее динамики нужно все время иметь в виду ту сумму жизненных средств, которая необходима для воспроизводства рабочей силы в данный исторический момент. Объективный анализ положения рабочего класса требует сопоставления жизненных условий современного рабочего не с пещерной жизнью древнего человека, а со степенью удовлетворения всей суммы потребностей, возникших в нынешнем обществе благодаря развитию производительных сил" 12/.

Ніхто, розуміється, не вимагає порівняння сучасного робітника і його потреб з пещерною людиною. Але закон абсолютного зубожіння пролетаріату виведений Марксом для доби капіталізму. І поки існує капіталізм, то зіставлення життєвих умов сучасного робітника з умовами, в яких жив робітник у початку минулого

століття, є ще konieczна передумова для того, щоб перевірити, чи той закон діє. І виходить, що він не діє.

Подруге, саме поняття "вартости робочої сили" не ясне, не окреслене. Навіть, коли прийняти, що існує така економічна категорія, то, в кожному разі, її не можна означити в цифровому виразі. Якщо розмір прожиткового мінімуму, потрібного для підтримання фізичної екзистенції людини ще можна визначити цифрово в калоріях, щоб потім перевести калорії на продукти і визначити вартість продуктів у грошових одиницях, то розмір т.зв. культурного мінімуму, в який входили б витрати на задоволення потреб вищого порядку, визначити неможливо. І це тим більше, що з розвитком потреб, з піднесенням їх на все вищий рівень, вони все більше індивідуалізуються, так, що якийсь означений стандарт потреб, що їх треба задовольнити для "відтворення робочої сили", просто не існує.

Життєвий стандарт, або заможність населення, так само як і зuboжіння - це поняття відносні. Вони мають сенс лише в порівнянні географічному чи хронслогічному. Коли мова про життєвий стандарт робітничої класи, то найліпшим вимірником його є реальна заробітня платня. І лише зріст або зменшення реальної заробітньої платні може свідчити про збогачення або зuboжіння робітничої класи. Теза Арзуманяна, що абсолютне зuboжіння робітничої класи виявляється в падінні реальної заробітньої платні, не витримує критики з огляду на неясність, неозначеність, умовність самого поняття вартости робочої сили.

Арзуманян полемізує з французьким соціалістом Рембером, закидаючи цьому останньому його твердження, що на поліпшення життєвого стандарту робітничої класи впливає сила і організованість робітничої класи та її боротьба за ліпші умови праці і оплати праці.

Арзуманян, зрештою, цілком вірно вказує на те, що таке твердження суперечить Марксовій науці про те, що становище пролетаріату в умовах капіталізму увесь час погіршується. Але, що робити, коли загальні факти реальної дійсности заперечують цю Марксову тезу? І Арзуманяну доводиться стверджувати, що "экономическая борьба рабочего класса не безрезультатна" ^{13/}, що "за исходный пункт анализа динамики реальной заработной платы за определенный период следует брать тот ее высокий уровень, кото-

рий досягнув робочим класом в упорній класовій боротьбі в данний період і в даній країні" ^{14/} /підкреслення мое - Б.Г./.

Зріст реальної заробітної платні в США мусить визнати і інший советський публіцист А. Бечин, що в журналі "Мировая Экономика и международные отношения" пише : ^{15/}

"Реальная заработная плата в послевоенный период либо возросла очень незначительно, либо даже понизилась. В США реальная зарплата на протяжении 1950-57 г.г. была ниже, чем в 1944 г., хотя и выше, чем в 1939 году".

В. Чепраков в "Коммунисте" хоче знайти виправдання теорії зубожіння в іншому і він каже, що справа не в тому, що реальна заробітня платня справді піднеслася порівнюючи з XVIII чи XIX століттями, але в тому, що відбувається поляризація життєвого становища монополістичної буржуазії з одного боку і найширших народніх мас з другого. Отже робітники

"сравнивают свой жизненный уровень не с положением своих предков, живших в XVIII и XIX веках, а с положением наживающихся за счет трудящихся масс эксплуататоров" ^{16/}.

Але й це твердження про поляризацію доходів в капіталістичних країнах так само розходитьсся з дійсністю, як і теза про загальне зубожіння робітничої класи. Різниці між найвищими і найнижчими доходами в країнах вільного світу не збільшуються, а зменшуються, в першу чергу в наслідок прогресивного оподаткування. А рівнож і це твердження, як і твердження попередніх інтерпретаторів теорії Маркса надто виразно відходять від ясно скристалізованих і назовні логічних концепцій Маркса.

Теза Маркса про наростання зубожіння на одному полюсі суспільства - чи про абсолютне зубожіння робітничої класи, мала певну логічну підбудову, так як і інші його економічні тези. В логічній послідовності Марксові ніяк не можна відмовити. Одначе, як з цього логічного ланцюгу виїняти одне кільце, то ціла логічна конструкція падає. Проте більшовики, вперто тримаючись науки Маркса в цілому, не можуть відмовитися й від його теорії про загальне зубожіння робітничої класи. Вона ж потрібна перш за все, як пропагандивний засіб, як засіб боротьби проти "капіталістичного" ладу. Вона залишається для них й досі, не вагаючи на всі поправки і інтерпретації, єдино правильним тлу-

маченням явища життєвого рiвня в капiталiстичних країнах.

Ми ще маємо повернутися до цього питання пiзніше, тут же лише сконстатувавши, як виглядає проблема життєвого рiвня в капiталiстичних країнах у большевицькiй iнтерпретацiї, перейдемо до iншої проблеми, як стоїть проблема життєвого рiвня, знову ж таки в большевицькiй економiчнiй науцi, для країни, в якiй вже соцiалiзм побудований. А такою країною, згiдно з ухвалою XVIII з'їзду ВКП/б/ вiд 1939 року є Союз ССРСР.

Як вiдомо, Маркс i Енгельс мало займалися в своїх творах конкретними проблемами майбутнього соцiалiстичного ладу. Їх увага спрямована на розкриття i встановлення тих законiв, що, на їх думку, керують господарчими процесами в сучасному для них господарчому ладi, що його вони називали капiталiстичним. Для них не пiдлягало сумнiву, що в лонi капiталiстичного ладу розвиваються сили, що неминуче можуть привести до його загибелi, i на його мiсце прийде соцiалiзм. Загальнi контури цього нового господарчого ладу - чи, вживаючи iншого ще термiну, - суспiльно-економiчної формацiї - були в творах основоположникiв марксизму накресленi: це в першу чергу заміна приватної власности на засоби виробництва на власнiсть усупiльнену або колективну. Блiжчих означень того, як має виглядати ця колективна власнiсть, у якiй спосiб має здiйснюватися керування усупiльненою продукцiєю, ми в основоположникiв марксизму не знайдемо. Щодо проблеми життєвого рiвня, то Маркс i Енгельс були в достатнiй мiрi економiстами, щоб сподiватися, що пiдвищення життєвого рiвня широких мас вiдбудеться в наслiдок самої тiльки лiквiдацiї т.зв. "експлуататорських" клас. Вони дуже добре розуміли, що споживання багатих верств суспiльства вносить дуже незначну долю вiд цiлого "додаткового продукту", що переходить через їх руки в наслiдок володіння ними засобами продукцiї^{17/}. Соцiалiзм мав принести радикальне пiдвищення життєвого рiвня робочої класи не в наслiдок "експропріацiї експропріаторів", лише в наслiдок збiльшеного розвитку продукцiйних сил, не зв'язаних бiльше вiджитими продуктивними вiдносинами. Це приведе, поперше, до збiльшення продуктивности працi; робiтник, що працюватиме не для приватного власника, лише для суспiльства, часткою якого вiн є, видаватиме з себе значно бiльше, нiж робiтник капiталiстичного пiдприємства. Подруге, усунена буде стихійнiсть про-

дукційного процесу, що характеристична для економічних стосунків за капіталізмом. Господарчі кризи, що в індустріальних країнах були причинами періодичних і частих зупинок, а то навіть і регресу в господарчому розвитку, зникнуть. Господарче планування мало б не допускати до помилкових інвестицій, що також характеристичні для капіталістичного господарства, основним двигуном якого є стремління до зиску, і що приводили до розтрат нагромадженого капіталу. В дальшому майбутньому, з побудовою безкласового суспільства, мало б прийти відмирання держави, яка тепер служить охороні мастих класів, і зменшення непродуктивних витрат на військо, поліцію, суди приведе до збільшення народнього багатства і народнього доходу.

Так представляється картина майбутнього соціалістичного ладу в теорії Марксової науки. Виведена вона на підставі тієї негативної характеристики сучасного Марксу господарчого ладу, який Маркс називає капіталістичним. Але все ж й виведена в такий спосіб картина майбутнього була надто атракційна для широких робітничих мас, щоб не викликати у них захоплення і віри.

х х
х

Здійснювати соціалізм на практиці довелося вже Леніну, потім Сталіну. Ленін, так само як і Маркс, а може ще в більшій мірі, не цікавився конкретними формами, що їх має прийняти майбутній соціалістичний лад.

"Каменев, в бытность редактором первых изданий сочинений Ленина, - пишет В. Валентинов у "Новом журнале" 11/, - правильно заметил, что ни в одном из его произведений нет описания строя, за который он боролся. Кроме вызывающего к чувству туманного представления о социалистическом строе, полученного из "Что делать?" /Чернышевского С.Г./, Ленин /подобно всем другим! /ничего иного не имел, не желал иметь да и не мог иметь. Несколько строк из "Критики Готской Программы" Маркса большого дополнения сюда не вносили. Ленин относился к этому строю, как верующие к "царству небесному" с тем отличием от прохладно верующих; что за неверие в его веру мог сажать в тюрьму и расстреливать" 18/.

Висловлювання Леніна з приводу майбутнього соціалістичного ладу були в більшості пропагандивного характеру і набирали рис певного роду пророцтв. Так, в 1913 р. він писав:

"При капиталистах "освобождение" труда миллионов горнорабочих, занятых добычей угля /мова йде про винахід англійського хеміка Вільямса Рамзай / Ramsey / безпосереднього здобування газу із кам"яно-вугільних пластів. С.Г./ породит неизбежную массовую безработицу, громадный рост нищеты, ухудшение положения рабочих. А прибыль от великого изобретения полагат себе в карман Морганы, Рокфеллеры, Рябушинские, Морозовы - с их свитой адвокатов, директоров, профессоров и прочих лакеев капитализма.

При социализме применение способа, который бы "освободил" труд миллионов горнорабочих и т.д. позволит сразу сократить для всех /подчеркнуто автором/ рабочий день с 8 часов, к примеру до 7, а то и меньше. Электрификация всех фабрик и железных дорог сделает условия труда более гигиеничными, избавит миллионы рабочих от дыма, пыли и грязи, ускорит превращение грязных отвратительных мастерских в чистые, светлые, достойные человека лаборатории" 19/.

Револуція не принесла піднесення матеріального добробуту широких мас населення. Викликані револуцією війни несли велику розтрату матеріальних цінностей, відривали робітників і селян від продуктивної праці. І в той же час це був період, коли більшовики намагалися здійснити соціалістичний лад вже тепер, коли цілий ряд господарчих заходів того часу був спрямований на те, щоб відразу утворити такі економічні форми, що творили б цілковитий переворот в дотеперішніх економічних взаємовідносинах. Розуміється, револуційний переворот у суспільно-економічних відносинах, "експропріяція експропріаторів" - неминуче привели до деяких пересунень у мастковому стані окремих верств суспільства. Так, у містах, у квартири заможних людей, які або емігрували за межі совєтської Росії, або яких виселили, в деяких випадках були вселені робітники. Деякі верстви селянства в наслідок аграрної револуції одержали прирізки до своїх земельних наділів, дехто скористався з живого й мертвого інвентаря колишніх поміщицьких мастків. Але в першому випадку йшлося лише про окремі одиниці, що в той спосіб могли поліпшити життєві умови. Одначе, в дуже скорому часі ці поліпшення в життєвій стопі зійшли нанівець у наслідок все більшого недостатку житлової площі в містах: будівництво нових будинків припинилося, брак помеш-

кань привів до все більшого ущільнення житлової площі. Селянство трохи довше затримало ці вигоди, що дала йому аграрна революція. Проте стихійний характер перевороту призвів до багатьох нищень захопленого інвентаря; далеко не всі селянські господарства могли здобути реманент, потрібний для обробки збільшеної земельної площі. Взагалі ж, економічна революція цих років була яскравим і недвозначно болісним доказом тієї економічної правди, що знищення заможних прошарків населення не може дати поліпшення життєвого рівня біднішим верствам, а навпаки, наслідком насильного перерозподілу майна завжди буває лише значне зменшення не тільки національного доходу, але й національного багатства і що від цього страждають в однаковій мірі і найбідніші верстви населення. Розуміється, до цього ще приєдналася та руїна, що несли народньому господарству громадянська війна і війни з новопосталими на терені кол. Росії державами - Польщею, Україною, Доном, Кубанню та інш.

В кожному разі історик советського господарства констатує:

"В первые годы после октябрьской революции вследствие разрушения народного хозяйства в результате мировой и гражданской войны и интервенции советское правительство не имело возможности сколько-нибудь значительно повысить жизненный уровень трудящихся. Тяжелым наследием этих лет были слабо развитая промышленность, отсталое сельское хозяйство, нищенский уровень потребления подавляющей части населения" 20/.

Найяскравішим показником господарської руїни того часу було обезцінення советських грошей, що тривало аж до 1924 року. В наслідок того грошові зарібки службовців і робітників вже самі по собі, незалежно від політики советської влади, мали тенденцію до урівняння. Цю тенденцію збільшувала й та обставина, що населення було переведено на харчові раціони, і розмір т.зв. соціального пайка був поставлений в залежність від кількості членів у родині / незалежно від класового принципу щодо величини пайка/. Советська влада того часу вважала, що урівняння заробітків є одною з ознак соціалістичного ладу. Тому Ленін з задоволенням підкреслював у своїм звіті на VIII з'їзді РКП/б/ 18 березня 1919 р. заяву комісара праці В. Шмідта про те, що

"...для выравнивания заработной платы мы сделали столько, сколько нигде не сделано и не может сделать в десятки лет ни одно буржуазное государство" 21/.

У відомого советського економіста С.Г. Струмліна ми знаходимо яскраву характеристику вирівняльних тенденцій в заробітках робітників за часу воєнного комунізму. Так, він стверджує:

"Месячная плата в 25 руб.- это была средняя плата для рабочих всех степеней квалификации /за часів царської Росії - С.Г./. Но для работников, соответствующих по своей квалификации 1-му разряду нынешней тарифной сетки, эта плата была и до войны не выше 8-10 руб. И на эту плату они с грехом пополам существовали. Что же сделала революция? Она уравнила на этом 8-10 рублевом минимуме работников всех квалификаций" 22/.

Правда, дуже скоро / з вересня 1918/ профсоюзи, що регулювали висоту грошової ставки, відходять від принципу урівняльності. Але на загальний заробіток це великого впливу не мало. Бо в ті часи тарифами регулювалася все менша й менша доля заробітку. Поступова натуралізація оплати праці все приводила до вирівняння заробітків, як це показує наступна таблиця, що її уклав той же Струмлін 23/:

Відношення заробітку 12-го розряду /найвищого/ до заробітку 1-го розряду в %

1917	VIII	211
"	X	156
1918	VI	120
"	IX	129
1919	II	115
"	IX	109
1920	I-XII	104
1921	I-VI	102

І цей спосіб оплати праці, що пізніше одержав назву "урівніловки", і взагалі надзвичайно низька оплата праці робітників і службовців, що вела до "жебрацького рівня споживання величезної частини населення", і, нарешті, загальна розхлябанність, відсутність дисципліни праці, викликана революційними умовами, все це не могло не відбитися на продуктивності праці. А між тим продуктивність праці - це і за Марксом і за Леніном була головною умовою для перемоги "нового суспільного ладу", що вони називали соціалізмом.

"Капитализм может быть окончательно побежден и будет окончательно побежден тем, - писал Ленин у 1919 р., - что социализм создает новую более высокую производительность труда" 24/

І боротьба за виду продуктивність праці дуже скоро розпочалася. Вона розпочалася вже з запровадження т.зв. "коммунистических субботников", у середині 1919 р., про які Ленин писав:

"И вот эти голодные рабочие, окруженные злобной контрреволюционной агитацией буржуазии, меньшевиков и эсеров, устраивают "коммунистические субботники", работают сверхурочно, без всякой платы /підкреслення автора/ и достигают громадного повышения производительности труда /підкр. автором/, несмотря на то, что они устали, измучены, истощены недоеданием" 25/.

За коммунистичними суботниками пішли інші заходи, скеровані на піднесення продуктивності праці: соціалістичні змагання, ударництво, стахановщина. Але тенденція до урівняльного розподілу, не зважаючи на те, що вона діяла саме в протилежному напрямі, бо не могла сприяти піднесенню продуктивності праці, існувала в советській економіці ще досить довго. Так, у советській Енциклопедії читаємо:

"Тенденция к уравнительному распределению выразилась также в имевшей место в ряде предприятий в начале 30-х г.г. уравнительной оплате квалифицированного и неквалифицированного труда, труда тяжелого и легкого. Уравниловка в оплате труда вела к текучести рабочей силы, к уменьшению стимулов повышения производительности труда, тормозила рост квалификации рабочих" 26/.

Боротьбу проти "уравниловки" розпочав Сталин. У своїй промові на нараді господарників 23 червня 1931 року він рішуче виступив проти тенденцій до зрівнянь у заробітних платнях.

"Нельзя терпеть, - каже він, - чтобы каталь в черной металлургии получал столько же, сколько подметальщик. Нельзя терпеть, чтобы машинист на железнодорожном транспорте получал столько же, сколько переписчик. Маркс и Ленин говорят, что разница между трудом квалифицированным и трудом неквалифицированным будет существовать даже при социализме, даже после уничтожения классов, что лишь при коммунизме должна исчезнуть эта разница, что ввиду этого, "зарплата" даже при социализме должна выдаваться по труду, а не по потребности" 27/.

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

ІМЕНІ

О. ОЛЬЖИЧА

3560 0

І з цього часу вирівняльні тенденції в заробітних платнях промислових робітників рішуче засуджуються як "лівацький загиб", як "дрібнобуржуазна урівніловка".

Подібні ж тенденції до вирівняльного розподілу спостерігаються на протязі цього ж часу і в сільському господарстві. Насамперед вони виявилися в запровадженні сільсько-господарських комун, де були усупільнені не лише засоби виробництва, але й побутові умови кожного члена комуні. Вирівняльні тенденції з ухилом до урівняння заробітків на нижчому рівню були властиво характеристичні для цілої сільсько-господарської політики держави, з її протегуванням комітетів бідноти чи незаможників, з її тиском на заможні верстви селянства.

Ідея продрозкладки теж полягала в урівнянні всіх сільсько-господарських продуцентів, яким мало залишитися лише та кількість продуктів, що необхідна на забезпечення мінімуму екзистенції і на насінно-фуражний фонд. І в дальшому податкова політика совєтської влади в стосунку до сільського господарства провадилася під знаком зрізання вищих прибутків; структура єдиного сільсько-господарського податку /головного, але не "єдиного" податку, яким обкладалося сільсько-господарське населення/ побудована була в той спосіб, щоб не допустити до розвитку заможних сільських господарств. Нарешті, ліквідація "куркуля як класи" і впровадження суцільної колективізації, були виявом тієї ж вирівняльної тенденції.

Таким чином можна вважати, що на протязі 15 років совєтська економічна політика в галузі розподілу суспільного продукту і забезпечення населенню необхідного життєвого стандарту йшла лінією найменшого спротиву, намагаючись розв'язати цю основну для кожного народнього господарства проблему на найнижчому рівні.

Для такого напрямку совєтської економічної політики існували певні об'єктивні причини. Ці об'єктивні причини полягали перш за все в тому катастрофальному падінню національного доходу, яке було викликане революцією і послідуєчими за нею війнами. За деякими підрахунками національний дохід СРСР в 1922/23 році був наполовину менший, ніж в р. 1913 і зрівняння з довоєнним станом прийшло лише в 1926/27 р.р.

Так, статистичний збірник "Народное и государственное хозяйство в 1922/23 гг." подає, що національний прибуток в 1912 році виносив для Росії в кордонах сучасних ^{28/}.

Сільське господарство	6117 міль. карб.
Промисловість	4451 " "

---

10 568 " "

В 1923 р. / теж у дозовних карбованцях/

Сільське господарство	3955 міль. карб.
Промисловість	1100 " "

5055 " "

У дальшому конечність відбудови господарства, а пізніше розпочата індустріалізація, вимагали нових вкладів у народне господарство ССРСР. За відсутністю припливу капіталів з-за кордону ці засоби могли б бути взяті лише за рахунок обмеження споживання населення.

Заможних шарів населення на той час в ССРСР вже не було, отже обмеження споживання могло привести до зниження життєвого рівня загальної маси населення.

Але були й суб'єктивні причини, причини, що полягали в самому характері більшовицької влади того часу, в уяві й розумінні її чільніших представників про перебіг і завдання революції, в їхньому підході до розв'язування головних економічних проблем. Перш за все тут відігравала роль - і про це ми вже згадували при іншій нагоді - відсутність у більшовицьких провідників / у першу чергу в Леніна/ позитивної концепції побудови соціалістичного ладу. Щоправда, їм, більшовицьким провідникам, було надто добре відомо, що і Маркс і Енгельс відкидали концепцію урівняльного розподілу в його примітивному розумінні. Вже в 1919 році Ленін у своїй промові на I Всеросійському з'їзді працівників позашкільної освіти цитує Енгельса:

"Энгельс был тысячу раз прав, когда писал: понятие равенства есть глупейший и вздорный предрассудок, помимо уничтожения классов /Фр.Энгельс, Антидюринг^{29/}.

Одначе, тоді ж сам Ленін бере участь у перших "суботниках" і тягає колоди нарівні з робітниками; в партії запроваджується т.зв. "партмаксимум" - оклад зарплати, вище якого ніхто з партійних робітників, де б вони не працювали, не могли одержувати.

На неясність цілої концепції економічної політики впливало й те протиставлення між юридичною рівністю, що її ніби здійснила буржуазна революція, і рівністю економічною, здійснити яку має революція соціалістична. Це протиставлення було однією з основ большевицької / і взагалі соціалістичної / науки про завдання соціалістичної революції, і це завдання тепер треба було здійснювати.

Розуміється, великий вплив на економічні посушення того часу відіграла і та обставина, що большевики мусіли спиратися в місті на найнижчі верстви робітництва, в селі на найбільш безземельне або малоземельне селянство. Захоплені большевицькою демагогією, що обіцяла їм негайну напругу їх матеріального становища, з одного боку, а з другого боку маючи в душі ненависть до всіх тих верств суспільства, що матеріально стояли вище їх, ненависть, яка була обумовлена напівфевдальним станом царської Росії, ці верстви почали відразу використовувати т.зв. "завоювання" революції, розуміючи це завоювання як негайне поліпшення матеріального становища. А це неминуче вело до урівняння доходів по найнижчому рівню.

І, нарешті, не можна не відмітити ще одну обставину, на яку звернув увагу в свій час Сталін у своїй розмові з німецьким письменником Е. Людвігом. Сталін каже:

"Уравниловка имеет своим источником крестьянский образ мышления, психологию дележки всех благ поровну, психологию примитивного коммунизма" 30/.

Цей "селянський образ думання" стосується, розуміється, перш за все до великоруського селянина, в якому ще не викорінилися общинні звички. Відомо ж, що саме в великоруських губерніях земельна община з її переділами збереглася майже до революції. Отже, можна ствердити, що в цей перший період большевицького панування, що тривав майже цілих 15 років, великий вплив на політику розподілу, що її провадили большевики, мала ментальність, духове наставлення, "спосіб думання" величезної маси ве-

ликоруського селянства.

x x x

Розуміється, відхід від "уравніловки", що його заповів Сталін у 1931 році, не був якоюсь спеціальною заслугою Сталіна. Цей відхід диктувала господарська konieczність. Жодні плани індустріалізації не були б здійснені, кожна п'ятирічка не була б виконана, коли б совєтська влада не стала на шлях більш-менш нормальної, прийнятої скрізь системи оплати праці робітників і службовців. Навіть більше того: в змаганні до найбільшого використання робітничої сили большевики систему т. зв. відрядної платні поширили непорівняно значно більше, ніж це має місце в західноєвропейських країнах; згідно з большевицькими даними до 75% робітників промисловости працюють за відрядною платнею.

Нова тарифна політика, що спочатку була запроваджена в вугільній промисловості, сприяла як усуненню плинності робочої сили, що в кінці 30-х років було найхоробливішим явищем совєтської промисловости, так і деякому піднесенню продуктивности праці ^{31/}. Щоправда, ще в 1933 році в ухвалі Совнаркому ССРСР і ЦК ВКП/б/ з 8 квітня говорить про konieczність остаточно ліквідувати "уравніловку" в системі зарплати ^{32/}, однак можна прийняти, що диференція зарібків робітників і службовців з 30-х років зайняла вже тверде місце в совєтській економіці. І на сьогодні різниця між найгірш оплачуваними категоріями робітників і службовців і найвище оплачуваними ніскільки не менша, ніж то є в західноєвропейських країнах чи в США. Коли по закону з 8 вересня 1956 року мінімальна заробітня платня для працюючих в містах по цілому ССРСР встановлена розміром 300 карб. на місяць, то, напр., директор тресту чи інший високий господарник одержує до 9000 карб. і вище /розп'яття 1:30, в деяких випадках досягало пропорції 1:45/.

Подібна ж диференція заробітків відбувалася і в сільському господарстві. Щоправда, присадибні ділянки, залишені до розпорядження колгоспників, були, в загальному, урівняні розміром, але оплата праці в колгоспах /трудодні/ значно розрізнялася в окремих районах і в окремих колгоспах своєю величиною.

Так, для ілюстрації можна навести такі приклади: в Кухновському колгоспі ім. Молотова в 1954 р. видано на трудовдень лише по 50 коп. ^{33/}, а в одному з колгоспів Молдавської республіки видано в 1957 р. по 31 карб. на трудовдень ^{34/}. Причини цієї диференціації, очевидно, полягають у різному ступені доходности різних колгоспів, що залежить від багатьох причин: від плодючости землі, від засіяних культур /другий у нашому прикладі був виноградарський колгосп/, від більш чи менш вдалого господарювання, від величини державних вилучень /зернопоставки, закупки/, які в наслідок недосконалого центрального планування можуть бути встановлені непропорційно доходам колгоспів і на решті від висоти т.зв. неподільних фондів. Треба мати, розуміється, на увазі, що грошова оплата трудовдня не є ще остаточним показником прибутків колгоспного селянина. Грає ще ролю і кількість трудовднів, що він виробив, і розмір видачі на трудовдень натуральний /коли вони є/, і прибутки від колгоспної торгівлі колгоспу, зрештою дуже незначні, і прибутки від колгоспної торгівлі самих колгоспників. Але всі ці причини скорше впливають на диференціацію заробітків колгоспників, ніж на їхню уніфікацію.

x \ x
x

В 1935 р. в ставленні большевицької влади до проблеми життєвого рівня населення сталася знаменна зміна. До цього часу большевицькі провідні кола мало приділяли уваги цій проблемі. З одного боку в добу знищення заможних шарів населення і перерозподілу багатств бідність вважається чимсь, що належало шанувати, чим належало пишатися. Натомість матеріальна заможність була трактована як явище негативного порядку, вона свідчила про приналежність до класи експлуататорів і паразитів. Звідси ті тенденції до урівняльного розподілу, про які ми говорили вище. З другого боку для виконання господарських завдань большевики апелювали в першу чергу до почуттів робітничих мас, до їх "революційної" свідомости, до їх "трудової дисципліни".

"Тов. Ленин и наша партия, - говорилось в листі ЦК ВКП/б/ від 21 лютого 1929 р. до всіх парторганізацій "О поднятии трудовой дисциплины", - неоднократно указывали на огромное значение для победоносного социалистического строительства "новой трудовой дисциплины", новой организации труда, соединяющей последнее слово науки и капиталистической техники с массовым объединением сознательных работников, создающих крупное социалистическое производство" 35/.

В тому ж 1929 році Постановою ЦК ВКП/б/ впроваджується спеціальний метод, скерований на піднесення продуктивності праці, зниження собівартости й посилення трудової дисципліни. Цей метод - соціалістичне змагання фабрик, заводів 36/, метод, що відтоді зайняв одне з чільних місць у советській економіці праці.

Ще в резолюції об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП/б/ з 10 січня 1933 року, що підводив підсумки першої п'ятирічки 37/, підкреслюються недотягнення в галузі підвищення матеріального рівня трудящих /якого, зрештою, не було/, а в першу чергу ліквідацію безробіття і "непевности в завтрашньому дні" серед робітників х/.

Зміну, про яку мова, заповів Сталін у промові на Першій Всесоюзній нараді стахановців 17 листопада 1935 р. своїм виразом, що став знаменним: "Жить стало лучше, товарищи, жить стало веселее" 38/. В певному відношенні Сталін мав рацію. Це вже було після скасування карткової системи; після страхіттів голоду 1932/33 р.р., після ригористичних обмежень споживання в першій половині тридцятих років, матеріальна сторона життя советського мешканця могла видаватися кращою. І з того часу, власне, починається в науковій і публіцистичній літературі Советського Союзу виразна тенденція підкреслення поліпшення матеріального рівня населення ССРСР. В резолюціях XVIII з'їзду ВКП/б/ з 20 березня 1939 року, того з'їзду, що ствердив здійснення "в основному" першої фази комунізму - соціалізму, читасмо:

х/ Розуміється, ліквідацію безробіття в ССРСР треба розглядати в іншому аспекті, ніж це роблять більшовики. Повне затруднення в умовах більшовицької економічної системи було можливе лише тому, що велика частина т.зв. зайвої робочої сили була /і є / використувувана на примусових працях по концтаборах.

"Теперь дело идет не об уничтожении безработицы и ликвидации нищеты в деревне - с этим мы уже справились полностью и навсегда. Теперь задача заключается в создании такого благосостояния и повышения культурности трудящихся, которые отвечают возросшим запросам советского народа, которые недостижимы для самых богатых стран капитализма и означают начало настоящего расцвета сил социализма, расцвета новой, социалистической культуры" 39/.

Коли в цій резолюції проблема матеріального добробуту ставиться ще як певне завдання, чи певна обіцянка, то в дальшому, особливо в післявоєнні часи, підвищення життєвого рівня представляється, як осягнений факт. Ствердження цього факту подається звичайно декларативним порядком. Тими деклараціями большевицька влада ніби хоче засугестіювати советського громадянина, що йому живеться добре, мусить добре житися, бо він живе в країні здійсненого соціалізму, в якій вже почався перехід до вищої стадії економічного розвитку, перехід до комунізму.

"В СССР не действует капиталистический закон обнищания рабочего класса. Социалистическая реконструкция народного хозяйства вызвала сильный рост потребления советского народного хозяйства, причем этот рост благосостояния характерен для всех его прослоек. Увеличилась заработная плата рабочих, выросли доходы колхозников, во много раз превышая доходность индивидуального крестьянского хозяйства до революции" 40/.

Це писалося в советському економічному журналі "Вопросы экономики" в 1948 році, отже неповних три роки по закінченні другої світової війни.

В своїх "Экономических проблемах социализма в СССР" Сталін дає таке означення "основного закону соціалізму":

"Существует ли основной экономический закон социализма? Да, существует. В чем состоят существенные черты и требования этого закона? Существенные черты и требования основного экономического закона социализма можно было бы сформулировать примерно таким образом: обеспечение максимального удовлетворения постоянно растущих материальных и культурных потребностей всего общества путем непрерывного роста и совершенствования социалистического производства на базе высшей техники" 41/.

Як відомо, згадана брошура Сталіна викликала, за його життя, велику кількість гльоріфікаційної літератури, в якій прославлялося ім'я Сталіна, як того, хто

"... поставил и разрешил все основные вопросы политической экономии социализма" 42/.

Про цей основний економічний закон соціалізму, що буцімто полягає в безперервному зрості матеріального добробуту широких мас населення, один з коментаторів сталінової брошури пише:

"Открытие товарищем Сталиным основного экономического закона социализма является обобщением всего гигантского опыта социалистического строительства в СССР. Этот закон раскрывает и объясняет причины неуклонного подъема производительных сил непрерывного роста материального благосостояния и культурного уровня жизни трудящихся в социалистическом обществе" 43/.

Цей закон перейшов і до підручника політичної економії, що з'явився вже після смерті Сталіна. Там вже нема гльоріфікації Сталіна, що ніби був тим, який цей закон відкрив. Там говориться лише, що Сталін, базуючись на науці Маркса, Енгельса і Леніна, дав "розгорнуте формулювання основного економічного закону соціалізму".

В повному контексті це місце підручника представляється так:

"Маркс и Энгельс предвидели, что при социализме целью планомерно организованного производства будет удовлетворение потребностей как общества в целом, так и каждого его члена. Развивая это марксистское положение, Ленин в проекте программы РСДРП в 1902 г. писал, что замена капиталистического общества социалистическим будет осуществлена "для обеспечения полного благосостояния и свободного всестороннего развития всех его членов". Ленин научно обосновал пути подъема благосостояния трудящихся, программу непрерывного роста производства, развития и применения высшей техники при социализме. Тем самым Ленин раскрыл исходные положения основного экономического закона социализма, которые легли в основу политики коммунистической партии и советской власти" 44/.

На нашу думку, як кому й присуджувати пальму першости за таке твердження, що за соціалізму людство має досягнути небувалого добробуту, то їй належить надати відомому французькому "утопійному соціалістові" Карлові Фур'є /Charles Fourier, 1772-1837/, що малював привабливе щасливе життя в його славнозвісних фалантерах.

Історія побудови соціалістичного ладу в СССР доводить протилежне: до цього часу вона коштувала населенню великих жертв,

у тому числі жертв матеріального порядку. Висунення тези про поліпшення матеріального рівня життя трудящих у ССРСР, як основного економічного закону соціалізму, має служити, перш за все, для виправдання цих жертв. Подруге, вона має служити доказом того, що коли соціалізм вже побудований, то його безпосереднім наслідком є матеріальний добробут населення і безперервне збільшення добробуту. Отже не високий життєвий рівень населення є одною з ознак побудованого соціалізму, лише навпаки: побудований соціалізм належить до ознак заможности населення.

"Социализм уже построенный в СССР, - пише цитований вже нами коментатор Сталіна, - на деле доказал, что господство общественной собственности создает неограниченный простор для развития производительных сил и безпредельные в перспективе возможности удовлетворения растущих потребностей людей" 45/.

Тут приймається те, що треба довести, за вже доведене. Безпосереднього, функціонального зв'язку між удержавленням засобів продукції і піднесенням життєвого рівня населення нема. Перше є категорією правничого порядку, друге - економічного. Так само й продукційність праці не є функцією форми власности на засоби продукції.

Розуміється, збільшення національного прибутку залежить від підвищення продукційности праці. Проте, і в цьому випадку збільшення національного прибутку ще не рівнозначне з піднесенням загального добробуту широких мас населення. Висота національного прибутку обумовлює цей добробут, але в остаточному результаті він залежить від системи розподілу, що в свою чергу залежить від багатьох інших факторів, таких як висота заощаджень, податкова структура, система соціальних забезпечень.

І тому, коли інший совєтський автор, коментатор сталінського основного економічного закону соціалізму, пише:

"Распределение, в условиях социализма не может не определяться требованиями основного закона социализма - задачей обеспечения максимального удовлетворения постоянно растущих материальных и культурных потребностей всего общества" 46/,

то він остільки має рацію, що це завдання - завдання забезпечення максимального задоволення постійно зростаючих матеріальних і культурних потреб цілого суспільства - стоїть перед со-

ціалістичним ладом так само, як й перед кожним іншим суспільно-економічним ладом, як завдання, що його треба досягнути.

Отже - піднесення життєвого рівня за соціалізму - це не є дане, яке автоматично приходить із здійсненням основних елементів соціалістичного ладу / в інтерпретації большевицькій - себто удержавлення засобів продукції і центральне планування господарчим процесом/, лише це є завдання, що його треба розв'язати.

І большевики вважають, що це завдання вони розв'язали. В статистичному збірнику, що виданий з нагоди 40-річчя советської влади, приведено такі показники зросту життєвого рівня населення ^{47/}:

I. Зріст реальної заробітної плати робітників СРСР в 1956 р. порівнюючи з дореволюційною Росією.

У скільки разів в 1956 р. більше ніж в 1913 р.

Реальна заробітна платня робітників промисловости і будівництва мінус податки і плюс пенсії, допомоги, безкоштовна освіта, лікування та інші виплати і пільги за рахунок держави.....	3,4
Те саме, з урахуванням ліквідації безробіття.....	3,7
Те саме з урахуванням скорочення робочого дня	4,8

II. Зріст реальних прибутків селян у 1956 р. порівнюючи з прибутками трудящих селян /без куркулів у дореволюційній Росії/.

У скільки разів в 1956 р. більше ніж в 1913 р.

Грошові і натуральні прибутки трудящих-селян від громадського і особистого сільського господарства з відрахуванням податків і плат, з розрахунку на одного працюючого в порівняльних цінах ...	4,0
--	-----

Реальні прибутки трудящих - селян від сільського господарства /з урахуванням без-

коштовної освіти і лікування, до- поміг та інших витрат і пільг за рахунок держави/.....	5,4
Те саме, включаючи прибутки, що йдуть на збільшення неподільних фондів і запасів колгоспів	6,0

Подібні дані про підвищення реальної заробітної платні і про зріст прибутків селян ми зустрічаємо й в інших джерелах: в звідомленнях ЦСУ за поодинокі роки, в звітних доповідях чільних особистостей на з'їздах партії чи на сесіях Верховного Совета ССРСР, в різних статтях газетних і журнальних. В останньому статистичному збірнику "Народное хозяйство ССРСР" за 1956 рік маємо, наприклад, дані про зріст реальної заробітної платні і прибутків селян за час з 1950 по 1955 ^{48/}:

1955 у % до 1950 р.

Реальна заробітня платня робітни- ків і службовців у народньому гос- подарстві	139
Грошові і натуральні прибутки се- лян від громадського і індивіду- ального господарства з розрахунку на 1 працюючого в порівняльних цінах..	150

В тому ж збірнику приводиться запроєктований Директивами ХХ з'їзду КПСС по шостому п'ятирічному плані розвитку народнього господарства ССРСР на період з 1955 - 56 рр. зріст реальної заробітної платні робітників і службовців пересічно на 30%, і зріст грошових і натуральних прибутків пересічно не менше, ніж на 40% ^{49/}. Звідомлення ЦСУ про виконання плану народньо-господарського розвитку за рік 1955 подає, що середня заробітня платня робітників і службовців збільшилася, порівнюючи з 1955 роком, на 3%, а грошові і натуральні прибутки селян, у порівняльних цінах, збільшилися за 1956 рік на 12% ^{50/}. Аналогічне повідомлення за 1957 рік говорить про те, що реальні прибутки робітників і службовців збільшилися в 1957 р., порівнюючи з 1956 р., на 7%, а грошові і натуральні прибутки селян з розрахунку на одного працюючого на 5% ^{51/}.

Не можна не признати, що наведені цифри можуть імпонувати: цифри швидкого й безперервного зросту добробуту широких мас населення. Але основна їх хибка - що ці цифри треба приймати на ві-

ру, як багато інших даних советської статистики. Ми не знайдемо в советській літературі жадних пояснень, як, яким чином виведені ці цифри. Ми не зустрічаємо досліджень, які давали б аналізу зростові реальної заробітної платні. Між тим вже деяка конфронтація советських даних одних з другими примушує дослідника сумніватися у достовірності поданих відсотків. Як ми бачили, советський збірник "Достижения советской власти" подає, що реальна заробітня платня робітників промисловости і будівництва за 40 років / з 1913 по 1955 р./ збільшилася в 3,4 рази, а з урахуванням безробіття - в 3,7 разів. У підручнику політичної економії маємо твердження про зріст заробітної платні у робітників / з врахуванням ліквідації безробіття/ за час 1913 - 1940 рр. більш ніж у 3 рази ^{52/}.

Нарешті в цитованому нами статистичному збірнику зріст заробітної платні робітників промисловости за час з 1940 р. по 1955 р. означається 90 відсотками ^{53/}. Отже, виходить, що коли брати ці два останні джерела, то загальний зріст реальної заробітної платні за час 1913 - 1955 рр. мав би вносити щонайменше 570%, на 200% більше ніж це подається в "Достижениях".

Так само в советській економічній літературі ми не знайдемо досліджень чи статей, які своїм завданням поставили б порівняти життєвий рівень робітника чи селянина советського з рівнем робітника чи селянина західноєвропейських країн чи США. Зустрічаємо, натомість, багато статей, що малюють у чорних фарбах життя американських чи західноєвропейських робітників, зменшення їхнього життєвого рівня, погіршення їхнього харчування ^{54/}.

Але незалежно від позитивної чи негативної вартости цих статей, автори їх ніде не намагалися провести належне порівняння між життєвим рівнем чи рівнем харчування в т.зв. капіталістичних країнах і життєвим рівнем в ССРСР, порівняння, щоб підтвердити їхні тези /що приводяться звичайно в кінці статті, без жадних доказів/: "Только уничтожение капитализма обеспечивает трудящимся зажиточную и культурную жизнь" ^{55/}, або "В то время как в США и других странах капитализма происходит систематическое снижение уровня жизни населения, в СССР и странах народной демократии неуклонно повышается материальное благосостояние народа. В этом ярко проявляется величайшее преимущество социалистической системы хозяйства над капиталистической" ^{56/}.

З огляду на такий стан речей дослідникам советської економіки, що знаходяться по цей бік залізної заслони, не залишається нічого іншого, як пробувати самим досліджувати проблему життєвого рівня. Не легке це завдання, з огляду на специфічні обставини об'єкту дослідження, з огляду на брак одних статистичних матеріалів і на малу достовірність інших.

Але це завдання можна розв'язати і до висновків, що відповідають об'єктивній правді, прийти лише в умовах свободного дослідю.

Бібліографічний показник

- 1/ К. М а р х , Kapital, В.І. Dietz Verlag, Berlin 1951, S.680 - 81;
- 2/ В.И. Л е н и н , Обнищание в капиталистическом обществе, Сочинения, т. 18, изд. 4-ое, стор. 405-406;
- 3/ В. Ш п а р ж е н с к и й , Ухудшение питания рабочего класса США, "Вопросы экономики", 1950, № 5, стор. 98;
- 4/ Ф. К о ш е л е в , Неуклонный подъем жизненного уровня трудящихся в СССР, "Вопросы экономики", 1952, № 9, стор. 46;
- 5/ Политическая экономия. Учебник, Академия Наук, Институт экономики, Государственное издательство политической литературы, Москва, 1955, стор. 143;
- 6/ За творческую разработку проблем мировой экономики,передова, "Мировая экономика и международные отношения", Москва, Академия Наук СССР, Институт мировой экономики, 1957, № 3, стор.4;
- 7/ Е. В а р г а , О тенденциях развития современного капитализма и социализма, "Мировая экономика и международные отношения", Москва, 1957, № 4, стор. 42-43;
- 8/ "Правда", 5.2.1958;
- 9/ А. А р з у м а н я н , Вопросы марксистско-ленинской теории обнищания пролетариата, "Коммунист", 1956, № 10, стор. 105-119;

- 10/ А. А р з у м а н я н , Социалист Рэмбер и марксистская теория обнищания пролетариата, "Коммунист", 1957, № 2, стор. 79-94;
- 11/ А. А р з у м а н я н , Вопросы марксистско-ленинской теории ... стор. 106;
- 12/ А. А р з у м а н я н , Социалист Рэмбер ..., стор. 85;
- 13/ А. А р з у м а н я н , Вопросы, стор. 109;
- 14/ А. А р з у м а н я н , Социалист Рэмбер ..., стор. 93;
- 15/ А. Б е ч и н , Об экономическом положении в странах капитализма, "Мировая экономика и международные отношения", 1958, № 5, стор. 53;
- 16/ В. Ч е п р а к о в , Современный капитализм и антимарксизм, "Коммунист", 1957, № 17, стор. 81;
- 17/ За обрахунками деяких економістів не більше 2%;
- 18/ В. В а л е н т и н о в , Чернышевский и Ленин "Новый журнал", XXVI, Нью-Йорк, 1951, стор. 201;
- 19/ В. И. Л е н и н , "Правда", 21 апреля 1913. Сочинения, изд. IV, том 19, стор. 42;
- 20/ П. И. Л я щ е н к о , История народного хозяйства СССР, том III, Госиздатполитлитературы, Москва, 1956, стор. 169;
- 21/ В. И. Л е н и н , Сочинения, изд. III, том XXIV, Партиздат ЦК ВКП/б/, 1936, стор. 143;
- 22/ С. Г. С т р у м и л и н , академик, Проблемы экономики труда, Госиздатполитлитературы, Москва, 1957, стор. 511;
- 23/ Там же, стор. 512;
- 24/ В. И. Л е н и н , Великий почин / о героизме рабочих в тылу. По поводу коммунистических субботников/, Сочинения, изд. 4-ое, 1950, стор. 394;
- 25/ Там же;
- 26/ Большая Советская Энциклопедия, 2-ое изд., том 44, 1956, стор. 279-280;
- 27/ И. С т а л и н , Вопросы ленинизма, изд. 11-ое, Госиздатполитлитературы, 1947, стор. 335;
- 28/ Цит. С. Г л о в і н с ь к и й , Финансы УССР, Український Науковий Інститут, Варшава, 1939, стор. 37;
- 29/ В. И. Л е н и н , Сочинения, изд. 3-е, том XXIV, Партиздат, Москва, 1932, стор. 294;
- 30/ БСЭ, I изд. т. 47, 1940, стор. 894;

- 31/ Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР, Изд-во Академии Наук СССР, Москва, 1954, стор. 339;
- 32/ Директивы КПСС и Советского Правительства по хозяйственным вопросам, Госиздатполитлитературы, Москва, 1957, том II, стор. 377;
- 33/ "Правда Украины", 27.3.1955;
- 34/ "Правда Украины", 23.I.1958;
- 35/ Директивы, т. II, стор. 14;
- 36/ Там же, стор. 59;
- 37/ Там же, стор. 368;
- 38/ И. С т а л и н , Вопросы Ленинизма, стор. 499;
- 39/ Директивы, т. II, стор. 581-582;
- 40/ И. А н ч и ш к и н , С. П а р т и ч у к , Все дороги ведут к коммунизму, "Вопросы экономики", 1949, № 2, стор. 12;
- 41/ И. С т а л и н , Экономические проблемы социализма в СССР, Госполитиздат, 1952, стор. 40;
- 42/ А. Р у м я н ц е в , О характере экономических законов при социализме, "Вопросы экономики", 1952, № 11, стор. 13;
- 43/ Г. К о з л о в , Основной экономический закон социализма, "Вопросы экономики", 1952, № 10, стор. 23;
- 44/ Политическая экономия. Учебник, Госиздатполитлитературы, Москва, 1954, стор. 404-405;
- 45/ Г. К о з л о в , там же, стор. 26;
- 46/ В. Д о р о ш е в , Основной экономический закон социализма, "Коммунист", 1953, № 1, стор. 33;
- 47/ Достижения Советской власти за сорок лет в цифрах, Статистический сборник, Государственное статистическое издательство, Москва, 1957, стор. 329, 330;
- 48/ Народное хозяйство СССР, Статистический сборник, Государственное статистическое издательство, Москва, 1956, стор. 37;
- 49/ Там же;
- 50/ "Известия", 31.1.1957;
- 51/ "Известия", 28.1.1958;
- 52/ Политическая экономия, учебник, стор. 408;
- 53/ Народное хозяйство СССР, Статистический сборник, стор. 37;
- 54/ Напр. Л. О п а ц к и й , Обнищение трудящихся капиталистических стран и ухудшение их питания, "Вопросы экономики", 1948,

№ 2, стор. 97-106;

А. К а ц , Усиление обнищания трудящихся США, "Вопросы экономики", 1952, № 6, стор. 68-81;

В. Ш п а р ж и н с к и й , Ухудшение питания рабочего класса США, "Вопросы экономики", 1950, № 5, стор. 91-98;

55/ Л. О п а ц к и й , там же, стор. 106;

56/ В. Ш п а р ж и н с к и й , там же, стор. 98.

ДОЛЯ ЖИДІВСТВА ПІД СОВЕТАМИ

В жидах немає більш потреби

В 1956 році відвідало Советський Союз багато різних делегацій з Європи і Америки. Було це за короткої доби "десталінізації", після славнозвісної "темної" промови першого секретаря КП ССР Н. Хрущова на 20-му з'їзді партії, в якій він розповів усе, що вважав за доцільне, про "злочини Сталіна". Всім по цей бік "залізної заслони" хотілось скористатись з "ліберальної передишки", почути та подивитись, як воно виглядає та що діється по той бік "заслони". Соціалістичні кола в Європі і комуністичні, зокрема жидівські, в Америці, мали особливо на меті перевірити чутки, що вперто йшли по світі, про трагічний стан жидівства в ССРСР: антисемітизм, ліквідацію його народньо-культурних установ, знищення його культурної еліти.

Між делегаціями, що вибралися до ССРСР, визначалась особливо делегація французьких соціалістів широким обсягом, глибиною і засадничим змістом її обслідування. Вона одержала свій матеріал від найчільніших членів советської "верхівки", як партійної так й державної, та осягла того, що обидві сторони були надзвичайно відверті у формулюванні своїх поглядів. Французька делегація подбала про докладний запис тих розмов^{1/}. Ми подаємо тут, з того запису, ту частину розмови, що стосувалася питання антисемітизму в советській державі і її політиці. Подаємо відповідь Н. Хрущова та М. Первухіна, які освітлили як прожектором куди саме прямує політика советської влади щодо трьохмільйонної жидівської народности в ССРСР.

Х р у щ о в : "Становище жидів і їх взаємовідносини з іншими народами є складною проблемою. На початку революції було в керівництві партії і держави багато жидів. Вони були у найвищій

мірі освіченими людьми. Вони мабуть були також революційніші ніж пересічна руська людина. Потім ми виховали нові кадри".

Первухін: "Нашу власну інтелігенцію".

Хрущов: "Коли б жиди схотіли сьогодні зайняти перші місця в наших республіках, так на це б тубільці природньо дивились би дуже неприхильно. Вони б не признавали таку претенсію з боку жидів, особливо коли вони вважають самих себе не менш інтелігентними або здібними за жидів. Прикладом, в Україні, коли там жид дістає високу посаду і оточує себе іншими жидами, так це, розуміється, викликає заздрість і ворожнечу до жидів. Але ми не антисеміти... ми боремось з антисемітизмом".

Ця заява першого секретаря советської комуністичної партії - нині глави правительства СССР і фактично наступника Сталіна - констатує з певною відвертістю, що жиди в Советському Союзі не розглядаються більше правлячою верхівкою, як рівноправні, - але фактично, як не рівноправні громадяни. Ця заява виразно розрізняє між "тубільцями" і жидами: останні не є "тубільцями", значить, вони є чужими "в наших республіках", як це формулює Хрущов. Логічним висновком з поданого Н. Хрущовим прикладу жиди в Україні, який дістає на високу посаду і т.д. є, що як "тубілець" в Україні таку високу посаду дістане та оточить себе помічниками "тубільцями", то це не викличе "заздрости і ворожнечі", бо ж тут буде відсутній той особливий момент, саме момент національний, котрий негує істотно право жиди на високу посаду і т.д. До нині соціологія визнавала таку неґацію за антисемітизм. Отже, прикінцеву заяву Хрущова, що "ми не антисеміти", слід, очевидно, розглядати, як особливу "советську" своєрідну інтерпретацію загально визнаного розуміння істоти антисемітизму.

Взагалі це проголошення советської верхівки про стан жидівського питання в СССР, навіть відвертість та простота того проголошення не викликали здивування, бо той стан советського жидівства вже певний час не є більш таємницею для зовнішнього світу. Також видно, що цей, як здавалось досі, істотно новий підхід советської влади до жидівського питання, не вражає вже й са-

му советську суспільну опінію, якщо найчільніший представник пануючої верхівки може собі дозволити зробити таку відверту заяву публічно делегації західних соціалістів.

Правдою є, що віддалення жидів від "ключових посад" і взагалі від впливових позицій в державі та суспільстві, не є там більше новим явищем. Це почалось з моменту, коли стали повільно поповнюватись лави советських "кадрів" "нашою власною інтелігенцією", за виразом М. Первухіна в тій розмові з французькими соціалістами. Тоді почали звільняти з видатних місць жидів і заміщати їх нововихованими спеціалістами - "тубільцями". Сталося так наслідком природнього тиску суспільного фактору "національної конкуренції", чинність котрого діяла в напрямку звільнення партійного та державного апарату від колишніх, так "освічених" та над міру "революційних" - за виразом Хруцова - жидівських спільників та співробітників. Цей фактор є чинним у кожному суспільстві, а також у суспільстві советським. Він буває, звичайно, скерований проти "чужих". Але, коли він вживається проти жидів, тоді він класифікується як "антисемітизм". У цьому відношенню не допоможе посилення Н. Хруцова, К. Ворошилова та ін. на те, що ось "їх жінки жидівського походження", як доказ того, що "ми не антисеміти". Врешті, коли вони та чимало інших советських поводитирів оженилися з жидівками, то тоді було також "в керівництві партії і державі багато жидів". А тепер вони звідтіль усуваються, бо настав час, коли можна замістити їх "нашою власною інтелігенцією". Як каже відоме прислів'я: "мавр виконав свою повинність - мавр може піти геть".

Це вже добрих двадцять років, як жида не займають в Советським Союзі урядових посад у мірі, яка перевищувала б відсоток жидів людности країни. Характеристичним мабуть буде у цьому відношенні кількість депутатів жидівської народности у "законодавчих установах" - у Верховних Радах окремих советських республік. Якщо взяти до уваги, що у цих вищих советських установах переважаюча частина членів набирається з міських людей і тільки незначна їх меншість із селян, то виявляється, що кількість членів жидівської народности в них сягає лише половини відсотку жидів у загальному населенню міст у державі. Кількість усіх депутатів разом у Радах 11 советських республік - у 1938 році була - 3,954, жидів було між ними тільки 92, або 2,5%. Між тим,

частка жидів у загальному населенні була, згідно перепису з січня 1939 року 1,8%, а їх частина в міському населенні - 4,7%. Варто відмітити, що у Верховній Раді України, у котрій відсоток жидів у загальному населенні є найвищий за всі совєтські республіки, саме 4,9%, а їх частина в міському населенні аж 11,7% - були лише два члени жидівської народности з загальної кількості 304 членів, або 0,7% ^{2/}. Верховна Рада цілого Совєтського Союзу начисляла в обох її "палатах": в Раді Союзу і Раді Національностей разом 1300 депутатів, але жидів було в них тільки 4, або 0,3% /пригадуємо читачеві, що відсоток жидівського населення в СРСР був - 1,8%/. При чому з тих чотирьох членів Верховної Ради СРСР принаймні один репрезентував т. зв. "Жидівську автономну область" - Біробіджан ^{3/}. У Верховній Раді РСФСР сиділо, за виборами 1955 року, поміж 800 депутатів - 2 жидів, з них один Л. Каганович, котрого ледве чи можна числити представником совєтського жидівства, бо він би дуже образився, коли б хтось хотів його за такого вважати, а другим був Банкович з Біробіджану. Очевидна річ, що мільйон і більше жидів цієї найбільшої совєтської республіки /РСФСР/, з котрих принаймні половина мешкає в Москві та Ленінграді, не мали взагалі жадного свого представництва у Верховній Раді.

Мабуть ще більш характеристичним для політики систематичного усування жидів з усіх керівних установ в СРСР, є їх становище в апараті комуністичної партії. Так, ще в 1939 році були між 72 членами та 68 їх заступниками в Центральнім Комітеті ВКП - 9 жидів. З бігом часу вмерли з них 3, а решта були повільно з Комітету вичищені. В Оргбюро партії було в 1939 році ще двох жидів, а в 1952 році вже ні одного між 12 членами цієї установи. В СРСР діють близько дві тисячі парткомів: місцевих, районних та обласних. Ні в однім з них немає секретаря жида. Таке становище в Комсомолі і не інакше в професійних спілках: всюди застосовується тиха, консеквентна засада - "крім жидів" ^{4/}. Ця ж сама засада діє при виборах до партійних установ: на 19-ім з'їзді ВКП було між 1500 його депутатів тільки 6 жидів ^{5/}.

Такий є стан - і він гіршає для жидів з кожним днем - в осередках політичного, адміністративного і партійного керівництва Совєтського Союзу, саме в осередках європейської частини СРСР. Натомість в азійських республіках СРСР, населення котрих донині

ще відстає в розумінні культурним та політичним, в рівні загальної освіти, в досвіді управління та ін., помічаємо якраз в останні роки сталий і помітний зріст кількості жидів в урядових апаратах, навіть у складі урядів цих республік. Також у Верховних Радах азійських республік сидять депутати жидівської народности в числі значно вищим, ніж воно мало б відповідати частині жидів у загальному населенню цих країн. Наприклад, у Верховній Раді Узбекської ССР є 10 депутатів жидів, або 2,5% з усіх членів Ради. Але відсоток жидів населення Узбекистану виносить тільки 0,8%. У Таджикистані жида складають 0,3% населення, але в Верховній Раді є 3,9% депутатів-жидів. Подібний стан в Туркменістані, в Казахстані та в Киргизькій ССР. Жида співучасні також у правительствах цих азійських країн, рід, про котру давно вже забули в Москві чи в Києві. Так, три міністри жидівської народности в Узбекській ССР, два віцеміністри в Казахстані. Значна частина жидів є на відповідальних адміністративних та господарських місцях цих країнах.

Це нагадує той стан, що існував якраз в осередках советської держави, в Москві чи Києві, на початках нового режиму, коли частина жидів в урядовому апараті, але також і на керівних місцях у партії та державі, перевищувала у значній мірі чисельну вагу жидів серед населення країни. Навіть, тепер, у виразному протиріччі до явної тенденції звільнити урядовий апарат і керівничі кола від "зайвої" кількості жидів, тобто знизити їх кількість принаймні до відсотку жидів серед загального населення, отже ще й нині є чимало галузів управління, господарства та культури, де зберігся тим часом куди вищий відсоток жидів, ніж та засада "нумерус клявзус" дозволяє. Найвідоміший приклад, це відсоток жидівських учених-дослідників в атомній галузі. Науково-дослідна праця є тимчасом мабуть одна з останніх ділянок відповідальної чинности жидів у советській державі, в яких їх частина перевищує всяку пропорцію. Але все це тільки тому, що в цих галузях діяльності, або у тих відстаєлих культурно та технічно азійських країнах, ще не встигла виховати вистачаючої кількості кадрів тубільної інтелігенції. Спеціально в справі науковців приводить урядова советська статистика наступні числа: в 1956 році начисляли в СРСР 223, 893 людей науки, з них належали до росіян - 144,285, до українців - 21,762, до жидів -

24,620, до решти народностей - 33,226. Порівняємо ці числа з чисельною вагою тих трьох народів у загальному населенні Союзу і зрозуміємо ту рушійну силу, яка усі сорок років існування со-ветського устрою направляла політику цього устрою в жидівсько-му питанні. Ця сила була - тимчасова утилітарна потреба в жи-дах. Сьогодні є пекуча потреба в певних категоріях науковців-фахівців - і тому такий високий відсоток жидів у тих ділянках советської науки. Але там дбають також про майбутнє, коли під-росте генерація вчених з "нашої власної інтелігенції". Ця гене-рація підрастає в університетах. Слід подбати заздалегідь, щоб на шляху їх майбутньої кар'єри в житті советської вітчизни не стали на перешкоді у значній кількості молоді жиди. Якщо обме-жити фактично прийом молодих жидів до вищих шкіл, буде це зав-дання досягнуто. Про пані Катерину Фурцеву оповідають, що вона внесла на ухвалу Верховної Ради пропозицію завести формальність в прийом до університетів - міру, котру ми знали за часів царя-ту: "процентна норма", або "нумерус клявзус". Як ця впливова особа - член президії ВКП висловилася в розмові з закордонним журналістом: "один /жидівський/ студент - на одного /жидівсько-го/ шахтаря" ^{8/}. Сьогодні це бракує досвідчених адміністраторів в азійських республіках - туди направляють жидів з європейських осередків ССРСР. Більш того, жидівська фахова інтелігенція в тих старих осередках почуває вже давно, що їх становище стає хитким. Вони з власної волі переводяться до далеких окраїнних республік, де таких фахівців тим часом ще бракує. Крім того, ці жидівські відповідальні адміністратори і фахівці є відданими виконавцями централістичної політики московських володарів у тих далеких окраїнах. Їх слід використати. Але ми можемо собі добре уявити, як за кілька років може потрапити ось така делегація західних со-ціалістів до якогось Казахстану і питатиме про причини усунення жидів з відповідальних посад, або обмеження молодим жидам до ви-щих шкіл, і та делегація почує від першого секретаря місцевої компартії таке пояснення: "колись нам бракувало освіченої влас-ної інтелігенції ..., але з часом ми виховали нові кадри ... на-шу власну інтелігенцію"...

У тих розмовах з французькими гістьми Н. Хрущов підкреслив занадто велике місце, на його думку, яке займають жиди в "фахо-вих посадах". Вжиті заходи, казав він, знизити їх питому вагу на

фахових посадах відповідно до відсотку жидів серед населення країни. Можна сказати, що жидівське населення СРСР живе в останні роки під психологічним тиском цієї загрози.

Ми не маємо свіжих даних про дійсний розмір питомої ваги жидів на фахових посадах. Дані, що ми їх маємо, стосуються ще до останніх років перед Другою світовою війною. На 8-му з'їзді ВКП, у 1937 році, Молотов нарахував у своїм звіті 16 головних "фахових груп" і в них 9,6 мільйонів фахівців. На жаль, дані про питому вагу жидів є лише для 11 з тих груп. У них 4 872 000 фахівців, з них 364 000 фахівців жидівських, або 7,5% від загальної кількості. Якщо візьмемо на увагу, що в ту приблизно добу - за переписом 1939 року - відсоток жидів серед міського населення - а ті фахові групи були майже усі міськими - рівнявся 4,7 то прийдемо до висновку, що ледве чи справжньою підставою протижидівського курсу політики советської влади за останні роки є та "майоризація" жидами головних фахових груп в СРСР. Коли ж з найвищого місця проголошується про необхідність довести частину жидів у фахових групах до відсотку жидів у загальному населенню, тобто до 1 - 1,5%, то можна рішуче мати сумнів у щирості заяви про те, що "ми не антисеміти", та що "ми боремося проти антисемітизму". Між іншим, цікаво відмітити, що найвищий відсоток жидів був у таких групах: лікарі - 15,9%, мистці - театральні актори - 10,7%; журналісти та інші культурні фахівці - 10%; інженери, технологи, архітекти - також 10%; університетські вчителі - 8,8%; помічний лікарський персонал - 8,1%; бухгалтери - 7,7%; техніки - 7,4, шкільні вчителі - також 7,4%. Найнижчим був відсоток жидів між агрономами та помічним сільсько-господарським персоналом - 1,25% у перших і 1,1% у останніх^{9/}.

Усі ці дані не дають спростити змальовати справжній стан фахової структури жидівської інтелігенції в советській державі. Але ці дані вистачають для висновку, що на ділі, не дивлячись на особливість соціального устрою та нібито виключно сприятливе ставлення советської влади до жидів, фахова структура советських жидів не відрізняється від головних занять жидівської інтелігенції у кожній іншій країні. Як скрізь у жидівській діаспорі, панує систематична диспропорція, між відсотком жидівського населення в кожній без винятку країні осідку

жидів в "розсіянню" і їх часткою у різних фахових групах: звичайно їх забагато в одних і замало в других, причім забагато їх у тих фахових групах, в котрих співучасть тубільців замала, і жидів замало в тих групах, де тубільців багато. Ця соціологічна закономірність, націоналістичні підстави котрої ми докладно з'ясували в іншому місці ^{10/}, приводять у процесі соціально-економічного розвитку кожної країни з значною жидівською меншиною до створення ворожого ставлення до цієї меншини, головним чином з мотивів національної конкуренції, у формі антисемітизму. Це явище не минуло також Советський Союз і жадні посилення на "комуністичну віру" пануючих його верств тут не помогли й не допоможуть. Отже, заяви їх "ми не антисеміти" і ми одружені з жидівками, або охоче слухасмо знамениті концерти талановитих жидівських мистців і навіть обдаровуємо їх різними орденами і т. д., нічого не варті, бо фактично обставини загрожують советським жидам нерівноправністю, а суспільна атмосфера затроєна антисемітизмом, як згори, так знизу, скрізь.

Відповідно до цих обставин були доби у становищу жидів в советській країні, коли певні їх групи займали видатне місце у правлячій комуністичній верхівці, на найвищих щаблях керівництва і управління. Ось що оповідає один з найближчих співробітників ще за часів большевицького підпілля, зі слів самого Леніна: "Велике значення для революції мала обставина, що за роки війни осіло багато жидівських інтелігентів у російських містах. Вони ліквідували той загальний саботаж, на котрий ми наперолись після жовтневої революції ... Жидівські елементи, хоч не лише вони, поставились проти саботажу і таким чином спасли революцію в тяжкий момент. Вдалося нам оволодіти апаратом виключно завдяки цій резерві розумної та грамотної робочої сили" ^{11/}.

Розуміється, що це "спасіння революції", за словами Леніна урядовим апаратом жидівського походження торкнулось лише порівнюючи тонкої верстви упривілейованих інтелігентів у великих урядових осередках. Воно викликало широку хвилю антисемітських почувань у ширших верствах нежидівського населення, які просякли також до лав комуністичної партії, комсомолу, професійних спілок, до молоді у вищих школах, на фабрики і заводи. Ворожнеча до жидів прийняла жорстокі форми, поширилися ексцеси. Нарешті партія і влада були примушені - зі страху за власну шкіру і з огляду на

можливі контрреволюційні наслідки від дальшого поширення антисемітизму - розпочати боротьбу проти нього. Боротьба велась фактично виключно лінією роз'яснення шкідливості антисемітизму для советського устрою і революції. Правда, погрожували також суворими карами, але ці кари в дійсності майже ніколи не були вжиті, навіть у випадках жорстоких знущань, нівечення, бузвірства аж до вбивства поодиноких жидів на фабриках тощо ^{12/}.

Цікаво відмітити, що це упривілейоване становище тонкої верстви інтелігентів жидівського походження на вищих щаблях советського режиму в ті часи /двадцяті роки, починаючи з "воєнного комунізму" аж до доби "п'ятирічок" / ні в чому не змінило на ліпше долі соток тисяч дрібноміщанських містечкових жидівських народніх мас, у котрих "советський соціалізм" відібрав спроможність існування з їх колишніх занять та фахів, але не дбав зовсім про їх пристосування до нового соціально-економічного устрою. Влада і компартія на протязі років проходила мимо трагедії цих мас, викинутих советською політикою з їх господарчих позицій. Один із проводирів "Евсекції" /жидівська секція у ВКП, котра була ліквідована з наказу зверху в 1930 році / нарахував у 1929 році кількість жидівських істот, що ниділи поза межами "советського господства" і для яких слід знайти там місце, на 985 000. А другий жидівський комуніст написав у 1931 році / в книжці в німецькій мові: "Зникнення жидівства" / просто так: "Більш як мільйон людей викорінено, майже цілий народ примушений знайти нову підставу, щоб мати спроможність існувати фізично" ^{13/}. Так воно було: советські провідники охоче використали жидівську інтелігенцію для служіння устрою і "спасіння революції", але ті жидівські народні маси, що не змогли їм у ті часи для чогонебудь корисного в "революції" придатись, їх полишили власній долі. У ту добу, коли советська влада займалась поголовною соціалізацією жидівських кравців, шевців, крамарів та усіх інших "фахів" жидівського містечка, було викинуто на вулицю мільйон жидівських істот, як "зайвих" у советському господарстві, тому, що вони не відповідали теоретичним поглядам комуністів на соціальну будову суспільства, гідного назви "соціалістичного". А сьогодні лякаються в Советському Союзі і завтрашнього дня сотки тисяч жидів, які займають "фахові посади": бо їх незабаром, можуть визнати "зайвими" з огляду

на те, що "ми вже виховали нові кадри "тубільної" інтелігенції для тих посад"...

Так воно було на протязі 20-х років. Але ось почалось наступне десятиріччя, доба промислових "п"ятирічок" і раптом виявилось, що ті жидівські маси можуть знаменито придатися, можна сказати, знову "спастися революцією". Советська влада почала шукати скрізь "робочу силу" найроззнаманітніших категорій для задоволення пекучих потреб першої п"ятирічки". Сотки тисяч жидівської молоді, але також старша генерація, зокрема ремісники, колишні торговці та ін. радо відгукнулися на цю потребу. Почався швидкий процес фахового та соціального пристосування жидівських людей до нових потреб держави; почався процес масового, культурного, пропагандивного, інформаційного, велетенського обсягу апарату, котрий мав обслуговувати і здійснювати плани "п"ятирічок".

Так, під тиском пекучої потреби у фаховій робочій силі та грамотних працівниках у всіх ділянках господарства та адміністрації раптово змінилось попереднє негативне ставлення і занедбання мас жидівських ремісників і дрібноміщанської /"анти-соціального походження"/ жидівської молоді: владні кола і не заховували цього свого утилітарного підходу до справи використання жидів для успіху "п"ятирічок". Була гостра нестача в робочій силі для нової промисловости, так чому не післати тисячі молодих жидів на виучку до фабрик і копалень? Тому оголошується постанова Комсомолу від вересня 1930 року про мобілізацію багатьох тисяч жидівської молоді "для здійснення п"ятирічного плану та боротьби з нестачею робочих рук". І дійсно, вже в році 1929/1930 заготовлені 33 500 місць праці та учоби для жидівської молоді ^{12/}. Рада Народніх Комісарів ухвалює в березні 1930 року допустити п"ять тисяч "деклясованих" жидів до будівельної праці. Місяцем пізніше наказує Комісаріят Праці полишити половину з 1200 вільних місць на Сталінградським тракторнім заводі для молодих жидівських хлопців з Білорусі. У цім своїм запалі влада дійшла до такого абсурду, що в червні того ж 1930-го року був даний наказ перетворити протягом року всіх деклясованих жидів України і Білорусі у ремісників ...

Розуміється, що віднині суворо забороняється конфіскувати у ремісників знаряддя або сировину, обкладати їх важкими по-

датками тощо, що перед тим робилося систематично. Подібні заходи советської влади до використання жидівської фаховости, спритности та вміння для задоволення потреб "п"ятирічок" можна навести безліч і вони всі відверто вказують на утилітарні підстави їх походження та вживання. Більш ніж десятиріччя міг мільйон советських жидів гинути поволі під впливом політики советського устрою, бо їх соціальний склад протирічив большевицьким плянам та поняттям. Але ось настав момент, коли вони могли придатися для здійснення тих плянів і відразу почали їх використовувати. Ну, а сьогодні доводиться до їх відома, що вони вже більш не потрібні ...

Ледве чи не найяскравішим прикладом безсоромного вживання утилітарної засади в советській політиці в жидівським питанню, була колонізація біробіджанських джунглів містечковими жидами з України і Білорусі. З огляду на небезпеку масового проникнення корейців і японців до цих великих і незаселених просторів на північ від річки Амур, сусідніх з Манжурією, було конче потрібно заселити принаймні прикордонну смугу сталим сільсько-господарським елементом. Усі численні спроби колонізувати ці простори переселенцями з Сибіру, козаками та ін., ще за доби царату кінчались невдачею. Советські володарі намітили собі черговою жертвою жидів, котрі, зруйновані советською соціалізацією, шукали спасіння і шматка хліба в переході до хліборобства, частинно в Україні, а особливо в Криму. Цей перехід до сільського господарства охопив у 20-х роках, починаючи приблизно з 1924 року, ширші верстви і підтримувався фінансово і технічно американсько-жидівськими філантропічними організаціями ^{13/}. Советська влада виходила з простого розрахунку: є всі необхідні дані для досягнення поставленої мети - швидкого заселення тих просторів - сотки тисяч напівголодних жидів, які шукають праці, мільйони доларів американських жидів, готових допомогти голодним братам, як вони це вже показали при фінансуванні жидівської колонізації в Україні і в Криму. Слід лише направити обидва ті елементи, замість південної України та Криму, до Біробіджану. Щоб зробити ціле підприємство привабливішим, були використані національні почуття як советських жидів, так і жидівства у світі: Біробіджан урочисто був оголошений "автономною жидівською областю", а в широкому світі вживалось у комуністичній пропаганді гасло "жи-

дівської республіки" в ССРСР. Як відомо, з цілого цього підприємства нічого не вийшло. Жидівські маси, які направлялись до нового осередку їх оселення, поволі вертались додому. На сьогодні жиди складають невеличку меншину в населенні Біробіджану, а советська влада давно вже пробує заселити ті простори нежидівськими поселенцями. Формальна назва "Жидівська автономна область" досі не скасована, але ніякого автономного жидівського життя, ні культурного, ні адміністративного, там нема ^{14/}.

Хрущов, сьогодні голова правительства ССРСР, дозволив собі, в інтерв'ю з дописувачем великого паризького щоденника "Фігаро", в квітні ц.р., звалити всю відповідальність за невдачу колонізації Біробіджану жидами на "національний дефект жидів", на їх "невміння жити та творити як колектив". Не будемо тут зупинятись на цих його твердженнях, які світова суспільна опінія вже встигла оцінити, як замаскований антисемітизм. Ми хочемо тут лише протиставити дуже цікаві характеристики природніх умов Біробіджану, як колонізаційної країни, характеристиці, яку дав Хрущов у тім інтерв'ю, з описом тих умов у книзі советського журналіста Фінка, у книзі, яка була видана в Москві в 1930 році, на самом початку тієї колонізаційної авантюри советської влади.

У тім інтерв'ю в квітні 1958 року Н. Хрущов казав: "Земля в Біробіджані найродючіша, яку тільки можна собі уявити. Клімат там південний. Займатись там хліборобством - це просто радість. Є і вода, і сонце. Там велитенські ліси, чорнозем, мінерали, річки повні риби" ^{15/}.

А тепер послухасмо Фінка: "... У біробіджанських селі Н... 10-го вересня ... на віддаленні десяти кілометрів починається хитке відвічне болото. Кінь загрузає у цю глибіню ногами. Він не встигає їх витягти і вже застрягає там передніми. Поволі вдається витягти тварину з трясовиння, але вона вже так змучена, що далі не можна на ній їхати. Так ведеш свого коня і сам ще раз попадаєш понад коліна у цю твань ... Чим далі тим глибшим та лепкішим робиться це болото, тим важче йти. Ось це вони, ті незаймані біробіджанські болота ... Кінчається болото, починається тайга, ні шляху, ні стежки. Густий ліс, як стіна ... ліяни обмотуються навколо ніг, вони тримають міцно коня на місці, а людина взагалі не просунеться там ... В ліянах тайги людина за-

стригає точнісінько як перед тим у болоті. Вони ловлять його, обіймають і вже не відпускають. Якесь сухе болото"... "Повітря парке, вохке і нерушливе: з близького болота налітають хмари страшних тайгових комарів. Хай вони будуть тричі прокляті, оці малі хижакі! Вони страшніші за непогоди, страшніші за болота в тайзі, страшніші за хижаків. Мільйони дрібненьких комах, розміром шпилькової голівки, влізають у ніс, у вічі. Вони мучать людей і тварину. Міріади, нечисленної кількості комарів покривають коня як густа хмара і ссуть його кров ... Не знаю, як це змалювати цю муку. Від їх укусів опухають у людей руки і лице... Комар стоїть у повітрі, як колона, як хмара, як хуртовина. Страшний, зокрема комар тайговий ... Лось скочить до води і показує на поверхні тільки ноздри. Ведмідь спасається на деревах. А людина? Їй немає способу спастися і захистити себе від цього комара" 16/.

Хай об'єктивний читач судить сам, скільки правди є в словах голови советського уряду про райський стан кліматичних та природніх умов "Жидівської автономної області", відкіля жиди панічно тікають тому, як каже Н. Хрущов, що вони "не здібні жити і працювати гуртом", мали попередників у 60-х роках 19-го сторіччя. Тоді це не були "індивідуалісти"-жиди. То були коні забайкальських козаків. Ось що оповідає Фінку старий козак з села Сабеліно, у Біробіджані: "Тутка, де стоїть наше Сабеліно, блукали навкруги тигри. Наші коні втекли від тих комарів назад до Байкалу, чотири тисячі кілометрів" ... А було це так: генерал Муравйов-Амурський, которий ці простори завойвав, розумів так само, як і московські комуністи, що як не заселити їх постійним осілим населенням, то не можна буде їх удержати. Але добровільно ніхто туди переселитись не хотів, так само як тепер. Отже наш генерал послав туди примусово забайкальських козаків. Але вже в першу зустріч з комарами Біробіджану козацькі коні рішились втекти назад на Байкал ...

Політика советських комуністів у жидівським питанню має різні фази, які далися добре у знаки жидівському населенню. Але всі ці фази виходили завжди з розрахунку цілої політики влади і інтересів компартії і ніколи з турботи про добробут об'єкту цієї політики. Але між усіма фазами та змінами советської політики щодо жидів не знайти прикладу такого цинічного використання не-

частя цього народу і почуття солідарности щасливіших, позасоветських, синів того народу, як оце колонізаційне підприємство в джунглях Приамур"я.

Але мабуть навчимося не дивуватись цьому систематичному вживанню утилітарної засади в советській політиці у її ставленню до жидів, коли ми пізнаємо справжній підхід советських провідирів до жидівського питання та антисемітизму. Цей справжній підхід був формульований з просто наївною ширістю в програмовій промові В. Молотова на 8-му з'їзді Рад восени 1936 року. Було то в час розквіту гітлерівського антисемітизму в Німеччині. Советська комуністична верхівка у той час була напевно ще дуже далека від думки про спілку Сталін-Гітлер та про договір Молотов-Рібентроп. У ту добу були Гітлер і Рібентроп в очах Молотова ще "фашистами-канібалами". З приводу якраз антисемітизму тих "канібалів" проголосив тоді Молотов перед з'їздом Рад наступне:

"... Хай скажуть що схочуть сучасні канібали з табору фашистів-антисемітів, але справжнє джерело нашого братерського почуття до жидівського народу є в тім, що цей народ народив Карла Маркса, того геніального творця комуністичної думки про волю людства ... Жидівський народ мав багато великих учених, велетнів техніки та мистецтва, і багато героїв революційної боротьби проти гнобителів трудящих. У нашій країні він дав і продовжує давати керівників та знаменитих організаторів на всіх галузях будівлі та оборони справи соціалізму. В с е ц е є підставою нашого відношення до антисемітизму і його жорстокостей скрізь і у кожному місці..." 18/

Це відверте мотивування негативного відношення провідирів советського комунізму до антисемітизму з міркувань користи, яку комунізм, большевицька революція, советська держава та "воля людства" мали і продовжують мати від окремих жидів і цілого жидівського народу, котрий "догадався" народити Карла Маркса, не може не викликати низки логічних запитань. А яке було б відношення тих комуністичних провідирів до антисемітизму, як би жидівський народ не народив - адже це річ цілком випадкова! - Карла Маркса? А як би цей народ був отак собі звичайним народом, як багато інших народів, і не дав був людству - і советській державі - тих так численних і так талановитих "керівників і героїв революції", - так тоді антисемітизм був би почуттям оправданим? І антисеміти не були б тоді в очах Молотова "канібалами"?

Хіба, якщо вживатимемо цю саму утилітарну логіку, не мав би Гітлер підстави проголосити, що він ненавидить жидівський народ і жиди мають бути переслідувані тому, що цей народ "народив Карла Маркса"?

Якщо негачія антисемітизму не є принципова, а "залежна від обставин", коли ставлення до жидівського народу є кон'юнктурним і керується розрахунком "відносної користі" того народу для тимчасових цілей і потреб інших народів чи всіляких інтересантів, тоді є неминучим, що зі зміною обставин та негачія обернеться у симпатію, а "консеквентний інтернаціоналізм" - у "природний шовінізм". А тоді що ще залишиться від "братерського почуття" Молотова до жидівського народу?

Жидівська світова опінія і советський комунізм

Становище жидівства в советсько-комуністичній державі ніколи не було єдиною справою, у котрій советській пропаганді вдавалося баламутити світову опінію, але в жадній іншій справі не мала ця пропаганда такого повного та такого довготривалого успіху. Протягом десятиріч вірила жидівська світова опінія сліпо і на диво безкритично у пропаговану з Москви тезу, що жидівське питання успішно і остаточно ліквідовано в советській країні, і це, розуміється, тому, що країна ця "соціалістична", бо ж жидівське питання є тільки одним з проявів "націоналізму, класових протиріч і панування буржуазії".

Советська влада вмiла завжди добре зачинити на глухо свою країну від світової опінії. До неї мали доходити з-поза советських мурів лише ті відомості, які та влада хотіла довести до відома зовнішнього світу. Але антисемітичні настрої ширших суспільних кіл, антижидівські виступи і просто ексцеси стали в СССР завдято явними у другій половині двадцятих років, як вже згадано згорі, щоб можна було їх сховати від чужого ока. Врешті-решт жидівська суспільна опінія занепокоїлась. Але советські чинники знали, як їй закордоном заспокоїти. Сам Сталін, авторитет котрого не підлягав сумніву, взяв слово в цій справі. На телеграфіч-

ний запит Жидівської Телеграфної Агенції з Америки, дав Сталін слідуєчу відповідь: "Комуністи, як послідовні інтернаціоналісти, являються непримиримими і запеклими ворогами антисемітизму. В Советському Союзі антисемітизм карається, як явище вороже советському устрою. Активні антисеміти караються смертною карою"^{19/}. Було то 1931 року. Ця відповідь Сталіна була оголошена скрізь у світовій пресі і досягла цілі, на котру вона була розрахована: усунути всякі можливі сумніви і скріпити надалі віру в те, що жидівське питання справді, успішно і остаточно розв'язано в "країні соціалізму". Тим почастило зберегти ті симпатії, котрими Советський Союз користувався увесь час у ширших колах жидівського суспільства в світі. Тим також добре зміцнювався ґрунт для дальшого поширення комуністичного руху в цьому суспільстві й між інтелектуальними колами зокрема.

Ця заява Сталіна була в час її проголошення доведена до відома виключно опінії світової. У самій советській країні про неї не чув ніхто, ані в час її проголошення, ані кілька років після того. Лише в 1936 році цитував її Молотов на З'їзді Рад у зв'язку з власним проголошенням на цю тему, котре ми вгорі аналізували. Сховати це проголошення Сталіна від власних громадян, а жидівських жертв активного антисемітизму тих років зокрема, було зовсім природнім. Поперше, Сталін ледве чи мав охоту демонструвати перед советським суспільством так рішуче свою ворожість до антисемітизму; подруге, як мав віднестись до цієї заяви кожний советський жид, котрий з власного гіркого досвіду знав, що в СРСР насправді антисемітизм не карається. А головне, заява Сталіна про смертну кару була просто неправдива, бо такої кари за антисемітизм ніколи в советському кримінальному кодексі не існувало ^{20/}.

Політика советської влади в жидівському питанні і у відношенню до советського жидівства проробила протягом сорока років існування цієї влади велику і досить дивовижну на перший погляд метаморфозу. В попередній частині цього нашого огляду ми зупинились якраз на останній фазі цієї метаморфози, яка ставить під знак запитання вигляди на майбутнє трьох мільйонів жидів советської країни. Світова жидівська опінія на цей раз вже усвідомила собі всю небезпеку цієї останньої фази. Відповідно до цього маємо рішучий поворот у ставленню цієї опінії до советського устрою

і разом з тим до комунізму. З другого боку, советська влада і компартія пробували майже у всіх фазах цієї метаморфози їх жидівської політики, завоювати, або принаймні зберегти собі прихильників жидівської світової опінії, і часто досить добре використовували ту прихильність для цілей своєї міжнародньої політики. Тому та метаморфоза заслуговує на те, щоб присвятити їй окремий огляд. Це ми спробуємо зробити в нашій другій статті, у зв'язку з аналізом історії розквіту і ліквідації народньо-жидівської культури під владою советів.

Советські комуністи в тих своїх сталих зусиллях завоювати, скріпити та зберегти прихильність світового жидівства до советської держави, спирались у своїй пропаганді головним чином на те, що є це ніби одинока на світі країна, яка щасливо розв'язала жидівське питання.

Врешті-решт прийшов сам Хрущов і признав - в тім інтерв'ю в "Фігаро", - що це питання не розв'язане. Власне він признав це ще два роки тому, коли в розмові з французькими соціалістами вказав на те, що "їх /тобто жидів/ взаємовідносини з іншими народами є складною проблемою". Отже проблема не розв'язана в советсько-комуністичному устрою так само, як вона залишається нерозв'язаною в інших країнах з більш-менш значним жидівським населенням і з іншим суспільним устроєм. А мабуть вона стоїть нині в советській державі ще гостріше, ніж деінде. Розчарування прихильних до советської держави і до комунізму жидівських кіл у ширшому світі є дуже великим. Розчарована і втратила рівновагу також значна частина жидівського членства комуністичних партій у країнах поза кордоном Советського Союзу. Видатні інтелектуали з-поміж них, ідеологи і письменники - в Сполучених Штатах і в Канаді, в Британії і Франції, покинули лави комуністичних партій і виступають відверто проти політики Москви в жидівським питанні.

Але є й те для них трагедією, що вцент розбита мрія, що в комуністичному суспільстві жидівські люди не зустрінуть перешкоди до їх вливання у нежидівське середовище, так щоб здійснювалось повністю гасло: "нема елліна, нема іудея", мрія котру жиди сподіяли кілька генерацій, саме з самого початку їх громадянської емансипації в країнах Заходу, і де та мрія не здійснилась. Комуністи обіцяли ту мрію здійснити, твердили у своїй пропаган-

ді, що вона вже на ділі здійснена в советській країні. Але так не сталося.

Віра у ту мрію, тобто в те, що врешті-решт буде жидівська проблема розв'язана шляхом остаточної асиміляції жидівських людей з нежидівським оточенням, ота віра мала ґрунтовну соціологічну підставу, яка полягає в самій жидівській проблемі, як проблемі розпорошеної етнічної меншости. Просоветські і прокомуністичні симпатії ширших кіл жидівського суспільства за межами Советського Союзу, їх коріння більш національне ніж соціальне, тобто та прихильність годувалась з наївної віри, що комунізм приніс з собою розв'язання того "заклятого" жидівського світового питання. Але, як каже мудре народне прислів'я, "шила в мішку не сховаєш", навіть у мішку советським.

"Грім з ясного неба"

Власне перестороги з Москви, які свідчили, що та сліпа віра в "остаточне і щасливе розв'язання" жидівського питання в СРСР, може виявитися безпідставною і закінчиться тяжким розчаруванням, доходили з-за советського муру вже здавна, саме з часу хвилі антисемітських ексцесів у другій половині 20-х років. Але була завжди готова стереотипова втішна відповідь, що ці явища є тільки рештками "спадщини царського режиму", котрі советська влада суворо карає. Нарешті прийшла телеграфічна відповідь Сталіна, котру ми навели вгорі, що мала ті жидівські турботи заспокоїти.

Але ось почалася доба кривавих сталінських "чисток". Почалася вона, як відомо, якийсь рік-півтора . після 8-го з'їзду Рад, на котрім Молотов доводив любов советських вождів до жидівського народу за те, що він "породив Карла Маркса" і дав советській країні так багато "талановитих організаторів" і "героїв революції". Почались масові розстріли /що, як відомо, охопили кілька сотень тисяч людей, головно старих комуністів/, і між їх жертвами зайняли "почесне місце" якраз комуністи жидівського походження, ті самі "будівничі соціалізму" ще з часів большевиць-

кого підпілля, які були так численні в тім підпіллі і в советсь-
кім керівництві в початкову добу нового устрою. Тих старих боль-
шевиків-жидів з "ленінської гвардії" було забагато між жертва-
ми сталінських "чисток", щоб світова жидівська опінія не звер-
нула на це явище своєї уваги, хоч ті жидівські большевики дав-
но вже залишили лави свого народу і до жидівського народу, його
турбот і його долі не признавались. Але на них не обмежилось
те масове пролиття жидівської крови. За тими першими большеви-
ками жидівського походження почали спадати голови також жидівсь-
ких комуністів, котрі до свого народу признавались, котрі при-
єднались до компартії у добу після большевицького перевороту і
консолідації советської влади, створили в цій партії окрему жи-
дівську секцію - "Евсекцію", - опанували від імени цілої компар-
тії жидівське населення Советського Союзу і керували та вели
політичну, економічну та культурну працю серед того населення
на його народній мові - "їдиш". Чим все це скінчилось і як тра-
гічно воно скінчилось, розповімо у другій частині нашого огля-
ду. Тут лише зазначимо, що це масове кровопускання, розміри
котрого у відношенні до його жидівських жертв переходили всяку
пропорцію, викликали, у перший раз з часу створення советсько-
го устрою, сумніви в колах жидівського суспільства в світі, чи
та страшна кількість жидівської крови була справді пролита з
причини того, що Сталін вважав тих комуністів-жидів і жидівсь-
ких комуністів небезпечними для його необмеженої самовлади в
партії і державі, чи мабуть з причини того, що їх "породив жи-
дівський народ" ... як Карла Маркса ^{21/}.

З того часу зазнало жидівське суспільство у світі удар за
ударом від її "улюбленої" московської верхівки, почали "тріска-
ти громи з ясного неба".

В серпні 1939 року підписав Молотов угоду з "канібалами
того часу з табору фашистівських антисемітів" / за його ви-
разом з року 1936/ - з гітлерівським урядом Німеччини. Світова
жидівська опінія несторожилась, а її підозріння почали набира-
ти конкретности. Але пройшли ще роки, доки жиди у вільному сві-
ті усвідомили собі повністю всю гірку правду про справжню ролю
антисемітизму в житті советського жидівства.

У листопаді 1952 року "поставили" чеські комуністи "про-
цес Сланського", суд над комуністом жидівського походження, який

до того був генеральним секретарем чеської компартії, так би мовити "чеським Сталіном". Разом з Сланським сиділо на лаві обвинувачених ще кілька жидів-комуністів, як учасники і попи-хачі "комплоту". Режисура цього суду постаралась про те, щоб надати йому демонстративно-антижидівського характеру.

Передувала цьому процесу і наслідувала його на протязі кількох років колективна і ледве замаскована атака цілої со-ветської преси і різних інтелектуальних об'єднань, як то письменників тощо, на советських жидів, як носіїв і розповсюджува-чів мікробів "космополітизму" в советському культурному житті. Жидівська народність носіїв тих мікробів не зазначалась вираз-но, але у кожному випадку, коли в тому злочині обвинувачувався інтелектуал жидівського походження, робилася вказівка на те, що тут мається до діла з "космополітом", з "людиною без вітчиз-ни", і для більшої очевидності наводився, поруч з "російським" чито "українським" псевдонімом нещасної жертви того антисемітсь-кого походу, його справжнє жидівське ім'я, особисте і батьківсь-ке. Цей оригінальний похід советської нежидівської інтеліген-ції проти їх жидівських колег обірвався після смерті Сталіна, але відновлювався кілька разів у наступні роки. Ледве чи може бути сумнів у тому, що цей антижидівський похід знаходиться в логічному зв'язку з констатуванням Хрущова в розмові з фран-цузькими соціалістами, що ми "вже виховали нові кадри" і з ще більш відвертим висловом Первухіна в тій самій розмові, про "нашу власну інтелігенцію".

У січні 1953 року вразив московський уряд цілий культур-ний світ "процесом лікарів". Більшість обвинувачених у змові проти здоров'я та життя советських "сановників", тих, що вже померли, і тих, що ще були живі, були жиди, знамениті в ССРС фахівці, придворні лікарі кремлівської верхівки. Могутній про-пагандивний апарат советської влади і вся партійна та урядова преса постарались, щоб ширші народні маси добре зрозуміли анти-жидівську тенденцію цього обвинувачення. Цей новий похід проти советського жидівства хоч і тривав короткий час, бо був знятий з порядку дня з раптовою смертю Сталіна, все ж встиг викликати широку хвилю ворожнечі до жидів у масах советського населення і вніс глибокій неспокій у всі верстви жидівського населення.

Навесні 1956 року стало відомо зовнішньому світу - але ще довго після того воно ховалось перед суспільною опінією в середині советської країни, - що ще в 1952 році були розстріляні 24 найталановітіші жидівські народні письменники і мистці, які творили на мові "їдиш", мові широких жидівських народніх мас. Сотки інших письменників, мистців, учених тощо, вся жидівська культурна еліта, була зослана у табори примусової праці, або їх культурна чинність для власного народу була насильно припинена іншими способами ^{22/}.

Нарешті довідався в тому ж 1956 році світ, на цей раз з авторитетних уст М. Хрущова, що мертвий диктатор заготовив у році 1953, тобто незадовго до своєї смерті, плян поголовного виселення цілого жидівського населення СРСР до якогось далекого кутка в Сибіру. Ця гірка доля, котру, як відомо, зазнали чимало інших народів Советського Союзу, зокрема у зв'язку з війною проти гітлерівської інвазії, минула тих три мільйони советських жидів зовсім випадково - тому, що всесильний диктатор помер і не встиг того пляну перевести в життя ^{23/}.

Здається, що усі ті події зв'язували в достатній мірі, як жидівству советському, так і світовій жидівській опінії, яка доля чекає жидів під советсько-комуністичною владою.

Здається, що нині стоїмо всі над "свіжою могилою" довготривалого роману, котрий комуністи, советські і позасоветські, зуміли на протязі десятиріч представляти світові, і зокрема жидівству, як щире, взаємне кохання.

В другій статті нашого огляду спробуємо зв'язувати усю "щирість" того кохання з боку советських комуністів і советської влади, з часів Леніна аж до сучасного моменту.

Бібліографічний показник

1/ Докладний запис розмов Н. Хрущова і М. Первухіна з делегацією французьких соціалістів зробив перекладач цієї делегації П'єр Лошак. Приводимо цитати з того запису з міжнароднього місячника в німецькій мові: "Дер Монат", червень 1957 року.

2/ Solomon M. S c h w a r z , The Jews in the Soviet Union N.Y. p. 302;

3/ Колонізація Біробіджану жидами, котру советський уряд розпочав ще у 1928 році, закінчилась повною невдачею. Формальна назва цієї області "жидівською" є фікцією. Сучасний голова уряду ССРСР, Н. Хрущов, признав цю невдачу відверто в квітні 1958 р. в інтерв'ю, котре він дав кореспонденту паризької газети "Фігаро" Гросару. В цім інтерв'ю Н. Хрущов казав: "Якщо зробимо остаточний баланс, так справедливість жадає признати, що жидівська колонізація Біробіджану скінчилась поразкою". Цитуємо за дослівним перекладом інтерв'ю в "Фігаро" в ізраїльському щоденнику "Гаарец" від 17.4.1958 року;

4/ Anatole G o l d s t e i n , The Soviet Attitude to ward Terroterial Minorities and the Jews. Institute of Jewish Affaires. World Jewsh Congress, N.Y. 1053, p. 32/33;

5/ New York Times, 7.2.1953;

6/ G o l d s t e i n , op.cit. p. 35;

7/ "Культурное строительство в СССР". Статистический сборник, Москва 1956 г. У новішому виданню цього збірника, з 1958 р. ця таблиця вже не приведена. Видно, що при сучасних настроях у советському суспільстві вважається за ліпше не вказувати публічно на таку непомірно високу участь жидів в якійбудь ділянці советського життя;

8/ Зі звіту професора Вейцманівського Інституту Кацір-Качальського, який прийняв участь у конференції в питаннях мікромолекулярної хемії в Москві навесні 1957 року. Цитуємо за щоденником "Гаарац", Тел-Авів, від 25.3.57;

9/ S c h w a r z , op.cit. p. 300. Дані про жидів у "фахових групах" взяті з книжки Зінгера: "Дос банайте фолк" /"Відновлений народ"/, Москва 1941, стор. 106;

10/ Prof. Salomon G o l d e l m a n , Jüdische Galathwirtschaft, Prag 1934/35;

11/ К и р ж и ц , Еврейский рабочий, Москва 1928, стор. 236;

12/ Різні автори, між ними автори советські, як Батурінський, Геллер, наводять різні суми інвестицій для жидівської сільсько-господарчої колонізації в ССРСР, саме від 22,2 до 27,2 міль.

карбованців, з того надійшло з кіл жидівських філантропів від 16 до 20 міль., ці гроші з жидівських джерел переказувались у переважаючій більшості в доларах або фунтах стерлінгів і пере-рахувувались советським урядом на карбованці за офіційним кур-сом: 1 доллар - 1,94 карбованця. Фактична вартість долара була у ті роки принаймні втричі вища. Таким чином советський уряд дістав від цієї девізової операції зиски, які у кілька разів перевищили його власні інвестиції до цієї колонізації. Розра-хунок дивись: Prof. Salomon Goldelman; Löst der Kommunismus die Ju-denfrage? Wien, 1937, p. 189/190;

14/ The Institute Annual 1856 / Institute of Jewish Affaire/ p. 378/380;

15/ Хрущов и антисемитизм, Бюллетень "Радио Освобождение", № 81, 30.4.58;

16/ В. Ф и н к , Евреи в тайге, Москва 1930, стор. 13/15, 18,207;

17/ Дивись джерело ч. 15;

18/ "Правда", Москва, 30.11.1936;

19/ S c h w a r z , op.cit. p. 292/293;

20/ S c h w a r z , op.cit. p. 241;

21/ Гр. А р о н с о н , Ді Удіше проблем ін Совет-Руслянд /Їдіш, Нью-Йорк, 1944. Жид. щоденник "Форвертс", Нью-Йорк, 8.V. 1938;

22/ "Фолкстїме", орган жидівських комуністів у Польщі, 4.IV.1956; "Таймс", Лондон, 26.11.1957;

23/ "Таймс", Лондон, 16.IV.1956.

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Від редакції

Стаття Н.Д. Полонської-Василенко "Особливості української православної церкви" є присвячена вивченню канонічних, морально-ідеологічних, історичних і побутових прикмет Української Автокефальної Православної Церкви /УАПЦ/, нині цілком знищеної комуністичною владою на всьому просторі ССРСР та УРСР. Тепер вона не існує ані у формі УАПЦ, ані у вигляді українських богослужень на основі старої української київської церкви, що веде свій початок від князів Ольги, князя Володимира, Ярослава Мудрого.

Урядове знищення УАПЦ в ССРСР і УРСР сталося повне. УАПЦ адміністративно скасовано, храми від віруючих відібрано, зневажено, масово понищено, богослужба і релігійна практика священикам і вірним не дозволена. Священосерархи і провідні діячі її відродження в часі революції 1917 - 1933 р. впади мученицькою смертю від безвірницької влади ССРСР і УРСР. Побожні віруючі - тисячами заслани до концтаборів, їх родини знищені або оголошені поза захистом права і навіть їхні імена та благочестива діяльність так само як і ім'я самої церкви дискримінуються не лише в безвірницькій пресі у цивільних, але і в органах урядових, зокрема в виданнях підсоветської церкви Московської патріархії. Льволяне до уряду духівництво примусово загнане під юрисдикцію советського патріарха Олексія, себто проти декларативних засад конституції ССРСР його позбавлено права користуватися з своєї віри.

І хоч інші церкви в УРСР і ССРСР в часі другої світової війни і після відновлення советської влади в УРСР для потреб пропаганди в країнах вільного світу "символічно" урядом були відновлені, то українські церкви /УАПЦ і українська греко-католицька церква/ адміністративними заходами залишаються знищені.

Аналіза ідеологічних основ УАПЦ, що її подає автор, показує, що ця церква в ССРСР переслідуються не за вияв її нелюдяльності до уряду. Знищення її входить у програму духового геноциду українського народу, який здійснює комуністична партія та уряд ССРСР.

Деталі і факти урядових заходів у цьому напрямку в більших подробицях подані у книзі "Genocide in the USSR" - Institute for the Study of the USSR.

Українська Православна Церква веде свою історію з давніх часів; літописне "сказаніє" про перше охрищення Русі в 867 році, за князювання Аскольда, після походу його на Царгород у 860 році, останніми часами здобуває все більше довір'я^{1/}. Безперечним є існування християнства в Києві за Ігоря, коли була вже церква Св. Іллі. Таким чином, маємо підстави вважати, що охрищення Русі за Володимира Святого закріпило, поширило, оформило те, що було вже в Русі.

Року 1037 маємо перший випадок призначення у Києві митрополита-грека Феопемта. Але року 1051 сталася видатна подія: "постави Ярослав Ларіона митрополитом Русина в святей Софьи, собрав єпископы", - подає стисло літопис. У цьому факті видно прагнення Русі мати митрополитом русина-українця, обраного на місці єпископами та князем, а не присланого з Візантії грека^{2/}. Традицією це не стало, і знову після Іларіона митрополитами були кілька греків, поки року 1145, в наслідок конфлікту з великим князем Всеволодом II, митрополит-грек Михаїл "иде Царю-городу". Року 1147 великий князь Ізяслав "постави митрополита Клима, калугера русина, особь з 6 єпископы". Обидва ці митрополити були видатними людьми освітою і талантами^{3/}. І знову, року 1156, в наслідок заходів князя Юрія Довгорукого, що тимчасово оволодів Києвом, було надіслано митрополита-грека з Царгороду. Так продовжувалося до татарської навали. По суті цим призначенням митрополита обмежувалося втручання Царгородського патріарха в справу Київської митрополії. Церква Київської Русі за княжої доби користалася фактичною автокефалією, так характеризують її стан видатні історики Церкви^{4/}. В значній мірі сприяла тому віддаль Царгороду від Києва та складні політичні умови, в яких перебувала Візантія. Українська Церква за цей час почувала себе незалежною і в ній вироблялися ті традиції, які намагалася вона зберегти до самого большевицького панування. Головною ознакою церковного устрою була соборність його: на соборах, за участю князя, єпископів, мирян обирали єпископів, архимандритів, ігуменів; "недостойно наскакувати на святительський чин, тільки кого Бог по-

кличе, князь захоче та люди". Коли митрополити пробували надіслати свого єпископа, вони зустрічали протест князів, як було з Михаїлом в 1145 р. Пізніше, року 1187, Всеволод III відмовився прийняти єпископа, призначеного митрополитом: "Не вибрали його люди землі нашої, - пояснив він 5/.

Так під номінальною юрисдикцією Царгородського патріярха будувалося незалежне життя Української Церкви, під патронатом князя, за участю духовенства та мирян - "людей". Є багато фактів, які свідчать про незалежність Церкви: митрополит та єпископи брали участь у Радах князів, чого не було у Візантії. Володимир Святий ввів десятину на утримання Церкви: звичай невідомий Візантії, але відомий на Заході; навіть Номоканон був не Візантійської, а Болгарської редакції. Вже з XI століття Церква провадила канонізацію місцевих святих - у чому зустрічала опозицію серед греків.

Незалежність від Царгородської патріярхії виявила Українська Церква в зносінах із Заходом: лише в Україні-Русі святкували перенесення мощів Св. Миколая з Мір-Лікійських до Бару, що не було жадним святом для Візантії. З цього приводу було складено службу 6/. В Київській Русі існували молитви католицьким святым, яких не визнавала Візантія: Беовульф, Магнус, Канута, Олаф, Албану, чеським - Виту, Вячеславу, Людмилі 7/.

За Литовської доби Православна Церква здобула ще більшу незалежність від Царгородського патріярха. Після довгих домагань до патріярха висвятити окремого митрополита для України, після того, як митрополити Київські свавільно і фактично перейшли до Суздальського, а пізніше до Московського князівства, року 1415 в Новогрудку було висвячено на митрополита Григорія Цамбвлака, обраного Собором єпископів всупереч протестам патріярха. При цьому покликувалися на історичні приклади обрання митрополитів - Іларіона року 1051 та Кліма Смолятича - 1147 року. Далі, не зважаючи на всі вади, всі негативні явища, Православна Церква йшла шляхом розширення своєї незалежності: набувають все більшого значення Собори, виборність духовенства. В XVI столітті, в зв'язку з посиленням католицької акції, розгортають широку діяльність братства, які засновують школи, дбають за піднесення морального рівня духовенства, беруть патронат над церквами 8/.

Відомі різноманітній громадській діяльності на користь Церкви, цер-

ковні громади були цілком незалежні і мали повну можливість поширювати й поглиблювати традиції, основу яким покладено було ще за Княжої доби. Новим явищем було те, що в наслідок росту різниці між церковно-слов'янською мовою, якою відправлялися служби Божі, та народньою мовою виникла потреба в перекладах. На ці вимоги з'явилися переклади на живу "руську" мову /українську та білоруську/ Біблії - д-ром Франциском Скориною /1517-1519/, Учительної Євангелії, виданої в Заблудові /р. 1569/, Св. Євангелії т.зв. Пересопницької, перекладеної в роках 1556-1561, як відзначаються на виданнях "для лепшого вирозумлення люду християнського посполитого" та інші. Важливе те, що жива "руська" мова вживається і в Церкві, де "руською" мовою читається Євангелія, а головне - живою "руською" мовою виголошується проповіді - казання, яким надається велике місце в Богослужбах.

Таким шляхом - творення власних звичаїв, і традицій - йшло церковне життя до кінця XVII стол., аж до року 1686, коли, в наслідок договору між Царгородською та Московською патріархіями, відбулася передача Української Церкви в юрисдикцію Московської патріархії^{9/}. З-під номінальної юрисдикції далекого Царгородського патріарха, здебільшого доброзичливо наставленого щодо Української Церкви, перейшла вона під юрисдикцію близького географічно Московського патріарха, який добре розумів, що Церква є могутнім засобом для підкорення цілої держави. В той час, як Царгородську патріархію не цікавило внутрішнє життя Української Церкви і вона не ламала його, московські патріархи намагалися знищити ті окремішності, які утворилися протягом 7 століть життя Української Церкви.

За часів заснування Київської митрополії одною з епархій її була Ростовська: пізніше засновується Володимиро-Кляземська, або Суздальська / з 1214 р./ . Починаючи з князювання Юрія Довгорукого Суздальське князівство здобуває сили, з'являється там цілком зрозуміла думка відділити її від Київської митрополії. Року 1160 Андрей Боголюбський звертається до патріарха Царгородського з проханням висвятити для Володимирського князівства окремого митрополита: він розумів різницю в політичному і етнічному відношенні між Київським великокнязівством та Володимирським. Він хотів, вибитися з залежності від Києва. Цей план зазнав невдачі: не дав згоди патріарх , з обуренням поставилися ми

трополит та інші князі Руси.

Після татарської навали київські митрополити живуть переважно у Володимирі, де життя було спокійнішим, а з року 1300 офіційно Київський митрополит Максим переїхав до Володимира над Клязьмою, зо всім клиром. Настала доба, коли Київський митрополит зберігаючи цей титул, перебував у Суздальщині, а пізніше у Москві. Почалася боротьба за Київську митрополію між Україною та Суздальщиною. Лише в 1458 р. остаточно розділилася колишня Київська митрополія на дві окремі, незалежні одна від одної - Київську та Московську, і ця незалежність тривала 288 років - 1458 до 1686, коли на домагання Московського царя патріарх Царгородський дав згоду на пердачу Української Церкви в юрисдикцію Московського патріарха.

Ці 288 років обидві Церкви прожили своїм окремим, властивим їм життям. Українська Церква, що перебувала на території, підвладній то Литовському князівству, то Польській державі, позбавлена опіки державної влади, виробила багато властивих їй звичаїв, традицій. Український народ, позбавлений власної держави та сточений чужоземним народом, звик свою Церкву вважати за головну ознаку національності. Ця Церква стала основою його духового життя. Постійні зв'язки вищої верстви українського народу з західною культурою через школу, літературу, науку, сприяли утворенню високо культурного духовенства, яке здобувало освіту в українських осередках, як Острог, Львів, Київ з їх видатними школами та академіями ^{10/}.

Боротьба з унією кінця XVI ст. застала православну Церкву підготовленою до полеміки на захист основ православної віри і в полемічній літературі положено твердий ґрунт для дальшого розвитку православної Церкви на незмінних її догматичних та етичних засадах /так характеризував цю добу О. Лотоцький/. Важливе значення для правосвідомості церковної громади мали звичаї, ті церковно-народні традиції, що довгий час були єдиним джерелом, яке живило дух соборності та самостійності ^{10а/}.

Ці звичаї, вироблені протягом століть, записані в Требниках. Видатне місце належить Требникові Гедеона Балабана, одночасно надрукованому в Стратині та Острозі в 1606 році. В Требнику Петра Могили 1646 року використано багато старих рукописних требників; в ньому відкинуто деякі старі грецькі звичаї і

внесено українські. Деякі взято з латинських требників, бо джерело їх - старе грецьке. В Требниках дано не лише виклад молитов та обрядів, але пояснення літургічні та канонічні. В Требнику Петра Могили дано 126 чинів, з того числа 37 нових, і 20 з них невідомі ні в грецьких, ні в слов'янських требниках. Це був найбільш повний зо всіх православних требників. Року 1653 в новому Требнику Йосифа Тризни поновлено було деякі старі звичаї, які відкинув Петро Могила.

В "Чинovníках" подано було українські чини обрання та заміщення церковних посад та ін.

В Україні користалися Номоканоном болгарським, під назвами "Кормчі книги"; в Кормчій XVI ст. була збірка документів, які обґрунтовували незалежність Української Церкви. В деяких Кормчих були канони, практичні вказівки священикам тощо ^{11/}.

Таким чином, в часі, коли Українську Церкву було підпорядковано Московській патріархії, вона була свідома своїх прав, мала свої традиції, звичаї, які цінила та шанувала. Маючи в своєму провіді багато видатних ієрархів /Єлісей Плетенецький, Петро Могила, Гедеон Балабан, Іов Борецький, Єзекіїль Курцевич, Сильвестр Косів, Діонісій Балабан, Йосиф Тукальський, Інокентій Гізель, Лазар Баранович та інші/ Українська Церква ніколи не відзначалася тільки зовнішнім, обрядовим благочестієм, і зовнішня форма ніколи не затуляла внутрішнього змісту, віри. Тому не знала вона ні сект, ні розбиття.

Навпаки, Московська Церква в добу, коли їй підпорядкована була Українська Церква, була ізольована від сторонніх впливів. В ній панувало ставлення до чужинців, як до "бусурмен". Ідея III Риму, ніби спадкоємства її від II Риму-Царгороду, створена для піднесення престижу Московського князівства в очах підданих з престижем Української Церкви, тим самим підносили також престиж Московської Церкви, бо Церква Київська /"руська"/ вела початок від Апостола Андрія. Утворення Московського патріархату року 1589 задумано було, щоб піднести Московську Церкву ніби на рівень патріархатів Східних: "Понеже убо Ветхий Рим падеся Аполлинарієвою ересью, вторий же Рим, иже есть Константинополь, агарянськими внуцы от безбожных турок обладаем ... Третьей Рим благочестієм всех превзыде, і вся благочестивая царствіе ... в единособрася", сказано було в "Уложеній Грамоті" ^{12/}. Ця ідея здобула

ще більше сили в другій половині XVII ст., коли її підтримували, хоч розуміли по різному, патріарх Никон та старообрядники ^{13/}.

Самовільність у своїй вищості, непомильності в питаннях віри з одного боку, та перевага зовнішнього, обрядового благочестія з другого характеризують Московську Церкву XVII ст. Ця схильність до обрядовості викликала різні секти, а спроба виправити помилки, які протягом кількох століть робили переписувачі богослужбових книг та св. Письма, викликала спозицію значної частини населення проти виправлення цих помилок, і привела до "розколу" ^{13а/}, т. зв. "старообрядчества". Зовнішня "обрядова" побожність підминула там внутрішню, а наслідком була ототожнення зовнішніх, часто зовсім дрібних, обрядів з догматами віри. Це помішання, при фанатичному успособленні вело москвитян навіть на смерть за сліпе додержання зовсім не суттєвих у ьрі речей. Так характеризує загальний стан московського благочестія XVII ст. І. Власовський ^{14/}.

До цього стану Церкви в Москві треба додати ще низький рівень освіти в Московському царстві взагалі в XVII ст. Проф. А. Пипин писав, що в Москві в XVI-XVII ст. були "церковний фанатизм, ворожнеча до науки, впертий застій, моральне здичавління та запеклість" ^{15/}.

Такими були Церкви Московська та Українська, коли року 1686 Українська Церква опинилася в юрисдикції Московської патріархії.

В Москві за довгий час перед тим вже було чимало українців; в XVI ст. вже бували випадки, що їх кликали на службу. В XVII ст. рух українців до Москви збільшився: переходило багато ченців, священників, що тікали від утисків поляків ^{15а/}. Зокрема було багато українців-учених; так року 1649 приїхали українці Арсен Сатановський, Епифаній Славинецький, старець Феодосій, Дамаскин Галицький, закликані царем Олексієм для видання Біблії, для виправки тексту. Того ж року Федір Ртищев заснував школу і покликав учителів-українців. Року 1664 прибув Семен Полоцький - для навчання царських дітей ^{16/}. Коли Никон розпочав перевіряти церковні книги - він знов таки покликав до цього українців; під час суду над Никоном закидали йому нахил до українців.

Не зважаючи на безперечну вищість українців у справі освіти, в Москві панувало вороже ставлення до них; саму освіту їх

брали під сумнів, як "латинську", а "кто по латине научится, тот с правого пути совратится", казали в Москві ^{17/}. Саме православ"я київських вчених викликало недовір"я, як щось ніби не певне.

Це вороже ставлення до українців збільшували численні різниці в розумінні і поясненні догматів, в обрядах, у всьому великому комплексі традицій, які виробилися в Українській Церкві за весь час її незалежного існування, і які Московські патріярхи, а потім - Святійший Синод намагалися знищити. Ці окремішності можна поділити на кілька груп.

1. Розходження між Українською та Московською церквами в розумінні деяких таїнств.

З перших часів підкорення Київської митрополії Московській патріярхії почалися розходження з приводу розуміння моменту, коли саме відбувається Таїнство перетворення хліба та вина на Тіло та Кров Христову. За старим українським розумінням, яке згадано в "Ісповіданні" Петра Могили - під час виголошення священиком слів Спасителя: "Сіє є Тіло Моє" та "Сіє є Кров Моя" відбувається перетворення хліба та вина. Московські богослови вважали, що Тайна перетворення відбувається під час молитви священика: "Сотвори убо хліб сей" ... Біля цього питання почалася палка полеміка, в якій брали участь греки, брати Ліхуди. Прихильників українського розуміння оголосили еретиками, "хлебоклонниками". Полеміка викликала зацікавлення в Україні не лише з боку духовенства, але й широкого громадянства. Обвинувачення московськими богословами в неправославії викликало глибоку образу в Україні. Тим часом у Москві було страчено прихильника Київського погляду, Сильвестра Медведєва. Патріярх Іоаким хотів засудити і українське богословіє. Він звернувся до Київських ієрархів з вимогою зазначити - які їх погляди? Він звернувся зі скаргою на українських ієрархів до Східних патріярхів. Справа набувала загрозливого характеру: можливості поділу церков: Московської та Української. Під такими загрозами митрополит Гедеон та архимандрит Києво-Печерської Лаври Варлаам Ясинський відповіли, що погоджуються з московськими богословами. Але Лазар Баранович, архієпископ Чернігівський, пробував обережно обороняти погляди українських богословів. В листі до патріярха він писав, що "вся Малоросійская Церков постоянно верувала и исповедывала, яко

словеси Христа Господа бывает пресуществление хлеба в пречистое и миротворящее Тело, и вина в пречистую и животворящую Кровь Господню", що це вчення іде не від латинських книг, а "от греческих учителей, соблювших догматы православно-восточной Церкви". Він покликувався на друковані в Києві "Беседи св. Іоана Златоуста", "Требник великий", "Служебник", та інші. В відповідь дістав він погрозу судом. Перед цією погрозою не встояв старий архієпископ і визнав московське вчення. Року 1690 патріарх сам виступив на Соборі, засудив київські книги і наказав негайно спалити їх ^{18/}.

Другим питанням Української Церкви, яке викликало засудження в Московії, було питання хрещення. Тоді, як в Україні з давніх часів обряд хрещення виконувався зануренням та обливанням, в Московській Церкві вживалося тільки занурювання у воду. Переконані в своїй правоті, москалі називали українців призириливо "обливанці" і не визнавали за хрещених, вимагаючи повторного хрещення - зануренням у воду. Навіть Собор 1620 року ухвалив перехрищувати "латинян" ^{18a/}. Про те, якої гостроти набрала полеміка про "занурення" та "обливання", свідчить такий факт. Єпископ Єзекіїль-Йосиф Курцевич, висвячений на єпископа Володимирського у Києві року 1620 патріархом Теофаном, дістав архієпископство Суздальське. З ним переїхало чимало священників. За кілька років на нього зроблено донос, що всі вони - обливанці і не погоджуються бути охрещеними занурюванням у воду. Справа дійшла до суду патріарха ^{19/}. Тільки Собор 1667 року відмінив перехрищування чужинців, у тому числі й українців ^{19a/}.

Ці два питання мали в Московщині величезне значення, викликали опінію про українців, як ніби не християн, не хрещених, "побусурманених". Характеристичний епізод, зв'язаний з обранням патріарха після смерті Іоакима. Серед кандидатів було названо ім'я Маркела, єпископа Псковського, українця. Це була людина освічена, толерантна до чужинців і вже тим не бажана партії консервативній, яка провела на патріарший престіл Адріана, митрополита Казанського. В "Житті" Іоакима згадується про Маркела так: "иже быше иноплеменник, притворшеся же россиянин, якобы позволяшеся оному и на патріяршество возведену быти, но Божиим предведением, молитвами, или посланием прежде сего писанным от св. Досифея, патр. Иерусалимского, не повелевающего в духовном

чине в Росії иноземцев, поляков, пастырями поставляти остережено сіе бысть". В цьому вислові важливим є трактування українців яким був єп. Маркел, як "чужоземців" ^{20/}. Для значної частини московських "обивателів" українці залишалися чужинцями, "ляшками", і послідовно, що бували випадки, коли їх не ховали на цвинтарях ^{21/}.

Значно відмінним було вінчання в Українській та Російській церквах. Перш за все, в Українській Церкві існувало два окремих чини: заручини та вінчання-шлюб. Подібно до практики перших століть християнства - заручення в Україні вважалося окремим чином, і ті що заручилися, повинні були взяти шлюб. Лише в 1702 р. дано було волю після заручин розійтися. Така практика Української Церкви викликала протест Російської, і в 1775 році з наказу Свят. Синоду обидва чини були об'єднані в один, з заборона робити їх в різні часи. Ця заборона йшла рішуче проти нашої традиції.

В Требнику Петра Могили, в описанні чина заручення й вінчання підкреслено, що звертається священник до молодих "руською" мовою - себто українською. Він повинен спитати молодих, чи не давали вони обіцянки одружитися іншим і чи добровільно беруть шлюб і чи була присяга молодих на додержання вірності. Основою шлюбу й заручення в цій присязі є слова нареченого: "я беру тебе за помешницю", а наречена: "я беру тебе за помешника". В обов'язковому "Слові" до молодих священник казав їм: "Ти ... повинен добре пам'ятати же малжонку свою мавш мати за сполного и сердечного себе приятеля и товариша, а не за невольницу и подножка, абовем не з ноги ти еси Бог створил, але з ребра, близко сердца будучого" ... Цей чин зберігався в Україні до кінця XVIII ст.; залишився він в Галичині, в Церкві греко-католицькій. В народі українському вдержалося слово "шлюб" /присяга/, яким він замінив належне слово "вінчання" ^{22/}. Цей приклад вказує, яка глибока прірва відділяла Московський та Український звичай в розумінні завдань подружнього життя і як високо стояла жінка в Україні перед приєднанням України до Москви.

2. Різниця в обрядах. В Українській Церкві додержувалися окремих обрядів під час похорон, зокрема - священників. Священника ставили в церкві головою на схід, до віттаря, так наче він

встане і благословить народ. В Росії ставили як звичайного покійника - ногами до віктаря ^{23/}.

Були відміни в Чині ісхода душі від тіла; в цьому Чині значне місце відведено українській мові ^{24/}.

В Українській Церкві було прийнято, що після народження дитини, мати протягом 10 днів не входила до Церкви, а після того приносила дитину до церкви; це звалося "уцерковленням". Священик освячував мати та дитину окремою молитвою в дверях храму і брав на руки дитину і ніс до Райських дверей: якщо то був хлопчик, він вносив його у віктар і обносив навколо престолу, якщо дівчинка - підносив лише до Райських дверей ^{25/}.

3. Ріжниця в Богослужбі. В Українській Церкві було багато відмінного порівнюючи з Російською в порядку Богослуження. Насамперед - щодо читання Євангелії: в Українській Церкві священик читав Євангелію лицем до народу, а в Російській - лицем до Престолу. Під час Літургії Райські Двері /"Царські Врата"/ відчинені довший час, ніж у Російській: від початку Літургії до кінця Великої Ектенії, а з Малого Входу - до закінчення читання Євангелії. В Українській Церкві, якщо служать кілька священиків - вони стають усі рядом перед Престолом; в Російській - старший перед Престолом, молодші - по боках Престолу ^{26/}. / на Великому Виході диякон ніс дискос на плечі, а не на голсі / ^{27/}.

В Українській Церкві урочисто служиться винос Хреста на Всеночній перед Воздвиженням: коли священик тричі "воздвигав" його під спів хору "Господи помилуй", - хор співав це голосніше, коли священик підносить Хреста; спів затихав, коли священик Хреста опускав. В Російській Церкві священик просто виносить Хреста - без піднесення /"воздвизання"/.

В неділю Православія Українська Церква правила свій власний Чин, відмінний від Московського, який накинута Москва ^{28/}.

Велике місце в Богослужбах в Україні відводилося казанню - проповіді; проголошували її під час Літургії, після Євангелії; Церкви славилися своїми промовцями - "казнодіями", серед яких було багато світських людей. Треба мати на увазі, що в мові "казань" часто зустрічалися українські слова, а іноді й саме "казання" було українською мовою /Йоаникія Галативського, Антонія Радзивилівського, Дмитра Туптала/. В цьому відношенні між

Українською та Московською церквами була різка різниця. Коли в XVII ст. до Москви переїздили українські священники і стали виступати з проповідями, в Москві поставилися до цього ворожо:

"Заводити Ви, ханжи, ересь новую, людей в церкві учите, а ми людей прежь всего в церкви не учили ... Беса вы имеете в себе и все вы ханжи" 29/.

До окремих звичаїв Української Церкви треба віднести дзвін на "Достойно". Цей звичай в XVII стол. прийняли в Москві. Важливо, що звичай цей чисто український, бо Грецька Церква його не знає 30/.

4. Церковні служби, властиві Українській Церкві.

В Українській Церкві існували служби Божі, яких не було в Московській Церкві; наприклад по п'ятницях п'яти перших тижнів Великого Посту служили окрему службу - "пасіі", на яких читали по черзі Євангелію чотирьох євангелістів про страсті Господні. Лише наприкінці XIX ст. пасіі стали відправляти в Російській Церкві 31/.

В Українській Церкві служили молебні з освяченням маку та квітів 1 серпня - день Макавіїв; служили молебень на Спаса, 6 серпня, з освяченням плодів 32/.

До чинів, що вийшли з церковної практики в XVII ст. належить чин хиротезії - поставлення членів кліру. Перш за все кандидата "постригали", що означало, що він переходить зі світського стану в духовний і визнається за правоздатного до церковної посади. В богослужбових пам'ятках грецької Церкви не знайдено чина "постриження в клірики", який зберігся тільки в українських "чинovníках". Волосся стригли на голові-кружком, а на тімені - "тонсура". Першим ступенем був "вратар" чи "остіарій". Цей ступень не вдержався в грецькій Церкві, хоч був і там, але існує в латинській. Першоджерело його - старо-християнська Церква, що видно з тієї науки, яку подає вратареві при просвяченні його владика. Даючи ключі від храму, єпископ повчав, що він повинен відчиняти двері вірним, а перед невірними зачиняти. Другий ступень був "екзорцист" чи "заклинатель", якому давалася книга з заклинаннями. Обидва чини вийшли з ужитку

в XVII ст., принаймні в 1808 році згадується їх, як вже не існуючі. В XVII ст. залишилися в Українській Церкві 7 чинів : причетник, свіченосець, чтець, піддиякон, диякон, пресвітер та єпископ. Три останні належать вже до чину хиротонії^{33/}.

В практиці Української Церкви було поставляти за Літургією по кілька дияконів та священників. Такого звичаю не було в східних патріархіях. На запитання з цього приводу Александрійський патріарх Іоаникій пояснив, що не може вказати канонічну підставу, яка б забороняла таке висвячення. Проте цю практику було заборонено на Соборі в Москві в 1666-1667 роках^{x/}, але в Україні не зважаючи на це продовжували висвячувати одноразово по кілька священників та дияконів. Беручи приклад з Української Церкви, потім це перейняла й Московська^{34/}.

Хиротонія єпископів відбувалася більш урочисто, ніж у Москві, в ній брали участь і миряни, вона тривала кілька днів. Вона складалася з обрання кандидата, благовістія /урочисте оголошення послом митрополита про покликання кандидата на єпископа/; цілування митрополита та єпископів; ісповідання віри та складання обітниці кандидатом; "великое ізвещеніє"; оголошення акту обрання кандидата і, нарешті, сама хиротонія^{35/}.

В Українській Церкві були "чини", яких не знала Московська - посвячення шат, сосудів, ікон, хрестів, дзвонів і інш.^{36/}.

Українська Церква мала дуже багато треб. В Требнику Петра Могили перелічено 125; значна частина, - 37, були властиві тільки Україні; тут були молитви та молебни за хворих людей та худобу, благословіння бджіл, благословіння "в путь святі місця посіщати"; отрокові, що хоче вчитися; благословіння нового будинку, криниці і т. інш.^{37/}. З різноманітності треб видно, яким побожним був український народ, як дбав він проте, щоб мати благословіння Церкви на кожному поступованні свого життя.

Українська Церква мала свій Місяцеслів, так як має його кожна автокефальна Церква; він складався з двох частин: 1 - святі давньої Грецької та Візантійської Церкви та 2 - святі свої,

---

x/ Заборона Московського Собору була актом неканонічним, втручанням до справ чужої патріархії, бо Українська Церква тоді була в юрисдикції Константинопольського патріарха.

українські. В Українському Требнику 1695 року не було жадного з тих святих; що подані в Московських Місяцесловах, як свої. Лише в 1784 році Святійший Синод наказав Українській Церкві прийняти російського Місяцеслова. Першими святими, канонізованими Українською Церквою були князі Борис та Гліб, забиті року 1015 /канонізовані вже року 1072 з ініціативи архієпископа Івана II/; Ольгу і Володимира, не зважаючи на їх заслуги, канонізовано було дуже пізно - Володимира лише в XIV ст. /між 1240 та 1311 роками/, Ольгу канонізовано в XIII стол. ^{38/}. Причиною цього могло бути те, що не було чудес від могил їх, що Українська Церква вважала за головну ознаку святости. Можливо й те, що митрополити - греки ставилися несприятливо до канонізації рівноапостольних князів, як робили вони спротив проти канонізації Теодосія та Антонія Печерських. Число місцевих святих до монгольської доби досить значне /серед святих були кн. Ярополк-Петро, в. князь Федір-Мстислав, Святослав-Микола Святоша/ князь-чернець Києво-Печерського монастиря Ігор Ольгович, для пізнішої доби - Іов Почаївський, Афанасій Берестейський, Феодосій Чернігівський, Іосаф єпископ Білгородський /Горленко/ та інш. ^{39/}.

Українська Православна Церква знала свої окремі свята, які в інших церквах не вважали за великі: Освячення Десятинної Церкви, Бориса та Гліба, Юрія, Михайла, Головосіка, на Волині - Іова Почаївського, на Київщині - Антонія та Теодосія. Ці свята відмовилася визнати Москва в XVIII ст. З виключною пошаною завжди ставилися в Україні до св. Богородиці, до свята Благовіщення, Покрови ^{40/}. Цікаво, що свято Покрови лише з XIX ст. стали святкувати в Греції. Всупереч Візантії ще за київських часів введено було свято перенесення мощів св. Миколая з Мір Лікійських до Бару ^{41/}.

5. Мовні окремішності. В Українській Православній Церкві, на початку її існування в Богослуженні вживалася т.зв. церковно-слов'янська мова; вона була близька до тої літературної мови, якою користалися літописці, письменники, якою розмовляла принаймні культурна верхівка народу, і яка була зрозуміла для всього народу. З бігом часу жива народня мова все більше відходила від нерухомої церковно-слов'янської; з'явилася потреба в перекладах Святого Письма і в церковну практику почала проходити жива на-

родня, так звана "руська", по суті українська та білоруська мова. Цією мовою священники виголошували проповіді, цією мовою сповідали, нею зверталися священники до молодих під час шлюбу, вона вживалася в Требниках і т.д. Крім того, хоч Богослужбовою мовою залишалася церковно-слов'янська, але вживалася українська вимова, яка наближала її до живої мови: "ѣ" вимовлялося як "і" /кріпкий, вірний, віра і т.д./, "и" як "ы", а не як "і", "г" як "г", а не як "г" і т.д. Всі ці відміни сильно змінювали церковно-слов'янську мову і наближали її до живої народньої мови ^{42/}.

Прагнення мати в церкві загальнозрозумілу мову, чути проповіді на рідній мові зустріло в Московській патріархії та пізніше в Святішому Синоді вороже ставлення. В Москві панувала "триязична ересь", себто - визнавалося, що богослужбовими мовами можуть бути лише давньо-єврейська, грецька та латинська. Пізніше було приєднано четверту - слов'янську. Не зважаючи на те, що св. Кирил викляв "триязичну ересь" ще в IX ст., Російська Церква трималася її і повела боротьбу з уживанням української мови в Церкві, не лише в читанні Євангелії /навіть під час Великодньої Літургії/, Апостола, а також у проповідях, хоч це протирічило вченню Апостола Павла / I. Кор. 4 XIV/ ^{x/}. В Київській Академії почали боротьбу з українською вимовою, відраджали слухачів до Москви, щоб там навчалися російської вимови. Лише з 1905 року стало легше в мовному відношенні: під пресією громадськості, на пропозицію Російської Академії Наук, Святіший Синод дозволив переклади Святого Письма українською мовою, але вимову українську відновлено тільки після 1917 року ^{44/}.

6. Зовнішні окремішності. Московський патріарх накинув Українській Церкві і зовнішні риси. Українська Церква, за прикладом Візантійської, не знала примусового одягу для духовництва, вони могли голити бороди і стригти волосся. В давній Україні навіть ченці носили коротке волосся. Так зображено ченців на гравюрі з Печерського Патерика "Чудо в печерах" ^{44a/}. В Москві

---

x/ "Коли подасте мовою незрозуміле слово, як зрозуміється говорене? На вітер бо говоритиме" /I. Коринт. XIV, 9/ "У церкві краще мені п'ять слів промовити розумінням моїм, щоб і інших навчити, ніж десять тисяч слів /чужою/ мовою" /там же, XIV, 19/.

на Стоглавому соборі 1551 року було встановлено обов'язковість довгого волосся для духівництва та негслених борід і цю вимогу було перенесено і на Україну після 1686 року. Характеристично: постанову Стоглавого Собору було повторено у 1686 році, коли новообраний патріарх Адріян у першій грамоті до пастви забороняв голити бороди і не "походити тим на псів та котів" ^{45/}.

До українських звичаїв треба віднести і титулування духівництва, єпископа в Україні називають "Влади́ко", в Москві іменували "Господин" ^{46/}. Українські владики носили хрести на митрах. Коли на Соборі в Москві 1666-1667 років патріархи Александрійський та Антіохійський заборонили Московським ієрархам носити хрести на митрах, українські, що були на Соборі, єпископи Лазар Баранович та Методій Филімонович не звернули на це уваги, тому, що, казали вони, це був привілей від Константинопольського патріарха ^{47/}.

Священиків в Україні переважно називали пан-отець, митрополит Іларіон вважає, що звичайна назва священника "батюшка" українського походження - від слова "батько" ^{48/}.

7. Відмінність у галузі церковного мистецтва. Українська Церква має цілком відмінний архітектурний стиль: в дерев'яних церквах одна або три бані зі сходу на захід, в п'ятибанних - теж три бані зі сходу на захід і дві - на південь та на північ. Московська архітектура виробляє характеристичний для неї стиль: кубічної форми церква і п'ять бань - одна в центрі й чотири по кутах куба. В XVII-XVIII стол. Україна виробляє своєрідний стиль барокко "українського", в якому перетворює в горнилі творчості народньої західноєвропейські форми барокко. Це переважно доба Мазепи, - чудові церкви Києва /Св. Миколи, Братська, Всіх Святих, Києво-Печерської Лаври, Видубецького монастиря, Межигірського монастиря і т.д./ . В XVII стол., коли збільшується вплив української культури на Москву, коли з'являється "політес з манеру польського" в Москві, помічається міцний вплив українського мистецтва. Будуються храми в українському стилі, наприклад, церква Богородиці в Путинках.

Велика різниця була в церковному малярстві України і Московщини. В XVI стол. Україна сприйняла впливи Ренесансу з його світськими засадами. Але "поступовіші українські майстри сприй-

мали західне мистецтво ренесансу і поєднували його зі своїми староукраїнськими традиціями", писав Д. Антонович^{49/}. Колишнє візантійське письмо вбирало в себе місцеві елементи, до яких долучилися впливи ренесансу. Українські майстри надавали в композиції, в місцевих аксесуарах, багато самобутности. "Релігійний сюжет, - писав К. Ширецький, - ставав лише приводом для представлення чогось іншого /Св. Родина перетворювалася в родинні портрети, Шлюб в Кані Галилейській - давав картину сучасного бенкету/. Цим українські артисти, як і італійські, а за ними німецькі, французькі та інші ... вбираючи Бога і святих в побутові форми, з одного боку показували національну свідомість, того, що й наша нація призвана Богом нарівні з іншими, з другого боку - це відповідало народньому світоглядові, бо святи, Христос і Богородиця живуть ніби у рідній народівій обстановці: ходять між людьми по світі, придивляються до їхнього життя"^{50/}.

Українська іконографія виробила свою власну тематику: Христос в образі Виноградаря, Христос Садівничий, Богородиця з мечами в серці, коронування Її, Христос-дитина зі скипетром та державою, Покров Богородиці, Богородиця нагорі, а на долині - запорожці, або козаки /взагалі образ Покрови так улюблений в Україні, в грецькій іконографії з'являється лише в ХІХ стол./.

На іконах часто зустрічалися портретні відображення замовників. Під впливом ренесансу, в українській іконографії з'явилася нова манера малювати Христа, Богоматір, святих - живі, певновиді обличчя, часто на тлі золота, з рельєфно ритими візерунками. Типова картина Розп'яття ХVІІ стол. : на тлі золотого неба, - єдиний хрест з розп'ятим Христом; за ним силуета української дзвінниці; на першому плані три постаті: два апостоли в звичайному біблійному одязі та козак з оселедцем, що побожно, молитовно склав руки^{51/}. Чудове "Введення во храм" в Спаській церкві в Вел. Сорочинцях, ХVІІІ стол.; Богородиця написана дівчинкою в плахточці. Таких ікон було багато. Малюнки в церквах України вразили Павла Алепського, що подорожував по Україні за Богдана Хмельницького: "Козацькі іконописці взяли красу форми та фігур і фарб від західних майстрів, еднаючи запозичення з потребами православних ікон". Реалізм у малярстві, ще збільшується, коли за ренесансом прийшло барокко.

Українське малярство чимало відрізнялося від малярства Московської Руси. Не зважаючи на деякі факти, що свідчать про зрушення з іконописних шаблонів /Андрей Рублев, Симон Ушаков/ мистецтво України залишалося для Московщини довгий час чужим, поволі приходили впливи українського малярства, наприклад, в церквах кінця XVII стол. В Московських кремлівських теремах працювали українські маляри, серед них Василь Познанський^{52/}.

Значною особливістю українських церков було багатство різби, зокрема з доби XVI-XVII стол. Це - численні надгробки в самих церквах, як саркофаги ки. Острозького в Києво-Печерській Лаврі /1534 р./, Синявських в Бережанах / 1574/ тощо. За доби барокко число пам'яток різби в церквах значно збільшується. Широко розвивається дерев'яна різьба-оздоба іконостасів та цілі іконостаси. Найкращі іконостаси були в Києві - в Михайлівському соборі /власне Дмитрівському/, в Св. Софії, зокрема в деяких приділах, в Києво-Печерській Лаврі, в Межигірському монастирі, в Видубецькому, в Богородчанах /Манявський скит/. В різьблених іконостасах улюблений мотив був - виноградна лоза /запозичений з північно-італійського мистецтва/. Ця лоза прикрашає Райські двері, обгортає ікони. Крім того були - жоржини, соняшники та інші зразки української фльори. В деяких церквах була складніша композиція: "дерево життя", яке росте з ребра Ісуса й виростає в велике дерево, серед гілок якого вставлено ікони /Преділ Св. Софії/. В деяких церквах були статуї святих. У XIX стол. ці статуї були знищені /напр., чурові постаті ангелів на іконостасі Микельського собору в Києві/.

На правобережній Україні широко вживали хрести з Розп'яттями на перехрестях доріг. Ці хрести теж було знищено в XIX ст., нібито як уніятські.

Характеристично, що те, що в XVII стол. було об'єктом захоплення - чому намагалися наслідувати в Москві, - стало приводом до переслідування. В XIX стол. Синод повів тверду і послідовну боротьбу зо всіма виявами українського стилю: заборонено було будувати церкви в українському стилі і вимагалось, щоб нові будували в т.зв. "синодальному стилі" - п'ятибанні, з чотирма банями по кутах з цибулинними банями в московському стилі, з московськими прикрасами. Боротьба йшла проти ікон українського стилю, при чому така ревна, що ліпші зразки українського маляр-

ства збереглися тільки в Західній Україні, куди не сягала синодальна влада.

Цілком окремим шляхом йшла церковна музика в Україні. Ще з княжої доби в українських церквах створюється багатоголосний гармонійний спів, який записують до спеціальних церковноспівних книг "знаменами" /значками/ до Ірмологія, Стихарію, Мінеї. Найбільше збереглося таких книг з XII стол. ^{53/}. В XIV стол. вже оформлюється київський розспів, який робиться центральним для цілої України /пізніше з'являються чернігівський, харківський, луцький, львівський та інш./ . Завдяки своїй мелодійності, легкості для засвоєння київський розспів швидко розповсюджується по Україні. Зокрема зазнала слави в Україні форма Київського розспіву - Кияво-Печерської Лаври, який викликав подив і своїх, і чужих слухачів. Лаврський хор з селян складався з 4 голосів - двох тенорів, баритона та баса. "Спів творився по слуху, і був твором людей з села, був виявом українського музичного життя", писав П. Маценко; це було "останнє слово української духовно-співної творчості", писав він далі ^{54/}.

Чотириголосні партесні співи записані були в Супрасльському Ірмолої 1593 році. З розвитком Братств братчики культивували церковні співи; каталог Луцького Братства початку XVII стол. має 5-8 голосні "партеси". Павло Алепський зауважив гарні співи, знання музичних правил і ставив українські співи вище за Московські, а поляк Гербіній ставив церковні співи в Києві вище за західноєвропейські ^{55/}.

В XVII стол. українська церковна музика просякає до Москви і знаходить там багато прихильників, у першу чергу царі Олексій та Федор високо цінити цю музику й вимагали, щоб їй наслідували в Москві. Року 1652 до Москви поїхали архимандрит Михайло зі співаками, за ними слідували інші. В XVIII стол. набірали по всій Україні співаків для церковних та палацових хорів ^{56/}. Серед них був і Олекса Розум, майбутній чоловік цариці Єлисавети. Проте навчити московських співаків українському співу було не легко. Вони звикли співати одноголосно. Це Домострой вимагав, щоб співали "виразно й одноголосно". За часів Петра I Феофан Прокопович скаржився на церковні співи в Москві і називав їх "бич" їм риком, ни к чему негодным". Він вимагав, щоб в церквах були вчителі співу. А.В. Преображенский писав, що "московське

мистецтво, що зародилось під могутнім впливом більш високої культури на протязі довгої історії не розвинуло в собі самостійних мистецьких рухів" 57/.

Так тривало протягом цілого XVIII століття, і три видатні духовні композитори, які прославили "російську", музику були українці з походження та виховання: то були М. Березовський, А. Ведель та Д. Бортнянський, твори яких не втратили свого значення до цього часу: побудовані вони були на ґрунті українських розспівів 58/.

Символічною згадкою про українські впливи на російські церковні хори до революції 1917 року залишалася уніформа, яку одягали хористи по всій імперії: українські кунтуші з рукавами з "вильотами", прикрашені брузументами 59/.

У відміну від Московської Церкви Українська Церква вносила багато світського елемента в богослужбу: під час Різдвяних Свят співали, замість Запричасного стиха, колядки, а в інші часи - канти.

В Україні можна констатувати подвійний процес: з одного боку народня, світська стихія приходила до Церкви, впливала на її мистецтво, мову, вносила світські елементи; з другого - релігійні мотиви ширилися в народі, знаходили відповідні форми, зливалися з життям. У цьому відношенні дуже показові театральні вистави, перш за все так звані "шкільні драми". Прийшли вони в Україну разом з єзуїтськими школами в XVII стол., в Київській Колегії театральні вистави набули ще більшого значення. Студенти виставляли під час Різдвяних та Великодніх Свят драми, серед них митрополита Дмитра Тупталенка: "Комедія на Різдво Христове", "Дійство на Страсті Христові", "Каючийся грішник", Георгія Кониського, Митрофана Довгалевського та інш. В драмах цих у драматичній формі подавалися події з Євангелії, з агіографії - з життя св. Олексія, Катерини, або в персоніфікованій формі абстрактні християнські чесноти. В самих драмах у формі інтермедій давалися епізоди з народнього побуту, українською мовою. Зокрема багато було їх у Дмитра Тупталенка. На вистави в Колегії приходило багато міського населення: старшина, козаки, міщани, духівництво 60/.

Туж ролю, що драми для Києва, для села грали вертепи. Так називали спеціальну скриньку, у вигляді двоповерхового будинку,

з ляльками в обох поверхах. Рухала ляльками рука особи, що ховалася за вертепом, вона ж подавала репліки за них. Два поверхи вертепу - два світи. На горі відбувалася містерія - Різдво Христове, поклонення волхвів; на долині побутові сцени українського життя, запорожці, козаки, цигани, серби і т.д. Ці два світи, які спліталися в шкільних драмах послідовністю в часі - інтермедія слідувала за актом містерії, в вертепі два світи - Небо й земля, Божий та людський - об'єднуються в часі, і в просторі. Вертепи бул. дуже поширені в Україні, носили їх по селах бурсаки під час Різдвяних Свят; ширили вони ті ж ідеї, що й містерії, і наближували, популяризували серед широких мас народа Євангельські події, а разом - християнську мораль. Церква та народ об'єднувалися в єдине ^{61/}.

До цього треба додати духовні вірші, які часто призначалися до співу; в них прославляли Христа, Богоматір, свята - Різдва, Великодня, окремих святих, або ікони. Серед авторів таких віршів були й видатніші, як Дмитро Тупталенко /"Руно срошене"/.

Ще далі йшла популяризація релігійних сюжетів та агіографії в піснях лірників-сліпих, що розносили їх по цілій Україні і які були необхідними членами всіх свят, ярмарків і т.п.

Всі ці особливості українського церковно-світського побуту поволі зникли; шкільні драми виставляли протягом XVIII стол., але вони поволі змінювали характер; містерії та "моралітети" витісняються історичними драмами. В XIX стол., коли Київська всестанова Академія, в якій на одній лаві сиділи сини старшини, козаків, духівництва і потім розходилися шукати щастя в різних фахах, замінила Київська Духовна Академія, шкільні драми зникають.

8. Соборноправність Української Церкви. З самого початку Українська Церква управлялася Соборами. В них брали участь - духівництво, князь, народ /"люди"/. Церквою правив помісний Собор, що збирався у важливих справах в міру потреби, та єпархіальний, що збирався щороку, на першому тижні Великого Посту. В разі потреби - збирався й частіше. При митрополиті, єпископі була постійна інституція - клірос, що складався з кількох старших священників та мирян /мирянин був шафарем, збирав податки/.

Клірос вирішував всі справи єпархії до Собору ^{62/}.

За литовсько-польської доби існували теж Собори, число яких зросло перед Берестейською унією і зокрема в першу половину XVII стол. Ці Собори були елекційні - для обрання митрополитів та єпископів - і такі, які скликали для вирішення важливих питань, наприклад, унії, організації Церкви.

Участь в Соборах брали духівництво та миряни і участь обох складових частин була обов'язкова. Православна частина Берестейського /1596/ Собору в протестації проти католицької частини зауважувала брак мирян ^{63/}. Собор 1629 року не визнав себе правомірним вирішувати питання об'єднання з уніятами через брак мирян і т.д. ^{64/}.

Обрання духівництва відбувалося відповідними зборами: священника парахією, ігумена та архимандрита - ченцями та мирянами околиці монастиря, єпископа собором духівництва та мирян єпархії, митрополита - великим собором єпископів та мирян, було не лише традицією, що передавалася з покоління до наступного покоління. Воно зафіксоване було рядом правних актів. Року 1051 собор єпископів за участю князя обрав русина - Іларіона на митрополита. Року 1147 собор єпископів з участю князя Ізяслава обрав русина Кліма Смолятича на митрополита. Вел. князь Всеволод III відмовився прийняти єпископа, призначеного митрополитом, бо "не вибрали його люди". В чужій державі, Литві, князь-католик Витовт організує року 1415 Собор єпископів та мирян, який, за прецедентом обрання Іларіона та Кліма, обрав митрополитом Григорія Цамбвлака. В "пунктах заспокоєння" 1632 року підтверджено, що митрополита обирають на соборі. В "Ченовниках архиерейських", в "Служебнику" Петра Могили та "Чиновнику" Сильвестра Косева зафіксовано практику Української Церкви під польською, католицькою владою: подано докладний процес поставлення єпископа. В ньому три етапи: 1. обрання "людьми", духівництвом та мирянами; 2. обрання, чи краще мовити - прийняття кандидата митрополитом та єпископами і цілування, і, нарешті, 3. "великое извещение", коли делегати міста, до якого ставлять єпископа, вище духівництво його, урочисто пресли собор єпископів поставити цього кандидата на єпископа, і урочисто заявляли, що мають "духовного собору згідне обрання, рукописанням і печатами стверджене" ^{65/}.

Все це було поступово знищено православною Московською патріархією. На деякий час залишалися Елекційні собори, які обирали митрополитів та інших духовних осіб, але з заснуванням Св. Синоду в 1721 році на всі вакантні посади робить призначення він сам. Протягом XVIII стол. призначав Синод на митрополитів українців, а з кінця століття - і до 1921 року - виключно чужинців. До середини XIX стол. обирали парафії священників, складали з ними договори, але з середини XIX стол. призначає їх Консисторія. Подібно до того, як фактична влада в Синоді належала обер-прокуророві, людині світській, так з 1841 року фактична влада в Консисторії належала секретареві її, теж світському урядовцеві.

Спроби протестів були марні. Протестували ченці Межигірського монастиря року 1743. Вони писали так: раніш, якщо умре ігумен або архимандрит, "то змежду братіи того ж монастиря оберет братія к такому начальству згодного мужа, и поставляется игуменом, а не из иного монастиря, который чин был издревле... А ныне заслуженные присылаются архимандритами; но оный архимандрит, который приедет в наш убогий монастыр то по своей похоти поступает как хочет, и чина церковного и нашего устава не смотрит и соборной братіи никогда на совет не призывает, но сам собою всякое дело затевает и делает по прихотях своих" ^{66/}. В цих стримано-безпретенсійних словах висловлено чітко ту тяжку драму, яку переживала Українська Церква в XVIII стол. Але протести були небезпечні. Відважний українець, Арсен Мацієвич, митрополит Ростовський, наважився протестувати проти того, що влада в Синоді належала світському урядовцеві, що кожен член Синоду повинен був принести присягу, що визнає Головою Синоду Російського Імператора. Протестував він проти одібрання у Церкви її маєтків ^{67/}. Справа його закінчилася довічним заточенням у тюрмі ^{68/}. Подавали українці прохання до Комісії для складання нових законів 1767 р. про повернення Церкві українських старих прав - теж нічого не вийшло ^{69/}.

Українська громадськість не була байдужою до позбавлення Української Церкви її історичних традицій, її канонічних прав. На межі XVIII-X та XIX століть невідомий автор "Історії Русів", який старанно сховав своє ім'я під псевдо митрополита Білоруського Юрія Кониського, присвятив становищу Української Церкви

під синодальною владою кілька рядків. Він звернув увагу на долю архієпископа Київського Варлаама Ванатовича; його було в 1730 році заслано за те, що не правив молебня в Царський день /але фактично за те, що дозволив надрукувати в Києві неприємний для Феофана Прокоповича твір Стефана Яворського та не здержував чуток про єретицькі погляди Феофана/ ^{70/}.

Справа Варлаама Ванатовича дуже хвилювала українську громадськість і з нього робили мученика за Українську Церкву. В "Описаніі о Малой Россіи" Григорія Покаса, одного з представників українського "автономізму", як називали самостійництво ^{71/}, Варлаама Ванатовича поставлено поруч з Полуботком. Про нього сказано, що ув'язнено його за те, що "желал и советовал Малороссіи от Россіи отступить и тем сделать мятеж" ^{72/}. Справі Варлаама Ванатовича "Історія Русів" дає таке пояснення: до нього звернувся Синод з запитанням з приводу доносу на Українську Церкву: в ній христять дітей обливанням, не обплывують сатану й всі діла його; під час Великого посту служать по п'ятницям Страсті Христові, дзвонять у всі дзвони, і читають Євангелії, зі співами; всі єпископи та митрополит носять хрести на митрах, які подібні до тих, що прикрашають корони імператорів, і носять "без ужаса и содраганія". Варлаам Ванатович дав пояснення, що "обряди и правила Церкви Малоросійської ... незмінні і непорушні" з самого початку християнства. За це Варлаама Ванатовича визнано єретиком та заколотником Церкви Російської, позбавлено сану й заслано ^{73/}. В іншому місці оповідає "Історія Русів" про донос на Українську Церкву ієродіяка Макарія про "несогласія" між Українською та Російською Церквами /поклик на Службники Петра Могили та Йосифа Тризни/: наливають теплоти в посуд одну краплю, відкривають Райські Врата на літургії частіш, ніж у Росії, дякон сам бере Євангелію з престолу, несе дискос не на голові, "Утверди Боже благочестивішого" не співають і інш. Наслідком був наказ Синоду архієпископові Варлааму Ванатовичу: "накрепко и весьма наблюдать, дабы никакого несогласія ... не происходило" ^{74/}.

З цих слів "Історії Русів" видно, як боліло свідомому українському громадянству постійна боротьба Синоду з українськими церковними традиціями. Русифікована Церква переставала бути своєю, рідною. Між нею та народом виростав мур. Правий був Д.Доро-

шенко, який писав, що "До нового XIX століття український народ перейшов позбавлений не тільки свого автономного устрою, своєї школи, але й своєї національної Церкви. Над його духовим життям залягла темна ніч" ^{75/}.

Вже була мова про те, як у XIX стол. збільшується боротьба проти всього українського в Церкві. Заборонено проповіді українською мовою, переклади, церковні традиції в мистецтві. Заборонено обирати священників парафіянами. Збільшується призначення священників неукраїнців ^{76/}. Імператор Микола I хотів навіть переселити за межі Правобережної України всіх священників-українців та замінити їх неукраїнцями. Лише складність переведення в життя цієї операції примусила відмовитись від цього плану. Духовні школи - семінарії, Академія, робляться осередками русифікації духівництва; учнів, що виявляли український патріотизм не призначали до українських парафій.

Перестали існувати в XIX стол. і Братства, які відіграли в XVI-XVII стол. таку велику роль в історії Церкви і були одною з ланок, які зв'язували мирян з Церквою. Правда, в 1864 році російський уряд відновив Братства, але нові Братства мало нагадували історичні Братства ^{77/}.

Народ все більше відчував розрив з Церквою, з духівництвом. В масі неукраїнське духівництво перетворювалося в очах народу в державних урядовців, а сама Церква робилася однією з ланок адміністрації.

Дуже цікава різниця в ставленні до глибоко містичного акту, коли віруючий відкриває Самому Богові свою душу - сповіді Української та Московської Церкви. В українських Номоканонах сповіді присвячено багато уваги. В Київському Номоканоні 1620 року сказано, що духівник не повинен допитувати імен спілників гріха, не повинен виявляти імени грішника: "се бо предательство Іудину подобно"; навпаки, повинен вплинути на сповідника, щоб не називав їх, "інакоже оклеветаніє и осужденіє буде"; за розголошення таємниці сповіді духівником - накладалася кара: заборона служби Божої на три роки. Митрополит Дмитро Туптало повчав, що духівник, який видає таємниці сповіді, предає "Самого Христа, сущого в тім, хто кається". А Духовний Реглямент Петра I вимагав від священників, щоб вони доносили урядові, якщо почують на сповіді про змову проти царя і народу ^{78/}.

На духівництво і пізніше накладали подібні обов'язки, що його деморалізували і принижували в очах пастви. На благочинних накладали обов'язок стежити за дезертирами, безпашпортними, і доносити про них начальству. Під проводом Синоду Українська Церква перетворилася в політичну устанovu ^{79/} і втрачала, властивий їй, характер соборноправної, близької до народу Церкви, душі цього народу. В цьому відношенні показова історія Козаччини 1855 року; коли поширилися / помилкові / чутки про маніфест, який нібито поновляв козаччину і давав звільнення від панщини, селяни кинулися на священників, обвинувачуючи їх в затаюванні маніфесту ^{80/}; вони почували в них ворожу собі силу.

Відрив Церкви від народу приніс у XIX стол. свої страшні наслідки. З кінця XVIII стол. спостерігається серед вищої культурної верхівки шукання заспокоєння духових потреб поза церквою. В Україні ширяться раціоналістичні та містичні гуртки, серед останніх зокрема масонські льожі, які були майже в усіх більших містах України. Славетний "мандрівний філософ" Григорій Сковорода теж відійшов від Церкви і творив свою філософію. Вплив його був значний в Україні і доходив до "Кирило-методіївського братства" ^{81/}; ще більш почувався відрив від Церкви серед селянства. З середини XVIII стол., в 1750 роках почала ширитися на Катеринославщині секта духоборців та молокан ^{82/}; ще більше значення мала т.зв. "штунда". Ширили її кол. батраки в колоніях менонітів, яким подобалася простота цього вчення; від години / eine Stunde /, яку присвячували меноніти читанню Євангелії та співам псалмів з'явилася назва релігійного руху "штунда". В 1870 рр. рахувалося вже 700 тисяч штундистів, а під час Першої світової війни - вже біля 4 мільйонів. Штунда ширилася в Херсонській, Катеринославській, Чернігівській, Подільській, Полтавській, Київській, Волинській губерніях. Довгий час вона залишалася як приватний рух, але у 1870-х роках штундисти відділяються від православної Церкви. Викликало це з одного боку поглиблення вчення, з другого - утиски з боку духівництва ^{83/}. Штундисти по різному ставилися до православної Церкви, до обрядів її. Відокремлення штундистів від Православної Церкви збільшило переслідування їх урядом. Штундистів судили, засиляли до Сибіру, відривали дітей від батьків. Це збільшувало престиж їх і давало підстави вважати їх мучениками за віру. Місіонерські бе-

обратился у нас в тот искусственный искаженный язык, который употребляется теперь в Богослужении и называется церковнословянским языком. Не смешивать с этим ломанным языком древний церковнославянский язык" ^{86/}. В XVIII-XIX стол. св. Синод поскладав багато різних Молитов, Акафистів, Служб окремим святым і т.д. вже просто архаїзованою російською мовою ^{87/}.

За таких умов природньо, це першою потребою, щоб наблизити знов народ до Церкви, було подбати за переклад Святого Письма українською мовою. Ця справа, була ясна для всіх, кому дорога віра Христова. Це було ясно св. браттям Кирилові та Методію, розуміли це в Україні в XVI, XVII стол., коли перекладали Євангелії, /перший переклад 1556-1561 р. - Пересопницький /, Старий Заповіт, /перший переклад 1569 р./.

В XIX стол. починають перекладати знов Святе Письмо на українську мову: майже одночасно в Харкові Григорій Квітка та в Галичині Маркіян Шашкевич.

Найбільше значення мав переклад Св. Письма П. Куліша: переклад 4 Євангелій було надруковано у Відні в 1881 та 1886 роках. Початий П. Кулішем та закінчений І. Пулюєм повний текст Біблії надруковано в 1903 році Біблійним Товариством у Лондоні. Але в Україну ці переклади не дозволено було довезити, а також робити інші переклади.

Року 1860 П. Морачевський надіслав Петербурському митрополитові Ісидорові український переклад євангелій Матвія та Івана, але митрополит повідомив його, по нараді з св. Синодом, що ні цей, ні взагалі жадний український переклад Євангелії не буде дозволено надрукувати. Російська Академія Наук, до якої вдався перекладач, доручила рецензію видатним фахівцям, і на підставі її звернулася до св. Синоду з запискою, в якій доводила високу наукову якість перекладу П. Морачевського, з релігійно-морального погляду просила св. Синод надрукувати його. Проте й на цей раз св. Синод заборонив друк цього перекладу. Лише року 1904 справа посунулася: Комітет Міністрів під головуванням С.Ю. Вітте, за участю президента Академії Наук великого князя Константина Константиновича та митрополита Антонія знов розглянув справу українського перекладу. Президент Академії Наук рішуче висловився за конечну потребу видання українського перекладу св. Письма "в інтересах людської культури". Митрополит Антоній вис-

ловився теж позитивно, він покликувався на слова Христа: "шедше, научите всі язyki". Але, після того, як Євангелію було надруковано, св. Синод дозволяв користатися нею тільки приватно; бували випадки, що забороняли читати Євангелію в українській мові навіть на Великдень. Заборонено було друкувати переклади Дій Апостольських.

З революцією 1917 року прокинулися національні прагнення українського народу й серед них - прагнення поновлення власної національної Церкви такою, якою була ця Церква протягом семи століть для народу. негайно після революції виникли парафіяльні та єпархіяльні Ради. Поновлюються Єпархіяльні З'їзди. В травні 1917 року на Полтавському Єпархіяльному З'їзді було зроблено доповідь про відродження Української Православної Церкви, поновлення старих церковних звичаїв та обрядів, старих українських співів, вживання української вимови в церковнослов'янській богослужбовій мові, читання проповідей українською живою мовою та проголошення автокефалії Церкви. Ця доповідь мала великий успіх і її було видано чотири рази. Її підтримав з'їзд. Тоді ж Подільський Єпархіяльний З'їзд висловив побажання автокефалії. Правда, не всі з'їзди були одностайні, деякі /як, наприклад, Чернігівський/ були проти українізації Церкви і будь-яких реформ^{88/}. Це зрозуміло: духівництво Чернігівщини було в масі русифіковане; там лише один архієпископ Антоній за кілька десятків років перебування на катедрі спровадив біля 200 росіян на парафії^{89/}.

В кінці 1917 року в Києві було сформовано Українську Церковну Православну Раду, до складу якої ввійшли духовні та миряни. Вона взяла до своїх рук плекання українського церковного руху. За її ініціативою було скликано Всеукраїнський Православний Церковний Собор^{90/}.

Церковна Рада опинилася в тяжкому стані. Частина духівництва, зокрема чужий єпископат, не бажали поривати з Московським патріархом. Це виявилось на церковних з'їздах, де прихильники автокефалії не мали більшості^{91/}.

Лише українська державна влада принесла зміни в церковних питаннях. Гетьманський уряд з перших своїх часів почав підготувати автокефалію Церкви. На Церковному З'їзді восени 1918 року він офіційно заявив устами Міністра Ісповідань О. Лотоцького, що буде незабаром оголошена автокефалія Української Церкви, то-

му що в "самостійній Державі має бути й самостійна Церква"... "Автокефалія Української Церкви не лише церковна, але й національна наша необхідність" ^{92/}.

1919 року, 1 січня, Директорія УНР оголосила Універсал про автокефалію Української Церкви і розпочала заходи для забезпечення визнання автокефалії Української Церкви Східними патріархами ^{93/}. Реалізувати всі ці плани не вдалося, бо з лютого того ж року большевицька влада знов окупувала Україну.

На початках, в часі непевного свого становища, большевицька влада ставилася більш поблажливо до українців. У кожному місті було передано деякі церкви українським громадянам, в тому числі - Благовіщенський собор у Харкові, Св. Софію у Києві, Андрієвський, Велико-Миколаївський собори, та ще кілька церков у Києві; в них служили, зберігаючи українські звичаї та обряди, українською мовою. Не вгасала думка про Автокефалію. В 1919 р. українські парафії обрали Всеукраїнську Церковну Раду, яка стала за вищий орган для них.

Незабаром становище загострилося. Митрополит Антоній Храповицький, від'їжджаючи на еміграцію з добровольцями залишив "прокляття" єпископам та священникам, які служитимуть українською мовою ^{94/}.

Року 1921 було зроблено спроби здобути для Української Церкви єпископів-українців. Єпархіальний З'їзд у Києві, де зібралося 400 делегатів, обрав на митрополита єпископа Полтавського Парфенія, але під тиском патріарха Тихона єп. Парфеній відмовився, а до Києва приїхав з Москви Михаїл Єрмаков, митрополит-екзарх патріарха. На прохання єпархіального з'їзду висвятити обраних ним єпископів, Михаїл відмовив. Виходу не було. Звернутися до ієрархів інших Церков було неможливо, бо кордони були замкнені.

Всеукраїнський Церковний Собор, який зібрався в Києві в складі 472 делегатів, мав тверді накази з місць - вибороти Автокефалію та українську ієрархію. Невдача в цьому могла викликати зневір'я, розпуку, втрату надії на поновлення національної Церкви. Собор вирішив піти революційним шляхом. На підставі слів Св. Богоносця, який писав, ідучи на муки, що "замість мене /Церква/ має пастирем Самого Бога" /Римл. IX/ ^{95/}, 23 жовтня 1921 р. в Соборі Св. Софії, після Літургії, в якій брали участь 30 свяще-

Бібліографічний показник

- 1/ П. К о в а л е в с к и й , Исторический путь России. Париж, 1949, стор. 12;
M. de T a u b e , Rome et la Russie. Paris 1947, p. 25 - 552;
- 2/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, Варшава 1938, т. II, стор. 265-271;
О. І. Н а з а р к о , Митрополит Клим Смолятич і його послання, Філадельфія, 1952;
- 3/ Н. П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о , Ярослав Мудрий. Збірник УВАН, Мюнхен, 1958;
- 4/ Е. Г о л у б и н с к і й , История русской церкви, М. 1900, т. I. Кн. 2, стор. 500;
О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. 2, Варшава, 1938, стор. 272-273;
І. В л а с о в с ь к и й , Нарис історії української церкви, Нью-Йорк, 1955, т. I, стор. 36-37;
- 5/ І. В л а с о в с ь к и й , Нарис ... т. I, стор. 46;
- 6/ П. В л а д и м і р о в , История русской литературы, Київ, 1900, стор. 147, 208;
С. Т о м а ш і в с ь к и й , История Церкви на Україні, Філадельфія, стор. 142;
- 7/ А. С о б о л е в с к і й , Русскія молитвы с упоминаніем западных святых. Матеріали и изследования в области славянской филології. СПб, 1910;
Його ж: Отношеніе древней Руси к разделенію церковей. Известія Императорской Академіи Наук, СПб., 1914, стор. 38, 39;
- 8/ М. Г р у ш е в с ь к и й , История України-Руси, т. V, стор. 401-402;
О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 300-302;
О. І. О г і е н к о , Укр. Церква, т. I, стор. 199-215;
І. В л а с о в с ь к и й , Нарис, т. II, стор. 13-20;
28-40;
- І. І в а н и с , Церковні братства та їх значення для укр. народу, "В обороні віри", Торонто, 1955, т. I, стор. 71-92;
- 9/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 368-380;
- 10/ І. О г і е н к о , Укр. Церква, Прага 1942, т. I, стор. 128;

- 10а/ О. Л о т о ц ь к и й , Українські джерела церковно-го права, Варшава, 1937, стор. 6-7;
- 11/ О. Л о т о ц ь к и й , Українські джерела церковного права, 6-7; 55-68; 78-99;
- 12/ О. О г л о б л и н , Московська теорія III Риму в XVI-XVII ст., Мюнхен, 1951, стор. 36
- 13/ О. О г л о б л и н , там же стор. 43;
- 13а/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 385;
14. І. В л а с о в с ь к и й , там же, стор. II, стор. 94;
- 15/ А. П ы п и н , Історія русскої літератури, т. II, стор. 261;
- 15а/ І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 24-25;
- 16/ І. О г і є н к о , там же, т. II, стор. 153-154;
- 17/ А. П ы п и н , там же, т. II, стор. 263;
- І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 155;
- 18/ М. Ш л я п к и н , Дмитрій Ростовскій и его время. СПб. 1891, стор. 110, стор. 148-180;
- О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, стор. II, стор. 395-398;
- 18а/ І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 79;
- 19/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 391;
- 19а/ І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 79;
- 20/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 350-351;
- 21/ І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 91;
- 22/ І. О г і є н к о , Українська Церква, т. II, стор. 195-213;
- 23/ Митрополит І л а р і о н , Похорон священника. "Віра і культура", 1955, ч. 7, стор. 6;
- 24/ І. О г і є н к о , Українська Церква, т. I, стор. 117;
- 25/ Митрополит І л а р і о н , Таїнство святого хрещення, "Віра і культура", 1955, ч. 3/15, стор. 9-10;
- 26/ Про відкривання і закривання Райських Дверей. "Бого-словський Вісник", 1948, Штутгарт, ч. 2, стор. 164-169;
- 27/ И. Ш л я п к и н , там же, стор. 108;
- Митрополит І л а р і о н , Обряди і звичаї Православної Церкви, "Віра і культура", Вінніпег, 1957, ч. 4/40, стор. 19-20;

- 28/ І. О г і є н к о , Українська Церква, т. II, стор.93
Зокрема тяжко було для українців чути анатему Гетьманові Мазепі, яку виголошували во всіх церквах в неділю Православія до середини XIX стол.;
- 29/ І. О г і є н к о ,Українська Церква, ч. II,стор.93;
I,стор. 119;
- 30/ Митр. І л а р і о н ,Українські церковні звичаї. Дзвін на Достойно. "Слово Істини", 1950, ч. 10-11стор.22-23;
- 31/ И. Ш л я п к и н ,Дмитрій Ростовскій и его время , СПб., 1891, стор. 108;
"Історія Русів", Нью-Йорк, 1956, стор. 316;
- 32/ І. О г і є н к о ,Укр.Церква, т. I,стор. 117;
- 33/ О. Л о т о ц ь к и й ,Укр. джерела церковного права, стор. 58-62;
- 34/ І. В л а с о в с ь к и й ,Нарис, т. II,стор. 238;
- 35/ О. Л о т о ц ь к и й ,Укр. джерела, стор. 65-68;
І. В л а с о в с ь к и й ,Нарис, т. II, стор.235-236;
- 37/ І. О г і є н к о ,Укр. Церква, т. I,стор. 116-117;
- 38/ Митр. І л а р і о н ,Пізня канонізація князя Володимира і княгині Ольги, "Наша Культура", 1952, ч. 6, стор.5-8;
- 39/ Коротка історія Православної Церкви, Штутгарт, 1948, стор. 74-86;
- 40/ І. О г і є н к о ,Укр. Церква, т. I, стор. 118-119;
- 41/ П. В л а д и м і р о в , Історія русск. літератури, Київ, 1900,стор. 147-208;
С. Т о м а ш і в с ь к и й , там же, стор. 141-142;
- 42/ І. О г і є н к о , Церква, т. II, стор. 94-95;
- 44/ О. Л о т о ц ь к и й ,Укр. джерела, стор. 37-38;
- 44а/ Е. Г о л у б и н с к і й ,Історія русской Церкви, т. I, кн. 2,стор. 550;
- 45/ І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 96;
- 46/Єпископський титул, "Слово Істини", 1951, ч. 7,стор. 21-22;
- 47/ О. Л о т о ц ь к и й ,Автокефалія, т. II,стор.371;
- 48/ Митр. І л а р і о н ,Історія слова " п і п ", "Слово Істини", 1950, ч. 10-11,стор. 8;
- 49/ Д. А н т о н о в и ч , Українська культура /За І. Власовським, Нарис, т. II,стор. 287;

- 50/ К. Ш и р о ц ь к и й , Білоусівська церква /за І. Власовським. Нарис, т. II, стор. 287/;
- 51/ Енциклопедія Українознавства, т. I, табл. XV;
- 52/ А. У с п е н с к і й , Царські іконописці, Москва, 1912, т. I;
- 53/ Ф. С т е ш к о , Джерела до історії початкової доби церковного співу на Україні, Прага, 1929;
- 54/ Др. П. М а ц е н к о , Український церковний спів, "Віра і культура", 1953, ч. 3, стор. 14; ч. 4, стор. 16-17;
- 55/ З. Л и с ь к о , Історія музики, Е.У. т. I, стор. 869;
- 56/ З. Л и с ь к о , там же, стор. 869. Н. П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о , Наслідки Переяславського Договору в галузі духової культури, "Вісник", Нью-Йорк, 1955, ч. 2;
- 57/ А. П р е о б р а ж е н с к и й , Культурная музика в России, Ленинград, 1927, стор. 16-17 за П. М а ц е н к о , "Віра і культура", 1953, ч. 3, стор. 14;
- І. В л а с о в с ь к и й , Нарис, т. II, стор. 291;
- 58/ П. М а ц е н к о , там же, "Віра і культура", 1953, ч. 4, стор. 17;
- 59/ Н. П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о , Наслідки Переяславського договору в галузі духової культури, "Вісник", Нью-Йорк, 1955, ч. 2, стор. 14;
- 60/ В. Р е з а н о в , Історія української драми, Наукові Записки, т. I, ВУАН, Київ, 1927;
- 61/ І. В л а с о в с ь к и й , Нарис, т. II, стор. 280-291;
- 62/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. I, Варшава, 1935, стор. 178;
- 63/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. I, стор. 41-42;
- 64/ І. В л а с о в с ь к и й , Нарис, т. II, стор. 157;
- 65/ І. В л а с о в с ь к и й , Нарис, ч. II, стор. 237-239;
- 66/ І. О г і е н к о , Укр. Церква, т. II, стор. 89-90;
- 67/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 419, 413-414; пізніш митрополит Филарет подавав такого ж змісту прохання, але теж не мав успіху. Там же, стор. 414;
- 68/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. II, стор. 430-431;
- 69/ О. Л о т о ц ь к и й , Автокефалія, т. III, стор. 446;

- 70/ О. Лотоцький, Автокефалія, т. II, стор. 439;
- 71/ О. Оглоблин, Григорій. Показ та його "Описаніє о Малой Россіи", Науковий Збірник УВАН у США, Нью-Йорк, 1952, ч. I, стор. 62;
- 72/ О. Оглоблин, там же, стор. 70;
- 73/ "Історія Русів", Нью-Йорк, 1956, стор. 316, 317;
- 74/ О. Оглоблин, До питання про джерела "Історіи русов" у справах церковних, "Віра і знання", Нью-Йорк, 1954, т. I, стор. 51;
- 75/ Д. Дорошенко, Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу, Берлін 1940, стор. 42;
- 76/ І. Огієнко, Укр. Церква, ч. II, стор. 101;
- 77/ І. Огієнко, Укр. Церква, т. I, стор. 212;
- 78/ О. Лотоцький, Українські джерела, стор. 95-96;
- 79/ О. Лотоцький, Автокефалія, т. II, стор. 418;
- 80/ С. Шамрай, З історії Київської козащини 1855 р. "Зап. Іст. Філ. Відд. ВУАН" т. XX, Київ, 1928;
- 81/ На пораду ченців, які переконували Сковороду вступити до монастиря, спокнушали видатною кар'єрою, єпископством, тим, що буде "стовпом" Церкви, Сковорода відповів: "не хочу я увеличивать столпотворенія. Довольно и вас, столбов неотесанных в храме Господнем". М. Грушевський. З історії реліг. думки, стор. 89-92;
- 82/ В. Ясевич - Бородаевская, Борьба за веру. СПб. 1912, стор. 211-218;
- О. Новицький, Духоборцы, Киев, 1882, стор. 50-62;
- И. М. Розов, Молокане, М. 1931, стор. 37-41;
- 83/ В. Ясевич - Бородаевская, там же, стор. 35-38; 40-108;
- 84/ В. Ясевич - Бородаевская, там же, стор. 24-25; 35-38; 52;
- В. Бонч - Бруевич, Матеріали к історії русского сектанства, вып. III, 1910, стор. 9-57;
- 85/ М. Грушевський, З історії рел. думки, Відень, стор. 138-149;
- В. Ясевич - Бородаевская, там же, стор. 226-227, 2;

- 86/ Ф. Ф о р т у н а т о в ,Лекції по фонетике старослов'янського язика. СПб. 1919, стор. 2 / за І. Огієнко, Укр. Церква, т. I, стор. 121/;
- 87/ І. О г і є н к о , Укр. Церква, т. I, стор. 121;
- 88/ Д. Д о р о ш е н к о ,Історія України, Ужгород, 1932, т. I, стор. 407;
- 89/ О. Л о т о ц ь к и й ,Автокефалія, т. II, стор.459;
- 90/ Д. Д о р о ш е н к о ,Історія України, т. I, стор.408;
- 91/ Д. Д о р о ш е н к о ,Історія України, т. I, стор. 410;
- 92/ Д. Д о р о ш е н к о ,Історія України, т. II, Ужгород, 1930, стор. 333-334;
- 93/ О. Л о т о ц ь к и й ,Укр. джерела. Додаток, Історична записка про минуле УАПЦ, Мюнхен 1954, стор. 10;
- Д. Д о р о ш е н к о , Православна Церква, стор. 53-54;
- 94/ Митрополит Василь Л и п к і в с ь к и й , Українська Автокефальна Церква і радянська комуністична влада, "Вільна Україна", 1955, ч. 4, стор. 49-50;
- 95/ А. Р і ч и н с ь к и й , Проблема української релігійної свідомости, стор. 11-13;
- 96/ І. Т е о д о р о в и ч , Благодатність ієрархії УАПЦ, Регенсбург, 1947, стор. 99-113;
- Архиепископ К. М а л ь о ш к е в и ч , Служення єпископів в УАПЦ, "Церква і життя" ,1928, ч. 2, стор. 83-85;
- 97/ Митр. В. Л и п к і в с ь к и й , Хиби в житті УАПЦ, "Відомості Генер. Церк. Управління УАПЦ на Британію. 1951, ч. 9 9-10, стор. 8-9; ч. 12, стор. 12-13;
- 98/ М. Я в д а с ь , Матеріали до Патерика УАПЦ, Мюнхен, 1951, стор. 15-25;
- Митр. В. Л и п к і в с ь к и й , Укр. Авток. Церква і радянська ком. влада, "Вільна Україна", 1955, ч. 6, стор. 30-35.
-

300-ЛІТТЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ДОГОВОРУ І СОВЕТСЬКА ПРОПАГАНДА

Від Редакції

Стаття д-ра Б. Феденка "300-ліття Переяславського Договору 1654 р. і сов.пропаганда" на великому документальному офіційному матеріалі ССРСР і країн "народної демократії" розкриває методи, якими користається советська пропаганда і комуністична партія для обману громадської opinіо ССРСР та поза ним щодо справжнього змісту своєї національної політики.

Большевизм сьогодні веде наступ на незалежність і добробут вільних народів світу. Він обіцяє колоніальним народам звільнення від колоніального визиску шляхом своєї соціальної системи. Проте сучасний стан підсоветського життя поневолених колоніально і ограбованих народів в ССРСР не дає для колоніальних народів світу втішних і принадних прикладів. Комунізму потрібні чужі шати для того, щоб прикрити сумну дійсність в ССРСР. Потрібні історичні приклади і в першу чергу з життя народів ССРСР, щоб замаскувати фальшиво насвітлену дійсність.

От чому такий дрібний епізод з української історії як Переяславський трактат 1654 р., який виявився фальшивим вже в мент присяги, а історично себе не виправдав і був зламаний вже через вісім років після його зложення, комуністична партія і ССРСР у часі своєї світової агресії від чужого імені - імені українського народу виніс на пишне святкування цілого комуністичного світу і навіть тих народів, які доти не чули про існування українського і російського народів, а тим паче Переяславського епізоду в їх житті.

Організаторів пишного світового свята не спинило навіть і те, що в основу свята довелось взяти факт ЗЛАМАННЯ московськими царями джентльменських і військових зобов'язань своїх щодо України і факт розподілу її території з її ворогами в 1662 році, замість захисту її, та відкрито визнати ці обидва факти позитивним явищем перед усім світом сьогодні і перед судом історії.

З монографії Б. Феденко, що має 182 стор., подаємо лише 3 фрагменти в скороченні, і то тільки тих місць, які найкраще документують ті зусилля, які доводиться більшовикам вживати сьогодні, і ті методи, якими вони при цьому користаються.

I. Переяславський Договір 1654 року та його наслідки

Протягом 1954 року Україна, ввесь Советський Союз і країни "народної демократії" відзначали 300-ліття Договору /трактату/ українського уряду гетьмана Богдана Хмельницького з урядом московського царя Олексія Михайловича в місті Переяслава. Дату Переяславського Договору /18 січня, за старим стилем - 8 січня/ відзначала комуністична преса всього світу, не проминула її і демократична преса.

Урядове і "народне" святкування ювілею Переяславського Договору відбувалося впродовж 1954 року.

...Хмельницький "творить нове князівство", - писав Брацлавський воєвода Польської Республіки в Україні Адам Кисіль /родом українець і православний/ влітку 1648 р., після поразки польського війська в бою з об'єднаними силами українців і кримських татар під Корсунем, на Київщині ^{1/}.

Революція українського козацтва і селянства під проводом гетьмана Богдана Хмельницького, розпочата весною 1648 року проти магнатського режиму Речі Посполитої Польської, привела на деякий час до ліквідації шляхетського апарату влади на всій території України, аж до Карпат. З повним правом заявляв гетьман Хмельницький послам польського короля Яна Казіміра в Переяславі у січні 1649 р. : "Я - самодержець руський" ^{2/}.

Українська держава під проводом гетьмана Хмельницького спиралася, в першу чергу, на козацтво і на селянство, яке мало зброю і "писалося в козаки". Частина православної шляхти в Україні вступила в козацьке військо і злилася з козацькою старшиною. У стосунках із урядами різних країн Українська держава звалася "Військом Запорозьким" / в латинській формі - Exercitus /Militia/ Zaporoviensis /.

Україна з перших днів революції 1648 р. перебувала в дуже тяжкому міжнародньому становищі. У війні проти Польщі Україна мала тільки одного союзника - кримського хана. Але й він у серпні 1649 року, коли в бою під Зборовом - у Галичині польський король Як Казімір із своїм військом був у крайній небезпеці, перейшов з ордою на бік короля і примусив Б. Хмельницького прийняти дуже не вигідний договір з Польщею /обмеження територіяльні, військові тощо/.

За таких обставин Б. Хмельницький шукав інших союзників проти Польщі, але без значного успіху. Гетьманові вдалося досягнути протекції Султана турецького в 1651 році. Однак кримський хан доклав усіх зусиль, щоб той союз із Високою Портою зруйнувати. Влітку 1651 р. кримський хан знову зрадив гетьмана Б. Хмельницького в бою під Берестечком: він навіть захопив Б. Хмельницького в свій табір і покинув з ордою поле бою. Українське військо у вирішальну хвилину залишилося без випробуваного полководця. Наслідки поразки під Берестечком були тяжчі за поразку під Зборовом: у договорі Б. Хмельницького під Білою Церквою 1651 року Польща продиктувала українському урядові 20-тисячний реєстр Козацького Війська і зобов'язання відновити шляхецьку адміністрацію на території козацької України. Та Б. Хмельницький примушений обставинами до цих уступок, насправді і не думав їх виконувати. Він збирав власні сили українського народу і шукав нових союзників для боротьби за волю України. Так, 1652 року гетьман увійшов у політичний союз із господарем Волощини /столиця Яси/ Василем Лупулом; цей союз був завершений шлюбом гетьманового сина Тимоша з господарівною /донна Розанда/. Смерть гетьманича в бою під Сучавою на Буковині 1653 року перекреслила політичні плани Б. Хмельницького.

З огляду на непевність союзників Б. Хмельницький шукав допомоги проти Польщі і орди в Москві, в уряді православної держави. Однак, московський цар не поспішав допомогти Україні в боротьбі проти Польщі. Навпаки, на початку революції Б. Хмельницького 1648 року в Москві були схильні допомогти польському урядові задушити українську козацько-селянську революцію, бо вона давала приклад для закріпаченого селянства Московщини. Окрім того, Москві не подобалося втручання кримської орди у війну України проти Польщі. Тому в Москві прихильно приймали пропозиції воеводи А. Киселя дати допомогу польському урядові. ^{3/}.

Небезпеку союзу Польщі з Москвою український уряд всіляко намагався усунути, посилавши послів у Москву.

Тим часом московський уряд притримувався тактики зволікання. Москва вичікувала доки Україна і Польща ослабнуть у тяжкій боротьбі. Тоді вона могла б виступити в ролі судді, диктувати свої умови і православному гетьманові, і католицькому королеві. Цю тактику Москви влучно означив історик В. Ключевський:

"Москва на протязі шістьох років придивлялася з нерухомим заінтересуванням, як діло Хмельницького, зіпсоване татарами під Зборовом і Берестечком, йшло до упадку, як Україна оберталася в пустиню союзниками татарами і лютю нелюдською усобицею, і, наприкінці, коли країна вже була зруйнована до останку, її прийняли під свою виську руку, щоб провідні українські верстви із бунтарів проти Польщі обернути в озлоблених підданих Москви" 4/.

Наприкінці 1653 року царський уряд побачив, що справа України дозріла до рішення, бажаного Москві. Цар почав проти Польщі війну, і московське посольство було вислане в січні 1654 р. в Україну, в Переяслав, на переговори з урядом Богдана Хмельницького.

Гетьман Б. Хмельницький, звиклий до системи взаємовідносин васальних держав Туреччини з султаном /він уважав себе й надалі зв'язаним договорами з Високою Портою/, хотів утворити взаємини України з Москвою за турецьким зразком, де васальні країни фактично були незалежними державами.

1654 р. 8 січня старого стилю в Переяславі зійшлася рада представників від полків Війська Запорозького. На раді гетьман мав промову про визнання протекції московського царя над Українським військом Запорозьким і "православною вірою". Рада вислухала промову і царського воеводи Бутурліна та прийняла прихильно запевнення, що цар буде "гетьмана і все Військо Запорозьке держати в ласці і боронити й захищати від усіх неприятелів"^{5/}. Після цієї ради зійшлися члени українського уряду з московськими послами в церкві Успенія в Переяславі для складання присяги. Гетьман поставив домагання, щоб боярин Бутурлін з іншими царськими послами перші, іменем царя, склали присягу на додержання таких умов:

1. "Що він, государ, гетьмана Богдана Хмельницького і все Військо Запорозьке польському королеві не віддасть і за них буде стояти";

2. "Вольностей не порушить" 6/.

Московські послы, згідно з директивами свого уряду, відмовилися присягати, але обіцяли, що цар шануватиме вольності українського народу. Тоді гетьман із старшиною і виборними від полків Війська Запорозького прийшли до церкви і склали присягу цареві 7/.

Український Уряд був змушений обставинами не сказати народові про те, що в Переяславі московські послы відмовилися присягати іменем царя. Навпаки, було пущено легенду, мовляв, Бутурлін з товаришами т а к и п р и с я г а л и . Ця легенда жила довго в історичній літературі.

В кожному разі, український уряд уважав "царське слово" /обітницю/ на додержання прав і вольностей України, яке передав боярин Бутурлін у Переяславі, за рівновартне з присягою. Тому у листі до царя з 17 /27/ лютого 1654 р. Хмельницький писав:

"Тому сміливо покладаємося на безконечну милість твого царського величества . . . , бо зовсім повірили ми слову твого царського величества, як той ближній боярин твого царського величества з товаришами умовив і завірив і в тій вірі нас непохитних утвердив" 8/.

Переговори про взаємовідносини між урядом московського царя і урядом України були продовжені в Москві, куди Б. Хмельницький послав своїх послів у березні 1654 року. В листі до царя український гетьман поставив такі домагання: зберегти український суд, Запорізьке військо /60 000 вояків/, вільний вибір гетьмана України, вільні взаємовідносини України з іншими державами.

В одному пункті тієї петиції українського уряду до царя московського поставлене домагання, щоб Москва не посилала в Україну своїх воєвод і не втручалася в українську адміністрацію:

"А то для того наші послы мають умовлятися, що зайшлий воєвода ламав би права і заводив би якісь нові постанови, і з того була б велика досада, бо люди не можуть переносити; а коли начальники будуть із ту-тешніх людей, то будуть правити згідно з місцевими правами і законами" 9/.

Наслідки переговорів із українськими послами в Москві царська бюрократія оформила у вигляді "жалованої грамоти" гетьманові і Війську Запорозькому 27 березня /старого стилю/ 1654 року. В основному умови українського уряду цар прийняв. У своїх грамотах і через послів він запевняв Хмельницького, що шануватиме права і вольності України, а навіть буде їх "приумножувати".

Дальший розвиток подій і взаємовідносин між Москвою і українським урядом був багатий на важкі конфлікти. Царський уряд трактував Україну як спадщину /"вотчину"/ князів Київських, на яку,

мовляв, мали право царі московські.

Московський уряд пробував після Переяславського договору обмежити владу гетьмана Хмельницького традиційною "козацькою територією" над Дніпром і намагався захопити під свою безпосередню управу Білу Русь, Волинь і Галичину. Це приводило до гострих конфліктів між українським урядом і Москвою.

Після смерті Б. Хмельницького московський уряд щоразу складав нові договори з кожним вибраним гетьманом України, ніби на підставі "подлинних статей Хмельницького". Насправді ж нові договори щодалі то більше обмежували права українського уряду.

Московський цар пішов на таємне порозуміння з Польщею в Андрусіві 1667 року: Україну було розділено між цими державами по лінії Дніпра. Отже більша частина української етнографічної території, з православною людністю, яку так свято обіцяв обороняти цар Олексій Михайлович у 1654 році, було віддано знову під владу Польщі. У лівобережній Україні Москва легше могла приступити до поступової ліквідації автономного українського уряду. Спротив українських гетьманів, які шукали шляху до визволення України в союзі з Туреччиною і Швецією або не підкорялися московській бюрократії, незабаром був зламаний.

Та впродовж 18 століття автономна Козацька Україна була інкорпорована Російською імперією. 1764 року був скасований уряд і титул гетьмана України. 1775 року російське військо зруйнувало твердиню Запорозького Війська на нижньому Дніпрі. Землі /"вольності"/ Війська Запорозького були конфісковані і розділені між вельможами цариці Катерини II, зліквідована і сама організація козацького українського війська.

Втративши свою політичну автономію після Переяславського Договору, Україна підпала під вплив зовсім іншої, східної політичної сфери. В Московському Царстві, що розвивалося на основах "візантійсько-турецького" /Павел Мілюков/ деспотизму, не було ні одного стану, який мав би свої права, незалежно від волі царя.

Лівобережна Україна, що зберегла автономний устрій під московським протекторатом /"Гетьманщина"/, мала свої окремі державні фінанси і була аж до початку 18 стол. відділена митним кордоном від Московщини.

Царський уряд за Петра I поставив перешкоди економічним стосункам України із країнами Західної Європи, скеровував експорт товарів із України через далекі порти Московщини - Петербург і навіть Архангельськ. Для української промисловости уряд царя Петра поставив обмеження, даючи монополію на виробництво і торгівлю різними товарами в Україні своїм купцям і забороняючи ввозити подібні товари з країн Західної Європи. В універсалі наказного гетьмана Павла Полуботка з 1722 року пишеться, наприклад, що цар дав привілей московським купцям Томілінові і Рюмінові на виріб і продажу голок - "у всій його величества державі" - і заборонив привозити голки з інших країн. Тому цар звелів - "до нас у Малу Росію послати свої монарші укази, щоб таких голок люди різного стану із закордону не привозили, а невідмінно купували б ті, що є російського виробу" ^{10/}.

В наслідок монополізації зовнішньої торгівлі царським урядом в добу Петра I занепадало народне господарство України, бо промисловість зосереджувалася в Москві та в Петербурзі.

Через цю політику царського уряду зруйнувалося українське міщанство, а на місце українських купців і ремісників на Лівобережній Україні і в Києві приходив російський елемент ^{x/}.

Рівнобіжно із господарським занепадом України під владою царів московських, йшла культурна деградація українського народу. Архидиякон Павло з Алеппа, що був в Україні 1654-55 рр. із своїм батьком, патріархом Антіохійським Макарієм, описував у своїй подорожній книзі Україну, як народ загальної грамотности, де й жінки уміли читати і знали порядок церковних служб. Він хвалив духовництво українське, що дбало за освіту народу, засновуючи школи ^{11/}. Цілкові іншу картину застаємо в Україні кінця 18 віку: упадок грамотности і освіти взагалі.

---

x/ Цілкові протилежно оцінює господарський розвиток України під владою московських царів нова советська книга "Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР" /Інститут Економіки Академії Наук Української РСР, видавництво Академії Наук СРСР, 1954. Про цю працю вміщена рецензія в щоденнику ЦК КПУ в Києві:

"В книзі переконливо показується, що возз'єднання України з Росією сприяло більш швидкому розвитку України"

/ "Радянська Україна", 6.3.1955/.

Від року 1654 з'являється новий титул царя Московського - "государь и царь Великия и Малыя России". Поволі, але послідовно Москва присвоює собі давню історичну назву України "Русь" /грецька форма - "Росія"/. Цар Петро в 1714 році окремою грамотою вимагав, щоб чужі дипломати не назвали його держави "Московське царство", а тільки "Россія".

Від 1654 р. в Україні відбулися значні соціальні зміни. Після революції Б. Хмельницького українське селянство звільнилося від панщини /на Наддніпрянщині панщина і за Польщі не закріпилася, була новиною/. Хоч козацька старшина мріяла стати на місце шляхти і відновити "звичке послушенство" селян, але безуспішно, бо такі спроби викликали рішучий спротив селянства і рядового козацтва.

Побачивши, що московський цар може успішніше гарантувати володіння маєтностями в Україні, як гетьманська, не цілком стабілізована влада, частина української козацької старшини не робила спротиву плянам Москви - зліквідувати політичну автономію України, навпаки, сприяла цим плянам. Наприкінці 18 стол. соціальні здобутки революції українського селянства з доби Хмельницького були скасовані: вільних раніше селян і велику частину козацтва обернено в "підданих" козацької старшини, яку за цариці Катерини зрівняно в правах із російським дворянством ^{12/}.

Московському урядові удалося примусити українське духовництво визнати владу московського патріярха над українською церквою /1686 р./. Царський уряд забезпечив успіх своїх плянів підкупом царгородського патріярха і натиском на нього через турецький уряд /патріярх зрікся своєї зверхности над українською церквою/.

Для Московського царства придбання України принесло значні вигоди. Визнання протекторату московського царя над Україною 1654 року перенесло центр політичної ваги на сході Європи в Москву. Після "війни козацької" /Bellum cosacicum/ прийшли для Річі Посполитої нові випробування: війна з Московщиною, війна із Швецією, інтервенція Семигороду-Трансильванії. Після цих ударів Польща вже не змогла стати на ноги і хилилася до занепаду. Московщина, навпаки, придбавши Україну, ставала великодержавою і вже вкінці 17 віку почала боротьбу за опанування берегів Озівського моря, а потім Балтійського.

Для культурного розвитку Московського царства багато зробили учені українці після Переяславського Договору. Вплив української культури в Росії особливо виявився за цариці Єлисавети /1750 - 1762/.

Але вже наприкінці 18 століття російська мова почала панувати в урядових канцеляріях, у школах, у побуті деяких вищих верств українського народу, а від прав і вольностей українського народу нічого не лишилося. Їх заступила валуєвська русифікація.

2. Національна політика російських комуністів в Україні

Творцем большевицької "теорії національного питання" був Ленін. Він перший між російськими марксистами звернув особливу увагу на українську проблему, якої "не існувало" для багатьох його колег. Саме за порадами Леніна, члени большевицької фракції в російській Державній Думі / Г. Петровський та ін./ виступали перед війною 1914 р. з промовами, протестуючи проти переслідувань українського руху царською адміністрацією.

Ще до Першої світової війни Ленін вів завзяту полеміку з українськими соціал-демократами, особливо Львом Юркевичем /псевдонім Л. Рибалка/. За I Світової війни Рибалка видавав свій часопис у Женеві - "Боротьба". Українські соціал-демократи - Винниченко, Порш, Петлюра і ін. обстоювали право українського робітництва мати свою незалежну соціал-демократичну партію. Ленін, навпаки, доказував, що всі соціал-демократи в царській Росії повинні творити єдину централізовану пролетарську партію, і називав прихильників робітничих партій на національній основі /Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія, Єврейський Соціал-Демократичний Бунд і ін./ - "шовіністами".

У зформульованій Леніном "теорії національного питання" твердиться, що пролетарські партії пануючих націй повинні домогтися права поневолених народів на свободу і незалежність "аж до відокремлення", - у цьому виявляється "інтернаціоналізм" пролетарської партії пануючої нації. Одночасно пролетарські партії націй поневолених повинні вести пропаганду в своєму народі за єдність із пролетарською партією пануючого народу і проти від-

окремлення, - цим вони виконують свою повинність перед ідеєю "інтернаціоналізму".

Ця Ленінова теорія забезпечувала імперії її непорушність, бо ніяке визнання права на відокремлення для поневоленого народу "пролетарською партією" пануючої нації не pomoже поневоленій нації стати незалежною, коли її "партія пролетаріату" буде проти відокремлення. Тим більше, що Ленін уважав шкідливим навіть існування пролетарських партій поневолених націй, окремих і незалежних від партії російського пролетаріату. Коли поневолений народ не має окремої робітничої партії, вільної в своїх рішеннях щодо національної політики, то боротьба такого народу за незалежність зустрине величезні перешкоди внутрішнього характеру.

За I Світової війни вийшла спільна праця двох авторів - Зінов'єва і Леніна: "Социализм и война", 1915 р. В цій книжці автори проповідували повстання поневолених націй проти капіталістичних держав і, одночасно, доказували, що така оборона права поневолених народів на державну незалежність ослабить у них прямування до творення національних держав, а, навпаки, тактика "пролетарських партій" ^{13/} створить ґрунт для будування "велетенських держав і союзів між ними". Л. Л. Юркевич, у своєму часописі "Боротьба" писав з приводу цих теорій большевицьких провідників:

"Партія "оборони" державної незалежності поневолених націй, яка своєю діяльністю починається до створення "велетенських держав" ... Чи можна вигадати більшу нісенітницю? Невже ті всі повстання, які обіцяє організувати "Соціалдемократ" /орган Леніна у Швейцарії, Б.Ф. /, на другий день по російській революції приведуть не до створення нових національних держав, тільки до більшого зміцнення "велетенських держав"... Це "за здоров'я" поневолених націй, яке кінчиться за їх "упокой", показує тільки, що розмови "Соціалдемократа" про необхідність оборони права нації на державне самоозначення потрібне йому тільки як демагогічне средство для заспокоєння "всіх нині поневолених народів", щоб вони "вільно і безбоязно" дозволяли російській "велетенській державі" без перешкод гнобити їх ... Люди, які проголошують право нації на державну незалежність і кажуть, що вони о б о р о н я ю т ь це право, тут же на очах всієї "чесної громади" відкидають право робітництва поневолених націй навіть на автономну політичну організацію. Нам о б і ц я ю т ь все, навіть самостійну державу, але тільки для того, щоб ми

повірили цим облудним і нечесним обіцянкам і відмовилися навіть від права на свою соціалістичну організацію всередині "велетенської держави". Цей "інтернаціоналізм", який опирається на націоналістичну мораль сучасних "велетенських держав" воістину може глибоко обурювати" 14/.

Ця оцінка Ленінової "теорії національного питання" українським соціал-демократом, безперечно, схопила суть справи.

Та Ленін і його послідовники ніколи не трактували проблеми поневолених націй поважно. "Національне питання" було для більшовицьких теоретиків тільки додатком /позитивним чи негативним, - залежно від обставин /до "пролетарської революції".

Перед революцією 1917 року провідники більшовицької партії оцінювали відносини між Росією і Україною як "напівколоніальні", а поневолення України царською Росією називали "анексією". В своїй демагогії Ленін домагався скасувати всі "анексії", які вчинила царська Росія, незалежно від давности, в тому числі теоретично визнавав і право України на відокремлення від Росії.

У перших місяцях революції 1917 р., коли більшовицька партія вела боротьбу проти російського Тимчасового уряду, Ленін висував у своїй пропаганді українську проблему, як проблему нації, якій Тимчасовий уряд не давав змоги створити власний уряд. Революційний парламент України - Українська Центральна Рада - видав свій I Універсал 10 /23/ червня 1917 р. з домаганням національно-територіальної автономії для України. В Універсалі Українська Центральна Рада проголошувала: "... Не відділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям".

Ленін у своїй петербурзькій "Правді" 15 /28/ червня 1917 р. писав з приводу Універсалу Центральної Ради:

"Ні один демократ не може заперечувати права України на вільне відділення від Росії ...

Однак права України на державність Ленін, слідом за тим, знову обмежив:

"Якраз безумовне визнання цього права тільки й дає можливість агітувати за вільний союз українців і великоросіян, за добровільне об'єднання в одну державу дво-

народів ... Ми не прихильники малих держав. Ми за найтісніший союз робітників усіх країн проти капіталістів і "своїх", і всіх взагалі країн. Але саме для того, щоб цей союз був добровільний, російський робітник, не довіряючи ні в чім і ні на хвилину буржуазії російській, ні буржуазії українській, стоїть тепер за право відокремлення українців, не накидаючи їм своєї дружби, а з а в о й о в у ю ч и її відношенням як до рівного, як до союзника і брата в боротьбі за соціалізм".

Ця тактика Леніна, його заява симпатії до українського національного руху викликали невдоволення серед російських большевицьких організацій в Україні. Большевики зазначали, що російська промисловість не може розвиватися без українського вугілля і заліза, а тому кликали партію до боротьби з "шовіністичними стремліннями українців" /Г. П'ятаков, Е. Квірінг ін./.

Тактика Леніна супроти України рішуче змінилася після перевороту 7 листопада 1917 р., коли большевицька партія взяла владу в Росії. Совет народніх комісарів у Петербурзі поставив собі завдання: захопити Україну силою, особливо ще й тому, що Українська Центральна Рада проголосила 20 листопада 1917 р. Українську Народню Республіку.

Про завойовання України військом советської Росії писав большевик-українець Василь Шахрай, народній комісар військових справ у новоствореному уряді Советської України в січні 1918 р. в Харкові

"Що то за "українська влада", що її члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови? ... Що з мене за "український військовий міністер", коли я мушу всі українські частини в Харкові роззброювати, через те що вони не хочуть іти за мною на оборону советської влади? Маємо єдину військову силу для нашої боротьби проти Центральної Ради, це армія, що її привів на Україну з Росії Антонов; яка дивиться на все українське, як на вороже, на контрреволюційне" 15/.

Весною 1918 р. в Таганрозі була проголошена Комуністична Партія / большевиків/ України. Її перший з'їзд відбувся у Москві /липень 1918 року/. В резолюції з'їзду читаємо:

... "Боротися за революційну злуку України та Росії на підставі пролетарського централізму в границях Російської Советської Республіки".

"Большевики України" були у величезній більшості неукраїнці /росіяни або зросійщені жиди/, які вороже ставилися як до національно-політичних аспірацій українців, так і до української мови й культури взагалі. Тому то позиція большевиків-українців / Микола Скрипник, В. Шахрай та інші/ була дуже тяжка: вони бачили російський націоналізм у новій, комуністичній формі, але не могли зважитися на оборону проти цього, бо розуміли, що без російських сил комуністична влада в Україні була б взагалі неможлива.

Коли Советська Росія захопила територію України в 1920 році, то для боротьби з дипломатичною акцією уряду Української Народньої Республіки на еміграції створили місії УРСРеспубліки в Польщі, Австрії, Німеччині, Чехословаччині і ін. країнах. Як тільки Москва відчула свою позицію певнішою, /як і за Хмельницького/, то в 1923 р. затверджено на з'їзді Советів у Москві Конституцію Союзу Советських Соціалістичних Республік, після чого українські дипломатичні представництва були скасовані.

Хоча військова перевага давала Москві змогу тримати Україну в руках, однак комуністичний режим в Україні мав значні труднощі через національну опозицію, що проявлялася навіть серед членів комуністичної партії. Критика політики московського комуністичного центру в Україні вийшла на денне світло в дискусіях на 12 з'їзді Комуністичної Партії у Москві /квітень 1923 р. Сам голова уряду Радянської України Христіян Раковський, родом румун, присланий з волі Леніна в Україну, заявив на з'їзді, що українська проблема належить до тих, -

"...які віщують нам громадянську війну ... Я починаю турбуватися за дальшу долю советської влади ... На Україні нам з трудом удається примусити наші організації", які ведуть свою роботу в обставинах національної боротьби, щоб вони зрозуміли національне питання" 16/.

Раковський і Скрипник доводили, що через проголошення Советського Союзу уряд у Москві здобув удвадцятіро більше влади супроти попереднього стану. Тому Раковський домагався, щоб 9/10 влади центрального уряду були передані урядам "національних республік".

Скрипник звернув увагу членів 12 З'їзду на те, що в РСФСР жило в той час 7 мільйонів українців без української школи, і що в советській армії українці підлягають примусовій русифікації.

12 з'їзд Комуністичної Партії залишив політику централізму без змін. Проте дискусії на з'їзді дали підставу для "українізації" /введення української мови в школах, адміністрації і в пресі/ від 1924 року.

Курс "українізації" закінчився у 1933 році. Сталін, як інтерпретатор большевицької "теорії національного питання", визнав у добі "генеральної лінії", що попередні погляди партії на "великодержавний російський шовінізм, як головну небезпеку" не відповідають новим обставинам і що небезпека виросла з боку "місцевого буржуазного націоналізму". Цим були засуджені "ухили" Скрипника та інших українських комуністів у теорії і практиці національного питання. В Україні після голоду 1933 року дано широке поле російській адміністрації, а російській мові в пресі, школі, в театрі і мистецтві взагалі, як "мови великого російського народу"; створено теорію "старшого брата". В советській пропаганді цілком забуто тезу про "право на відділення" націй. Навпаки, постійно підкреслюється, що Україна лишається "невіддільною частиною" Советського Союзу.

Офіційна формула про культуру, "національну по формі і соціалістичну змістом", дала можливість большевикам ставити різні перешкоди для розвитку української культури навіть під прапором советським. Українську мову скасовано також у пресі, в адміністрації і в шкільництві областей з українським населенням, що живе на просторах РСФСР.

За другої Світової війни советський уряд часто звертався до національних почувань українців у боротьбі проти наступу Гітлера, при цьому згадали і про гетьмана Б. Хмельницького /Орден Б. Хмельницького 1943 р./, якого перед тим представляли ворогом українського народу. Українські поети мусили прославляти Москву; натомість заборонено навіть патріотичні поезії українців-комуністів, писані за Другої світової війни для піднесення духу українців-воєнків Советської Армії /"Любіть Україну" В. Сосюри/.

Смерть Сталіна принесла деякі зміни в політиці Кремлю щодо України, але в основі курс залишається той самий. Український народ перебуває в підрядній ролі супроти "старшого брата". Навіть у часі святкувань прославляється не його історія, але засуджуються навіть у минулому прояви руху, спрямованого до національної незалежності.

II

СВЯТКУВАННЯ 300-ЛІТТЯ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ДОГОВОРУ

I. Початки підготування до свята "300-ліття возз'єднання України з Росією".

Ухвала Центрального Комітету КПСС та Совету Міністрів ССРСР разом із Президією Верховного Совету Союзу ССРСР з 9 грудня 1953 року "ПРО 300-ЛІТТЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ" викликала в світі значне зацікавлення. Саме святкування в ССРСР відбувалося з великим розмахом і тривало близько року. Постанова з 9 грудня 1953 р. була першою офіційною ознакою цього святкування, однак рішення про святкування було прийняте з великими подробицями значно раніше.

Ще в 1949 р. згадувалося про "возз'єднання України з Росією" досить урочисто. На 6-й ювілейній сесії Верховного Совету Української ССР, що відбулася в 10 роковини "возз'єднання українського народу в єдиній українській державі", виступив з промовою тодішній перший секретар ЦК КП/б/У М.С. Хрущов. Він сказав:

"... Коли Україна, спливаючи кров"ю, боролась проти гніту польсько-шляхетських магнатів і проти загрози поневолення її також турецькими загарбниками, в цей грізний час український народ, на чолі з Богданом Хмельницьким, одностайно прийняв мудре і рятівне рішення - проголосив возз'єднання України з Росією" 17/.

Рішення урочисто святкувати 300-ліття Переяславського Договору безперечно було прийняте ще перед 19 З'їздом КПСС у жовтні 1952 р. і перед 17 з'їздом КП/б/У, що відбувся 23-27 вересня 1952 р. Олександр Корнійчук, який виступав на 17 З'їзді КП/б/У в ролі гострого критика недостатків у творах своїх колег-письменників, виголосив на конгресі КПСС у Москві промову. Ця промова важлива як виразник напрямних національно-політики в Україні. О. Корнійчук гаряче подякував партії за "любовну і терпеливу" науку, за критику лібретта опери К. Данькевича "Богдан Хмельницький". Як відомо, авторами лібретта були Корнійчук та його дружина Ванда Василівська. Опера була виставлена на "декаді українського мистецтва" в Москві 17 червня 1951 р.

і після того гостро зкритикована за "націоналістичний ухил". Корнійчук повідомив, що автори кардинально переробили лібретто, композитор також багато переробив.

Ця опера після цього відіграла значну роль при святкуванні "300-ліття возз'єднання".

Інше місце з промови Корнійчука виразно свідчить про те, що приготування до свята почалося перед 19 з'їздом КПСС:

"Українці, готуючись святково відзначити дату тристалиття Переяславської Ради, на якій відбулося возз'єднання України з Росією і об'єднання двох братніх народів в єдиній російській державі, знову повертаються до історії свого народу" ...

Можна припускати, що директива щодо святкування в загальній формі була дана десь ще в 1951 р.

На основі частих згадок про різні приготування до "300-ліття возз'єднання" після 19 з'їзду КПСС можна припускати, що під час цього з'їзду чи безпосередньо після вже були вироблені плани святкування роковин Переяславського Договору в своїх основних подробицях, чи радше плани приготувань до свята.

Завдання були роздані для виконання. Науковці, мистці, поети, письменники, народні мистці, архітекти і т.д. одержали директиви для напряму своєї творчості у зв'язку з наближенням тристалиття Переяславського Договору. В Історичному Музеї в Києві було улаштовано виставку "Нові матеріали про 300-ліття возз'єднання України з Росією" 18/.

Перед смертю Сталіна пропаганда підготування до свята ще не мала широкого розмаху: роковини були ще досить далеко.

Смерть Сталіна 5 березня 1953 р. відвернула цілком увагу советських володарів від Переяславського Договору. Спадщина Сталіна, боротьба за владу стала їх першим завданням. При боротьбі за спадщину, безперечно, кличі про "дружбу народів" не припинялися і грали визначну роль 19/. Підкреслювалося і значення та роль "великого російського народу" 20/. Однак, не можна не помітити певної різниці в цій пропаганді.

Маємо, щоправда, в описі демонстрацій Першого Травня згадку про Богдана Хмельницького /пам'ятник у Києві/, який -

"показує шлях булавою своєму народові - шлях єднання з Москвою" 21/.

З другого боку, маємо інтермеццо з критикою національної політики в Україні; яке завершилося усуненням першого секретаря КПУ Леоніда Мельнікова за викривлення національної політики ^{22/}. В боротьбі за наслідство між Маленковим і Берією національна проблема відіграла свою важливу роль; в мотивації усунення Берії Маленков ужив національну політику, як один із головних аргументів ^{23/}.

У всякому разі, до перемоги Маленкова над Берією нотуємо дуже мало вісток про готування до роковин Переяславського Договору. Головна причина, безперечно, була захована в боротьбі за владу. Це підтверджує той факт, що негайно після усунення Берії тема "300-ліття" набирає в пропаганді ширшого розголосу.

Відразу ж після повідомлення про арешт Берії відбулося пленарне засідання Київського обкому та горкому КПУ, разом з партійним активом Києва та Київської області. Збори мали схвалити рішення пленуму ЦК КПСС. На цих зборах Семененко, віцепрезидент Академії Наук УРСР, нападаючи на спроби Берії підірвати "дружбу советських народів", сказав:

"Скоро надходить знаменита дата - тристаліття возз'єднання українського народу з великим російським народом ..." ^{24/}

Микола Бажан у статті, опублікованій 16.7.1953 р. в московській "Літературной Газете" заявив:

"Одним з виразів ... запалюючого почуття буде всенародне святкування 300-ліття возз'єднання України з братньою Росією, до переведення якого на початку 1954 р. готується тепер вся Україна" ^{25/}.

Ці слова М. Бажана, голови президії Союзу Советських Письменників України, показують, що в середині 1953 р. приготування до роковин Переяславського Договору відбувалися вже у великому розмірі. Однак, видно також, що остаточно ще не було рішення про час тих святкувань, бо мовиться про "початок 1954". В дійсності святкування тривало аж півроку. Також інші інформації свідчать про старанну підготову свята. Маємо повідомлення про будову величезного пам'ятника на перехресті доріг біля Києва, що ідуть на Харків і Переяслав-Хмельницький /вістка з середини липня/ ^{26/}.

Новий поштовх для приготувань святкування роковин Переяславського Договору дала 5 сесія Верховного Совету ССРСР на початку серпня 1953 р. Депутат Павло Тичина виголосив на тій сесії 6 серпня 1953 р. промову. Говорячи про дружбу "зі старшим нашим братом - російським народом", - яка допомогла, мовляв, встоятись українському народові, Тичина продовжує:

"Глибоко це розумів великий патріот нашої землі, визначний полководець свого часу Богдан Хмельницький, який ще на самому початку визвольної війни 1648 року і в наступні роки, висловлюючи волю та бажання свого народу, поставив питання про возз'єднання України з Росією" 27/.

Не випадково у тому ж числі "Правди" /8.8.1953 р./ М. Рильський опублікував на першій сторінці статтю "В сім'ї єдиній". У цій статті М. Рильський, який брав участь в сесії Верховного Совету, пише:

"Ми згадуєм про незабутню дату, яку буде відзначати в наступному році советський український народ, разом з великим російським народом, - про 1654 рік, рік возз'єднання України з Росією".

Формуляція цього речення дозволяє припускати, що за короткий час між появою статті М. Бажана в московській "Литературной Газеті" та 5 сесією Верховного Совету ССРСР вже було вироблено докладніші проекти для святкування роковин. Таке планування ми бачимо з великої промови Маленкова на 5 сесії, яка дала напрямні для економічної політики, розроблені згодом детальніші. Переможна група Маленкова повинна була встановити програму своєї національної політики на довшу мету. В цій політиці святкування Переяславського Договору відіграло, як виявилось, провідну роль. Як у царині економічної політики, лише накреслений в промові Л. Маленкова на 5 сесії Верховного Совету ССРСР 8 серпня 1953 р., слідували згодом подробиці у формі різних проєктів, опублікованих у вересні та жовтні 1953 року, так і в національній політиці щодо України маємо офіційне повідомлення "Про 300-ліття возз'єднання України з Росією", - з 9 грудня 1953 р. Це повідомлення дає, безперечно, уточнення ухвал щодо відбуття роковин Переяславського Договору, прийнятих новим керівництвом під час 5 сесії Верховного Совету ССРСР.

Від часу згаданої сесії Совету СРСР аж до офіційної постанови з грудня 1953 року приготування вже йшло повним ходом.

У жовтні маємо повідомлення про успішне перероблення опери К. Данькевича "Богдан Хмельницький", виготовленої на сцені Київського оперного театру ім. Т. Шевченка. З'явилися похвальні рецензії, в яких згадується попередня справедлива критика первісної версії опери під час декади українського мистецтва в Москві 15-24 червня 1951 р. В Опері були зроблені важливі зміни, додані нові сцени, введені нові частини музичні, зокрема були введені російські мелодії для підкреслення "братства народів". В рецензії Г. Хубова у "Правді" з 24 жовтня 1953 року читаємо, що оперу -

"... автори і театр присвятили знаменитій даті ... тристаліттю з дня об'єднання України з Росією" 28/.

"Литературная Газета" з 13 жовтня 1953 р. містить похвальну статтю на нову постановку опери "Богдан Хмельницький". Стаття розпочинається словами:

"В наступному, 1954 році народи Советського Союзу відзначають славу історичну дату - 300-ліття возз'єднання України з російським народом" 29/.

З цього видно, що інструкції щодо проведення свята та його розміри були заздалегідь зроблені.

Підготування велися у всіх ділянках. Союз Советських Письменників України взявся особливо старанно до праці. Його секція поезії, разом із київськими композиторами, zorganizувала дві широкі наради, -

"присвячені питанням створення нових масових пісень, зокрема на теми, зв'язані з близьким тристаліттям возз'єднання України з Росією" 30/.

Працівники народнього мистецтва також виконували заздалегідь дану директиву. В листопаді, напр., у Полтаві відкрито обласну виставку народнього мистецтва. На ній було понад 400 експонатів; більшість із них присвячена -

"300-ліття возз'єднання України з Росією" 31/.

Найважливішу роль в підготові мистецької сторони святкування відіграв Союз Советських Письменників України. 25 листопада

1953 року почався 8 пленум Правління Союзу Советських Письменників України. Основним питанням було святкування роковин Переяславського Договору. Голова ССП України, Бажан, виголосив відповідну доповідь. Оповівши про нові твори, які готувалися до друку, присвячені "300-літтю возз'єднання", особливо зосередився М. Бажан на завданнях, що їх мали виконати всі українські літератори, видавництва, журнали, українська "Літературна Газета" і також всі організації ССП України. 8 пленум ССП України виробив остаточно всі подробиці участі цієї організації в святкуванні на підставі давно вже початої праці ^{32/}. Цікаво, що московська "Правда" повідомила про всі висліди цього пленуму помилково раніше, ще перед його закінченням, називаючи навіть усіх учасників дискусії. Це свідчить тільки про те, як старанно велися підготування до свята "300-ліття возз'єднання України з Росією" Союзом Советських Письменників України" ^{33/}. 8 пленум дав письменникам остаточно, заздалегідь приготовані, директиви.

Також музична самодіяльність робітників і колгоспників вже могла показати певні успіхи у своїх приготуваннях. Відбулися в різних областях України перегляди мистецької самодіяльності; на них виконано нові твори - пісні, присвячені близьким роковинам ^{34/}.

У будинках культури, бібліотеках, клубах різних областей України зорганізовано в листопаді виставки, присвячені -

"тристалиттю возз'єднання України з Росією" ^{35/}.

Одним із найбільших свят в СРСР є роковини Жовтневої Революції. На 36-і роковини Жовтневої Революції виголосив промову К. Ворошилов на урочистому засіданні Московського Совету 6 листопада 1953 р. Промова містила важливі внутрішньо і зовнішньо-політичні вказівки, у її внутрішньо-політичній частині певне місце було присвячене національній проблемі, "дружбі народів" - за советською термінологією. Так сказано:

"Ми напередодні великої події - в січні наступного року здійсниться 300 років з дня возз'єднання України з Росією. Це велике свято не тільки росіян і українців - це велике свято всіх народів Союзу Советських Соціалістичних Республік.

Братній, непорушний союз і дружба російського і українського народів і всіх других численних народів нашої великої Батьківщини - джерело непоборних сил Советської багатонаціональної держави.

Хай живе непорушна братня дружба народів великої Країни Советів!" 36/.

Ці слова з промови Ворошилова свідчать, що советські провідники надавали роковинам Переяславського Договору дуже великого значення. В Києві святкування 36-их роковин Жовтневої Революції відбувалося під враженням близького свята "300-ліття возз'єднання України з Росією" 37/.

7 листопада "Литературная Газета" помістила статтю азербайджанського поета Самеда Бургуну з нагоди виступів групи азербайджанських письменників у Києві.

У тій статті він каже:

"Я щасливий, що вперше в своєму житті побував на українській землі, в республіці великого українського народу" ... 38/

Слова про "великий український народ" не були сказані випадково. Вони показали ще перед початком офіційних святкувань одну з важливих напрямних ліній свята роковин Переяславського Договору.

Під кінець 1953 року всі приготування до ювілею вже доходили до кінця, всі ділянки життя були ними охоплені. Не вистачало ще тільки наказу для початку святкування. Провідники Советського Союзу мусили тільки натиснути на гудзики, щоб зрушити з місця увесь величезний апарат святкування. Не вистачало ще остаточного ідеологічного благословення.

На початку грудня приготування дійшли до своєї кульмінаційної точки.

I. Початок святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією

Гасло для святкування "300-ліття возз'єднання України з Росією" дала Ухвала Центрального Комітету КПСС, Совету Міністрів Союзу ССР та Президії Верховного Совету ССРСР. Вся советська преса надрукувала цю ухвалу на першому місці 9 грудня 1953 р. По-

відомлення видрукуване у всіх часописах великим шрифтом під заголовком "ПРО 300-ЛІТТЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ".

ЦК КПСС, Рада Міністрів Союзу ССРСР і Президія Верховного Совету ССРСР зобов'язали цією постановою місцеві партійні і советські організації широко відзначити "визначну історичну подію - 300-ліття возз'єднання України з Росією, як велике національне свято, організувати лекції, доповіді і бесіди, присвячені цій важливій події в історії нашої Батьківщини і дальшому зміцненню дружби народів Советського Союзу".

Ухвала дала ідеологічну базу під святкування 300-ліття возз'єднання. На підставі цієї ухвали були потім розроблені "Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією /1654-1954 рр./" - "схвалені Центральним Комітетом КПСС". Ці тези советська преса опублікувала 12 січня 1954 р. /18 січня - день підписання Переяславського Договору, 8 січня за старим стилем/. Опубліковані тези послужили матеріалом для різних брошур, для всіх статей на тему "300-ліття возз'єднання". Таким чином, вироблялася ціла ідеологія 300-ліття возз'єднання, яку розглянемо докладно окремо. Першою офіційною маніфестацією цієї ідеології була опублікована 9.12.1953 р. Ухвала ЦК КПСС, Ради Міністрів ССРСР та Президії Верховного Совету ССРСР. У ній, між іншим, сказано про Переяславський Договір, що він був завершенням вікової боротьби українського народу проти чужинецьких гнобителів - за возз'єднання із російським народом в єдиній Російській державі. Український народ вийшов із одного кореня староруської народности. Він завжди - говориться далі - прагнув об'єднатися із братнім російським народом. У визвольній війні 1648-1654 рр. український народ вів під проводом Богдана Хмельницького боротьбу за визволення України, "за возз'єднання України з Росією". Історичною заслугою Богдана Хмельницького було те, що він, висловлюючи прагнення українського народу до близького союзу із російським народом і очолюючи процес творення української державности, вірно розумів її завдання та перспективи, вбачав рятунок українського народу в його об'єднанні з великим російським народом. Визвольній боротьбі українського народу та її успіхам сприяла постійна допомога і підтримка російської держави і зокрема народних мас Росії. Завершення цієї всенародньої боротьби, - читаємо в ухвалі, - була Переяславська Рада. Український народ, зв'язав-

ши свою долю із єдинскровним братнім російським народом, в якому він завжди бачив свого надійного оборонця і союзника, тим самим врятував і зберіг себе, як націю.

"... Нерозривна дружба двох великих братніх народів розкриває протинародню суть буржуазно-націоналістичних спотворень в оцінці історичного значення возз'єднання України з Росією, наглядно показує даремність усіх спроб буржуазних націоналістів підірвати і зруйнувати нерозривний союз українського, російського та інших народів Советського Союзу". Для дальшого розвитку російського, українського і всіх інших народів Росії мала рішуче визнання поява на історичній арені найреволюційнішого в світі російського пролетаріату і його бойового авангарду - Комуністичної Партії.

Український народ, - твердиться в ухвалі, - перший слідом за російським народом пішов шляхом соціалізму, добився наприкінці здійснення своєї віковичної мрії, створивши свою національну українську державу і поклавши цим основу для нової і справді славної епохи своєї історії. Завдяки виконуванию ленінсько-сталінської національної політики український народ міг здійснити своє національне відродження, об'єднавши всі українські землі в єдиній Українській советській соціалістичній державі... Непорушна вічна дружба українського і російського народів, всіх народів Советського Союзу являється запорукою національної незалежності і свободи, розквіту національної культури і процвітання українського народу, як і інших народів Советського Союзу...

В Ухвалі є ще одно важливе місце, де говориться, що возз'єднання України з Росією, не зважаючи на те, що на чолі Росії стояли цар і поміщики, мало величезне прогресивне значення для дальшого політичного, економічного і культурного розвитку українського і російського народів ...

Такі основні думки Ухвали. Вони пропагандивно підкреслюють кровну та мовну близькість російського і українського народів, нібито віковичне прагнення українського народу до об'єднання з російським народом, прогресивність цього об'єднання ... Вони вказують на те, що російський народ завжди ніби визнавав право України на незалежність ... Заслуга українського народу в тому, що він як перший пішов за російським народом "шляхом соціалізму". За допомогою російського народу український народ створив націо-

нальну українську державу і об'єднав усі українські землі в цій державі. Дружба російського і українського народів є основою для їхньої незалежності. Проти цієї дружби виступають українські націоналісти, які намагаються спотворити історичну оцінку возз'єднання України з Росією, але їхні намагання даремні ^{39/}.

Вслід за проголошенням Ухвали розпочалася й офіційна частина підготування та проведення свята. Тема святкування стала головною темою пропаганди.

Час від 9 грудня 1953 року до 18 січня 1954 року, тобто дня роковин складає першу офіційну фазу святкування, яку виділяємо окремо.

З Ухвали видно, що місцеві партійні організації одержали наказа зайнятися влаштуванням свята. В Україні створено окремий "Комітет для підготовки і переведення свята возз'єднання України з Росією". Цей Комітет створено на підставі ухвали Центрального Комітету КП України з 7 січня 1954 р. На чолі Комітету став перший секретар ЦК КП України О. Кириченко, заступниками стали голова Ради Міністрів УРСР Д. Коротченко ^{40/} і другий секретар ЦК КП України ^{41/}.

Впарі з Ухвалою про святкування 300-ліття возз'єднання стали відомі подробиці святкування. В науковій ділянці повідомлено про близький вихід збірки історичних документів про возз'єднання; Академія наук УРСР виробила широку програму різних виступів та сесій від січня до травня. Сесію історичного відділу Академії Наук скликано у м. Переяславі-Хмельницькому. На травень призначено урочисту сесію Академії. ^{42/} М. Бажан подав, ще разом з оголошенням Ухвали ЦК КПСС, у "Літературній Газеті" з 10.12.1953 р. різні подробиці: організація декади російської літератури і мистецтва в травні 1954 р. в Києві та виступ українських письменників у Москві, також у травні. Призначено було й урочистий пленум Союзу Советських Письменників України на травень, теж у Москві. М. Бажан вживає у своїй статті терміну "великий український народ", згідно з лінією Ухвали.

Варті згадки і критичні нотки в Бажановій статті. Він нападає на українські видавництва за те, що вони ще слабо готуються до святкування, особливо на видавництво "Молодь" та "Держлітвидав", і висловлює "серйозні претенсії" театрам України, які ще не почали готуватися до всенароднього свята. Ця критика ясно по

казує ще раз, що директиви були дані значно раніше перед публікацією Ухвали ^{43/}.

Не зважаючи на те, що вже все було наперед визначено, Урядовий Комітет для підготування і проведення святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією мав для формального затвердження пляну окреме засідання. Воно відбулося 16 січня і належало, таким чином, до маніфестацій святкування, бо 18 січня вже були роковини. Після цього засідання опубліковано офіційно програму святкування в Україні.

Програма передбачала організацію низки масово-політичних і культурно-освітніх маніфестацій на травень 1954 р. Призначено на травень урочисті зібрання на підприємствах, у колгоспах, радгоспах, МТС, учбових закладах і установах. Призначено військовий парад на травень у Києві та демонстрацію трудящих. Призначено у всіх початкових, неповних середніх і середніх школах і спеціальних школах святкові ранки, а в травні у всіх районах та містах "зльоти" молодих піонерів. Вищі учбові і дослідні установи одержали розпорядження відбути наукові сесії та ювілейні зібрання. В містах і селах призначено масові народні гуляння, спортові змагання, виступи колективів мистецької самодіяльності. Передбачено встановлення меморіальних таблиць в історичних місцях, пов'язаних з подією возз'єднання України з Росією, здійснення різного роду поліпшень у містах Переяслав-Хмельницький та Чигирин. У програмі зазначено і про нагрудний значок для продажу серед населення України та про видання поштових значків на честь 300-ліття возз'єднання ^{44/}.

Публікацією програми Урядовий Комітет святкування виконав свій обов'язок у період перед 18 січнем.

Найважливішою ідеологічною публікацією перед 18 січнем були ТЕЗИ ПРО 300-ЛІТТЯ ВОЗЗ'ЄДНАННЯ УКРАЇНИ З РОСІЄЮ /1654 - 1954 рр./, схвалені Центральним Комітетом Комуністичної Партії Советського Союзу і опубліковані в пресі 12 січня. Вони займають повних 2 сторінки; складаються із вступу, чотирьох глав та закінчення. В них дається докладна офіційна історична інтерпретація возз'єднання України з Росією. Цей документ подає на кінці також деякі статистичні дані про УССР. / 4 глава/.

Ці тези стали основою для всіх пізніших публікацій про возз'єднання, підручною книгою агітаторів, авторів статей і

промовців, дослідників . Текст є розділений на 20 нумерованих параграфів ^{45/}.

Кожне свято в СРСР використовується владою для організації соцзмагання. А що 300-ліття возз'єднання було визнано за "велике національне свято", то й соцзмагання мусило своїми розмірами відповідати значенню цього свята. Ініціатором соціалістичного змагання на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією виступив колектив Харківського тракторного заводу ім. С. Орджонікідзе. Ініціативу схвалив ЦК КП України. Після цього соцзмагання мусило бути підхоплене на всіх підприємствах та будівлях УССР ^{46/}. Харківчани, як ініціатори, згідно із звичаями соцзмагання, звернулися до Кіровського заводу в Ленінграді, а також запросили делегацію цього заводу прибути на святкування до Харкова ^{47/}. Гірники в Донбасі повинні були взяти на себе збільшені зобов'язання ^{48/}. Будівничі каналів на Півдні України також мусили відгукнутися на заклик до соцзмагання ^{49/}. Теж саме на Закарпатті. Значення цього всенароднього соцзмагання в Україні на честь 300-ліття возз'єднання підкреслив перший секретар ЦК КП України О. Кириченко в статті у московській "Правді" 6 січня 1954 р. ^{50/}.

Одночасно було пущено в рух і увесь агітаційний апарат. Десятки тисяч агітаторів приступило до праці не тільки в Україні; навіть в далекому Казахстані взялися ще в грудні 1953 року тисячі агітаторів провадили "бесіди про велику дружбу українського народу з російським та іншими народами братніх советських республік" ^{51/}. Розміри агітаційної роботи можна уявити з факту, що в глухому Александрійському районі Ровенської області на Волині в січні вели агітацію понад 400 агітаторів ^{52/}.

12 січня 1954 р. преса опублікувала "Указ ... про переведення виборів у Верховний Совет СРСР". Вибори всіановлено на 14 березня 1954 р. Тоді ж вся преса помістила згадані вже "Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією". Таким чином агітатори дістали більше роботи і більше матеріалів. Тема возз'єднання стала темою і для виборчої агітації. Тому агітація, що мала б нормально закінчитися після відсвяткування 18 січня, була продовжена аж до середини березня, майже до великих маніфестацій, передбачених на травень.

До виборів було дано нові тези. На другий день після публікації "Тез" і оголошення указу про вибори - у Києві було відкрито 96 агітпунктів. 35 тисяч агітаторів почало в Києві негайно "знайомити" виборців із "Тезами" про 300-ліття возз'єднання ^{53/}. Виборча агітація не тільки в Україні, й у всьому СРСР пішла під гаслами 300-ліття возз'єднання України з Росією.

Президія Верховних Советів при нагоді обговорення рішення про вибори прийняли також рішення про давніше плановані ювілейні сесії: президія Верховного Совету РСФСР вирішила скликати ювілейну сесію, присвячену "визначній події" - 300-ліття возз'єднання; президія Верховного Совету Української ССР постановила скликати таку ж сесію в травні місяці ^{54/}.

З наближенням 18 січня множилися численні маніфестації. Цих маніфестацій зорганізовано по цілому СРСР стільки, що тяжко зробити навіть перегляд їх. Ці маніфестації були зорганізовані так, що їхнє число мало рости до дня роковин Переяславського Договору. Сторінки преси присвячували кожного дня більше матеріалу темі "возз'єднання". "Тези" дали авторам статей невичерпний матеріал для їхньої праці. Ці тези оброблялися в безчисленних статтях. Однак, навіть ще перед публікацією тез, їхні головні елементи були розроблені в статтях, що свідчить про давніше видання точних інструкцій для публіцистів. Навіть деякі подробиці, на які поверховний читач "Тез" міг би не звернути уваги, знаходили відгук в статтях ще в час перед їхнім оголошенням. Так, наприклад, Маріян Крушельницький, народний артист СРСР, помістив у "Правді" з 2 січня 1954 р. статтю "Братерство народів". Там він підкреслює нещасливу долю Західньої України, яка була під пануванням Австрії, і порівнює її з значно кращою долею українців у Росії. У пресі з'явилось чимало принагідних згадок про "звільнення" Західньої України ^{55/}.

До найбільше поширених проявів святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією належали різноманітні виставки, зорганізовані і в Україні, і у всьому СРСР. Організовували їх переважно музеї. Так, наприклад, Дніпропетровський історичний музей відкрив ще в грудні 1953 р. виставку, присвячену 300-літтю возз'єднання /мотивовану тим, що боротьба Богдана Хмельницького почалася саме в Дніпропетровській області/. На цій і іншій виставках звернено увагу не так на історичні експонати, як на

різного роду картини з історичною тематикою ^{56/}. Також бібліотеки і клуби одержали відповідні розпорядження про виставки на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією ^{57/}. До участі у виставках було запрошено і аматорів-мистців, які вже раніше мали замовлення виконати праці на теми 300-ліття возз'єднання ^{58/}. По столицях інших республік СРСР та у великих містах такі виставки відкрилися ще в грудні 1953 р. Подібні виставки організовано в музеях та бібліотеках ^{59/}. Навіть в Алма-Аті /Казахстан/ зразу після публікації Ухвали про 300-ліття возз'єднання відкрито в Державній громадській бібліотеці виставку книжок і ілюстрацій, присвячену роковинам Переяслава ^{60/}. Та офіційний наказ про організацію спеціальних експозицій при музеях і виставок в бібліотеках по всій Українській ССР було видано тільки 19 січня 1954 р. Міністерством Культури УРСР. Ця широка виставкова акція була розрахована на довший час, бо ж головне святкування мало відбутися в місяці травні ^{61/}.

Важливе місце в маніфестаціях, призначених для вшанування роковин 300-ліття возз'єднання, мали літературні виступи. Союз Советських письменників України вислав своїх членів на "Вечір двох братніх літератур" у Москві, що відбувся 16 січня в Центральному домі літераторів під головуванням Алексея Суркова. Темою вечора була "непорушна дружба російського і українського народів". У вечорі взяли участь такі представники ССП України, як Н. Рибак, П. Панч, Ю. Смолич, Ю. Збанацький та ін. ^{62/}. Літературний музей у Москві взявся відкрити в березні окрему виставку, присвячену 300-літтю Переяслава.

Союз Советських Письменників України оголосив ювілейний пленум на травень ще раніше, під час свого останнього пленуму в кінці листопада 1953 р.

Міністерство Культури Української ССР і Союз Советських Письменників оголосили на травень у Москві виступи найкращих мистецьких колективів і письменників Советської України ^{63/}.

Рівночасно оголошено про відбуття декади російської літератури в Києві, також на травень. Передбачено виступи російських літераторів у Київському університеті, на заводах, у військових частинах, в палацах культури. Вони мали заїхати і в Переяслав-Хмельницький, Білу Церкву, Умань, Чигирин, Львів, Ужгород, Кам'янець-Подільський ^{64/}.

Академія Наук СРСР скликала на квітень 1954 р. Сесію Академії, присвячену 300-літтю возз'єднання України з Росією, а також призначила окремі наукові сесії відділів історичних наук, відділу економічних, філософічних і правничих наук і відділу мови та літератури Академії Наук СРСР ^{65/}.

Дуже важливу роль в святкуванні мали відіграти літературні твори. Замовили їх, звичайно, заздалегідь. Ще перед Постановою ЦК КПСР з 9 грудня 1953 р. було відомо про працю над ними.

Вже у грудні було повідомлено про тематичні проекти літературних журналів на 1954 р.: вся тематика пов'язувалася з роковинами возз'єднання. "Литературная Газета" помістила в кінці 1953 р. статтю А. Полторацького, головного редактора "Вітчизни", що починається так:

"Головна тема творів, які будуть опубліковані у "Вітчизні" в 1954 р., - 300-ліття возз'єднання України з Росією, братній союз російського і українського народів" ^{66/}.

Це була інструкція для всіх літературних журналів. Редактор "Дніпра", А. Підсуха, зробив на початку своєї статті в тому ж таки журналі подібну ж заяву і подав список творів, передбачених на 1954 р. у "Дніпрі": твори на тему 300-ліття возз'єднання стоять на першому місці ^{67/}. Російські журнали в СРСР також дістали ту ж саму інструкцію. Так В. Гольцов, головний редактор журналу "Дружба Народов", повідомив - у програмі на 1954 р. - про низку перекладів з українських письменників. Передбачено також багато нарисів і статей на тему возз'єднання України з Росією ^{68/}. Альманах "Год Тридцать Седьмой", який редагує Л. Кудротах оголосив своєю основною темою 300-ліття возз'єднання, разом з виконанням "історичних рішень вересневого Пленуму ЦК КПСР"; подав список перекладів різних українських авторів ^{69/}. Подібну програму оголосив і журнал "Знамя" ^{70/}.

Взагалі, програми видань на 1954 р. різними мовами в СРСР поставили переклади з української на визначному місці.

Програми російських та інших республіканських видавництв відводять визначне місце перекладам з українських авторів. Те саме робиться і в інших республіках СРСР. Впарі з публікацією Постанови ЦК КПСР про 300-ліття возз'єднання, "Литературная Га-

зета" повідомила, що за останніх п'ять років видано різними мовами народів СРСР яких 1600 книг українських авторів загальним накладом понад 50 мільйонів. Із них близько 400 книг з накладом, більшим як 20 мільйонів, вийшли російською мовою. Ювілейні видання підготували різні видавництва, між ними і дитяче видавництво "Детгиз"^{71/}, видавництво Білорусі, Туркменії, Латвії, Молдавії, Казахстану та інших республік. Навіть чуваською мовою біло підготоване окреме видання українського збірника з нагоди 300-ліття возз'єднання^{72/}. Чільне місце у виданнях з нагоди 300-ліття возз'єднання займали, звичайно, українські видавництва. Весною почали виходити масовим тиражем пропагандивні брошури в "Держполітвидаві". Ці брошури спочатку вийшли українською мовою, згодом їх видано і російською. Цей факт має символічне значення в церемоніях святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією. Те ж саме помічаємо і в ділянці видань наукових творів з нагоди 300-ліття. На січень призначено було вихід 7-го тому "Історії Української РСР", спочатку українською мовою, а потім російською; велика збірка "Визвольна війна українського народу 1648-1654 рр. і возз'єднання України з Росією" теж мала вийти спочатку українською і пізніше російською мовою. На квітень 1954 р. було оголошено видання великої монографії проф. І. Крип'якевича "Богдан Хмельницький" та збірки "Українські думи і історичні пісні".

Видання книжок спершу українською мовою мало б підкреслити значення українського народу в святкуванні 300-ліття возз'єднання України з Росією^{73/}.

До найефективніших засобів пропаганди належать фільм і радіо. З нагоди святкувань кіностудії одержали доручення приготувати відповідні фільми. Вони ще не були готові в день роковин Переяславського Договору, але саме повідомлення про працю над фільмами належало до святкової пропаганди. Так, Київська студія художніх фільмів мала доручення поставити фільм "Богдан Хмельницький". Режисери і оператори Української студії хронікально-документальних фільмів працювали відразу ж після офіційного оголошення святкування 300-ліття возз'єднання над кількома короткометражками, присвяченими цій події^{74/}. Міністерство Культури Української ССР взялося також за продукцію трьох кольорових фільмів: документального про возз'єднання України з

Росією, про мистецьку самодіяльність на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією і фільм про святкування возз'єднання України з Росією ^{75/}. Міністерство Культури СРСР також випустило фільм на честь возз'єднання. Воно оголосило, що зробить "кольоровий фільм, присвячений визвольній боротьбі українського народу під проводом Богдана Хмельницького за возз'єднання України з Росією" ^{76/}.

В інших республіках СРСР відбулися перед самими роковинами кінофестивалі, на яких показували українські фільми.

Міністерство Культури Української ССР призначило на травень 1954 р. республіканський кінофестиваль, присвячений дружбі народів Советського Союзу ^{77/}.

В "передсвяткові дні" українське радіо передавало постійно симфонічні твори українських композиторів, присвячені роковинам возз'єднання, і відповідні пісні ^{78/}.

Міністерство Культури УРСР призначило ще на січень огляд і радіофестиваль мистецької самодіяльності республіки, присвячені "знаменній даті" ^{79/}. Ця мистецька самодіяльність була заздалегідь підготована і дістала своєчасні замовлення на відповідні твори. Ще в грудні відбувалися конференції "самодіяльних композиторів", на яких вже виконувалися готові музичні твори, призначені для святкування ^{80/}.

Щоб заохотити композиторів до творчості, міністерство Культури і Союз советських композиторів України оголосили конкурс на найкращу пісню для вшанування 300-ліття возз'єднання України з Росією ^{81/}.

Замовлення одержали і малярі, які заздалегідь почали працювати над картинами на згадану тему. З приближенням дати роковин збільшувалася і кількість повідомлень про нові картини ^{82/}. Аматори теж взяли активну участь у підготуванні до свята. Їхні картини потрапили на виставку в честь 300-ліття возз'єднання ^{83/}. Взагалі картини, що мусили унаочнювати "історію", відіграли провідну роль на виставках і в картинних галеріях, в музеях ^{84/}. Навіть при розписові стін у московській підземній залізниці використано на новій станції "Киевская" тематику 300-ліття возз'єднання ^{85/}.

Участь скульпторів у святкуванні виявилася в праці на честь роковин: скульптори М. Вронський і А. Олійник зробили про-

ект пам'ятника Богданові Хмельницькому, А. Ковалів та І. Кавалерідзе виконали роботи на тему Богдана Хмельницького ^{86/}.

З наближенням 18 січня почали множитися різні урядові постанови про пам'ятники та монументи на пошану свята. Ці постанови складали частину самого святкування. Так, Совет Міністрів ССРСР постановив збудувати в Москві монумент на пам'ять 300-ліття возз'єднання України з Росією /на площі Київської станції в Москві/. Совет Міністрів ССРСР доручив Міністерству Культури ССРСР: виконкоміві Московського міського Совету влаштувати конкурс на найкращий проєкт монументу ^{87/}.

Совет Міністрів Української ССР також постановив ушанувати 300-ліття возз'єднання різними монументами. Вирішено збудувати новий будинок для Київського державного університету ім. Т. Шевченка, гуртожитки для студентів та мешкальний будинок для професорського складу університету. Постановлено збудувати пам'ятник в Переяславі-Хмельницькому і тріумфальну арку при в'їзді в Київ ^{88/}.

Разом із вістками про будівництво пам'ятників і праць скульпторів над новими творами, у пресі спубліковано і фотографії пам'ятника Б. Хмельницького в Києві та історію його будівництва. Не обійшлося і без цікавих коментарів, які можна тлумачити як рецидив до советського антисемітизму ^{89/}.

Українські композитори давали всім цим святковим приготуванням музичні рамки. Київські композитори приготували низку творів; велику активність виявили композитори Львова. В січні повідомлено, що С. Людкевич закінчив оперу "Олекса Довбуш", присвячену роковинам 300-ліття возз'єднання. А. Кос-Анатольський писав у той час оперу "Возз'єднання". Е. Козак і М. Колеса написали хорові твори, присвячені "дружбі народів" ^{90/}.

Спорт також був включений у систему святкування 300-ліття возз'єднання. Так, ще 10 січня 1954 р. почалися перегони мотоциклістів Тбілісі-Київ на честь роковин; інші спортивні змагання передбачалися на пізніший час ^{91/}.

Нарешті наблизився день 18 січня / 8 січень за старим стилем/, день підписання Переяславського Договору. Часописи присвячували кожного дня більше матеріалів про роковини. За два дні перед 18 січня більшість матеріалу у пресі була пов'язана з 300-літтям возз'єднання України з Росією. За день перед святом і в

сам день 18 січня преса була цілком заповнена найрізноманітнішими статтями, віршами і т.д. Впродовж двох наступних днів преса давала звіти про святкування 300-ліття по всьому СРСР.

Часописи, що не виходили в день 18 січня, помістили відповідні передові статті про дружбу народів, нерушну силу єдності тощо у виданні ще перед цією датою. Інші принесли цю передовицю в день 18 січня ^{92/}. Святкові числа мали також обов'язково по кілька статей різних визначних осіб - на тему возз'єднання. Статті були майже дослівним повторенням фраз із "Тез", опублікованих 12 січня ^{93/}.

Основні святкування відбувалися 17 січня в неділю, - щоб не відривати людей від роботи. Для вшанування цієї історичної дати Президія Верховного Совету Української ССР видала 16 січня указ, опублікований 17 січня. Цим указом перейменовано місто Проскурів на місто Хмельницький; Кам'янець-Подільську область - на Хмельницьку область ^{94/}. Виконком Московського Совету Депутатів постановив перейменувати вулицю Маросейку на вулицю Богдана Хмельницького ^{95/}. З нагоди цих перейменувань згадано також у пресі, що місто Переяслав перейменовано на "Переяслав-Хмельницький" 12 жовтня 1943 р. ^{96/}. Цікаво, що тоді місто перейменовано було Указом Президії Верховного Совету СРСР, тепер перейменування зроблено за Указом Президії Верховного Совету Української ССР. Це теж свого роду символіка. Україна, мовляв, сама вирішує про свої справи ... Недавно, перед повідомленням про переведення виборів до Верховного Совету СРСР, з'явилася у пресі вістка 10.1.1954 р., що Верховний Совет СРСР затвердив - на подання Президії Верховного Совету Української ССР - створення в складі Української ССР Черкаської області, з центром у місті Черкасах ^{97/}. Символіка має певні межі. Рішення українських властей обмежені, не зважаючи на великі старання підкреслити самостійність України в пропаганді з нагоди 300-ліття возз'єднання України з Росією.

Субота 16 січня та неділя 17 січня пройшли по всій Україні і в усьому СРСР під знаком свята возз'єднання. Пропаганда досягнула свого вершка. По всьому СРСР відбувалися лекції, концерти, мистецькі виступи. Відбувалися всенародні гуляння навіть в далекому Узбекистані ^{98/}. Цікаво, що на свято возз'єднання звернено увагу і в українських колоніях на Далекому Сході. В

Приморському Краї відбулося бучне святкування роковин Переяславського Договору ^{99/}. Пропаганда мала завдання вплинути на українське населення в усьому Советському Союзі / а навіть на українську еміграцію у вільному світі/.

Також у країнах під советським пануванням свято возз'єднання України з Росією мало свої відгуки. В Польщі, Румунії, Болгарії, Чехословаччині, Угорщині преса 17 та 18 січня присвятила велику увагу роковинам возз'єднання. Відбулися також публічні зібрання в честь цього свята. Часописи переказували думки з "Тез", додаючи заяви про дружбу своїх народів із російським та українським народами; при тому згадувано і український народ як "великий" ^{100/}.

Всі ці маніфестації після 18 січня раптом увірвалися. Преса мала вже інші завдання, інші провідні теми: наближався день 30 роковин смерті Леніна.

Перший етап святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією 18 січня закінчився. Він ясно показав величезне значення, яке йому надали провідники ССРСР. Головні ж маніфестації були запроваджені у травні.

Московська "Правда" з 18 січня 1954 р. у передовій статті "Непорушна дружба братських народів" підкреслила велике значення свята возз'єднання для провідників ССРСР, значення України для їхньої політики:

"Вся прогресивна людність проникнута почуттям глибокого захоплення всесвітньо-історичними успіхами Советського Союзу і його складової частини - Української Советської Соціалістичної Республіки у вирішенні національного питання, в будівництві і зміцненні соціалістичного ладу, в будівництві комунізму" ^{101/}.

Саме оте згадане "вирішення національного питання" і було причиною всіх маніфестацій та всіх святкувань 300-ліття возз'єднання України з Росією впродовж 1954 року.

3. Перед головними маніфестаціями в травні

Час від 9 грудня 1953 року до 18 січня 1954 р. творить в святкуванні "300-ліття возз'єднання України з Росією" гостро окреслений етап: це час офіційних приготувань та офіційних святкувань. Цей перший етап був генеральною пробою для величезного святкування, яке ще готувалося.

Генеральна репетиція пройшла. За нею "закрилася завіса". Закрилася вона раптово. Почалася широка підготовка до головного святкування. При цій широкій підготові грали велику роль всі інші події внутрішнього політичного життя СРСР. Всі ці події були у зв'язку з святкуванням "300-ліття возз'єднання". Святкування було скоординоване з іншими подіями. Часто були створені "факти" для кращого використання пропаганди святкування "300-ліття возз'єднання". Все це відбувалося у значно більших розмірах, як дотеперішня "генеральна репетиція". Святкування принесло також деякі несподівані елементи, яких не можна було передбачати з опублікованої програми. Однак, ці елементи ідеологічно відповідали загальній лінії, яку вже було видно в періоді неофіційних приготувань та в етапі "генеральної репетиції". Ці "несподіванки", безперечно, були свідомо введені організаторами свята для збільшення пропагандивного ефекту, для кращого використання в пропаганді.

18 січня раптово закінчився перший етап святкування "300-ліття возз'єднання України з Росією". Після вершини, досягнутої 18 січня і в попередні дні, коли вся преса була переповнена статтями та інформаціями про "300-ліття", раптом припиняються згадки про свято. Тільки два дні ще помітно відгуки святкування в пресі, інформації про різні маніфестації. Далі ж, преса одним махом усуває з своїх сторінок тему святкування, щоб потім знову, потроху перейти до неї, у зв'язку з іншими подіями першої ваги. Тема святкування "300-ліття" знову починає свій розвиток з малих початків до центральної теми советської пропаганди, хоч великі приготування йдуть безупинно далі, у величезних розмірах, згідно з оголошеними програмами.

До дальших приготувань відноситься великий "огляд мистецької самодіяльності", що розпочався в Києві 25 січня і закінчився 3 лютого. Відбувався він у Київському театрі опери та балету

ім. Т. Шевченка. За десять днів взяли участь в цьому огляді близько 4000 людей. Були присутні також провідні працівники народнього мистецтва "братніх республік". Репертуар огляду складався з пісень, танців, симфонічних і драматичних творів, присвячених дружбі народів ^{102/}. Огляд мав на меті виявити стан підготовки різних аматорських гуртків України до святкування "300-ліття возз'єднання".

До проявів святкування належать також постійні взаємовідносини колгоспників двох "братніх республік"; відвідують українські колгоспники російські фабрики ^{103/}. Представники різних ділянок промисловости чи будівництва відвідують також одні других, як, наприклад, будівничі Києва - Ленінград ^{104/}. Навіть медичні робітники мали конференції, присвячені роковинам Переяслава ^{105/}.

Впарі із святкуванням йшло і посилене "соцзмагання". Так, вже згадані відвідини будівничих Києва в Ленінграді були використані для виклику колективу тресту "Хрещатикстрой" працівникам тресту ч. I управління будівництва Ленінградського міського виконкому. Подібні виклики до соцзмагання на честь "300-ліття возз'єднання України з Росією" мали місце у різних галузях промисловости. Викликали один одного на соцзмагання металурги УССР і РСФСР, викликали одні одних робітники різних заводів ^{106/}. Ці виклики були оголошені на початку 1954 р. з метою підігнати робітництво на виконання річного плану.

Особливу увагу треба звернути на соцзмагання в сільському господарстві. 1954 рік був роком великого натиску на сільське господарство в Советському Союзі і зокрема в Україні. У планах розвитку сільського господарства ССРСР, оголошених у вересні 1953 р., Україна мала відіграти визначну роль. Час перед початком польових робіт у 1954 р. зайняли численні конференції на базі республіканській і всесоюзній, присвячені різним ділянкам сільського господарства. Цю нагоду використано для закликів до соцзмагання в хліборобстві між колгоспами УССР і РСФСР. Всеросійська нарада передовиків сільського господарства в лютому 1954 р. ухвалила звернення, в якому вона закликала "колгоспників і колгоспниць, працівників МТС і спеціалістів сільського господарства братньої України" до соцзмагання. Цей заклик проголошено для "відзначення історичної дати - "300-ліття возз'єд-

нання України з Росією" 107/. Заклик, згідно з пресовими повідомленнями, викликав в Україні "трудоий ентузіазм". Українські колгоспники мусили прийняти різні нові зобов'язання з нагоди роковин Переяслава. В Україні "300-ліття возз'єднання" відіграло основну роль при соцзмаганні в хліборобстві 108/.

Постанови із січня про встановлення різних монументів почали переводитися у життя. Виконком Київського міського совету оголосив відкритий конкурс на проєкт тріумфальної арки при в'їзді в Київ на магістралі Москва-Київ. Цікаві вимоги цього конкурсу:

"В мистецькій композиції тріумфальної арки має бути відбита визначна історична подія - возз'єднання України з Росією, братній союз і непорушна дружба українського і російського народів у будіванні комунізму" 109/.

Міністерство Культури ССРСР та Виконком Московського Совету також оголосили подібний конкурс на проєкт пам'ятника про 300-ліття возз'єднання України з Росією, що мав бути на площі Київської залізничної станції. Вимоги до авторів проєктів майже тотожні з вимогами до авторів проєкту у Києві:

"В мистецькій композиції монументу має бути відбита визначна подія - возз'єднання України з Росією, що виявилось завершенням багатовічної боротьби українського народу проти чужинецьких гнобителів за возз'єднання з російським народом в єдиній Російській державі; мають бути висловлені братній союз і непорушна, вічна дружба українського і російського народів" 110/.

Подібність вимог не конче свідчить про якусь централізацію цих замовлень: вимоги запозичені із згаданих вже "Тез про 300-ліття возз'єднання України з Росією", опублікованих 12 січня 1954 р. Обидва конкурси ставлять вимогу вислати проєкти ще перед травнем: конкурс у Києві до 30 березня, конкурс у Москві до 20 квітня. До ювілейних монументів і будівель треба зачислити також нову станцію московського метро "Киевская Кольцевая". Малюнки, що прикрашають стіни цієї станції, присвячені "непорушній, віковичній дружбі російського і українського народів". Станцію "Киевская Кольцевая" відкрито 13 березня, напередодні виборів до Верховного Совету ССРСР 111/.

У агітації перед виборами до Верховного Совету роковини Переяславського Договору відіграли дуже велику роль.

Вже при іменуванні кандидатів у депутати до Верховного Совету ССРСР "300-ліття возз'єднання" регулярно згадувалося, як одна із причин для всенароднього соцзмагання, поруч із соцзмаганням на честь виборів, яке, очевидно, почалося відразу ж після оголошення декрету про вибори і йшло рівнобіжно ^{112/}. Соцзмагання з приводу виборів до Верховного Совету ставило собі, у відміну від соцзмагання в честь "300-ліття возз'єднання", здебільшого обмежені завдання, виконання чергових плянів.

Згідно з виробленим у ССРСР звичаєм, різні організації звертаються своєчасно і в певному ієрархічному порядку до виборців із закликом. Перший в черзі цих організацій стоїть завжди ЦК Комуністичної Партії Советського Союзу. Він звернувся 11 лютого із закликом: "До всіх виборців, до робітників і робітниць, селян і селянок, до советської інтелігенції, до вояків Советської Армії і Военно-морської фльоти". У цьому довгому зверненні, що займає майже дві часописні сторінки, згадано відповідно і роковини Переяславського Договору. Про "дружбу народів сказано:

"Вона непорушна і непохитна - ця велика, братня дружба, і нема в світі сили, яка могла б її розірвати. Одним із яскравих проявів цієї нерозривної дружби народів ССРСР являється відзначене в цьому році, як велике національне свято українського, російського і всіх народів Советського Союзу, 300-ліття возз'єднання України з Росією".

Звертаємо увагу на не випадкову дрібницю, що при вичисленні народів, український народ стоїть на першому місці, що суперечить звичайно прийнятому порядку. Це тільки у зв'язку із 300-літтям возз'єднання український народ поставили в таких документах на почесному місці ^{113/}.

Звернення Всесоюзного Центрального Совету Професійних Союзів до всіх членів професійних союзів, до всіх робітників і робітниць, інженерів і техніків, працівників сільського господарства, до робітників науки і культури, до службовців советських установ" - також відповідно підкреслює "дружбу" народів - "велике завойовання Комуністичної партії, наслідок її мудрої лєнінсько-сталінської національної політики" ^{114/}.

У березні, перед самими виборами, найвизначніші кандидати висловили промови, що мали значення прилюдного вислову поглядів влади на різні проблеми. Погляд на політику ЦК КПСС віднос-

но України висловив перший секретар КП України Кириченко в промові, виголошеній у Києві на зборах виборців Київської - Ленінської виборчої округи. Він говорив про промисловість і сільське господарство, про потребу збільшення продукції в різних галузях українського господарства, про різні недоліки та їхні причини. Після цього він перейшов до теми 300-ліття возз'єднання:

"Спираючись на успіхи могутнього Союзу Соціалістичних Республік, на братню допомогу російського народу і всіх советських народів, український народ добився розквіту своїх сил, розвитку своєї державности, економіки і культури, об'єднав усі свої землі в єдиній Українській Советській соціалістичній державі. /Оплески/. Україна сьогодні являється однією із найбільших країн Європи і займає гідне місце на міжнародній арені /Оплески/".

"... 300-ліття возз'єднання України з Росією ми будемо всенародно святкувати в травні цього року".

Кириченко згадав і про передавання Криму за постановою Президії Верховного Совету РСФСР і Президії Верховного Совету УРСР до складу Української ССР:

"Тільки в нашій соціалістичній країні, де тріумфує ідеологія дружби народів, де знищене всяке коріння поневолення одного народу другим, міг здійснитися цей знаменитий акт державної ваги - великий народ великодушно передав другому братньому народові одну із своїх найкращих областей 115/".

Передавання Криму використано також дуже широко в передвиборчій агітації.

27 лютого советська преса опублікувала повідомлення про засідання Президії Верховного Совету СРСР, що відбулося 19 лютого. Чомусь про нього повідомлено із понадтиражовим запізненням. Засідання Президії Верховного Совету СРСР відбулося в урочистій атмосфері під головуванням К.Е. Ворошилова. Його завданням було розглянути спільний внесок Президії Верховного Совету РСФСР і Президії Верховного Совету УРСР про передачу Кримської області із складу РСФСР до складу Української ССР.

В засіданні взяли участь представники РСФСР і представники Української ССР. Представники РСФСР: М.П. Тарасов - голова Президії Верховного Совету РСФСР, заступник голови Совету Міністрів РСФСР В.А. Маслов, секретар Президії Верховного Совету

РСФСР І.Н. Зімін; від Української ССР були: Л.С. Коротченко - голова Президії Верховного Совету УССР, перший заступник голови Совету Міністрів УССР М.С. Гречуха, секретар Президії Верховного Совету УССР В.С. Нижник.

Від Президії Верховного Совету ССРСР взяли в засіданні ще участь Н.М. Швернік, член Президії Верховного Совету ССРСР, заступник Голови Президії Верховного Совету ССРСР Ш. Рашідов і О.В. Куусінен.

Від Кримської області були присутні П.Н. Лялін, голова виконкому Кримського обласного совету депутатів трудящих, і голови виконкомів міських советів Симферополя Н.Н. Катков та Севастополя - С.Ф. Сосницький.

На засіданні виступили від РСФСР Тарасов, від УССР Коротченко. Тарасов пояснив пропозицію передачі Криму до складу УССР, Коротченко його підтримав. Швернік, Рашідов і Куусінен підтримали пропозицію іменем Президії Верховного Совету ССРСР. Після одноголосного прийняття спільного внеску Президій Верховних Советів РСФСР і УССР прийнято указ про передачу Кримської області до складу Української ССР.

Акт передачі Криму Українській ССР творить одну із найважливіших подій в святкуванні "300-ліття возз'єднання України з Росією". Тому промови, виголошені під час цього акту, являються виразниками ідеології святкування.

Промова Тарасова була присвячена мотивізації передачі Криму до складу УССР. Він подав географічні і економічні мотиви, що зв'язують Крим із Україною, а також і мотиви "сентиментальні" - "дружбу українського і російського народів" та культурні зв'язки між Кримом і Україною. Доповідач підкреслив, що питання передачі Криму Україні розглядають саме під час святкування тристалиття возз'єднання України з Росією. Передача Криму служить зміцненню дружби народів.

Коротченко висловив іменем Президії Верховного Совету Української ССР згоду з пропозицією Президії Верховного Совету РСФСР. Він висловив "сердечну подяку Президії Верховного Совету Російської Федеративної Соціалістичної Республіки за великодушний, благородний акт братнього російського народу". Наприкінці Коротченко заповнив, що український уряд зверне відповідну увагу на

дальший розвиток народнього господарства Криму.

Швернік підкреслив історичне значення передачі Криму, яке "являється свідомством братньої дружби між народами двох великих соціалістичних республік". Він звернув увагу на економічне значення Криму, згадав географічні, економічні та культурні зв'язки з Україною, пригадав значення Криму, як лікувального осередку.

"Непорушна і вічна дружба українського і російського народів буде гарантією дальшого економічного зміцнення Советського Союзу, що розвивається на шляху до комунізму".

Другий промовець, Рахідов, сказав:

"... Наша партія вчить, що, доки ця дружба живе і процвітає, нам не страшні ні внутрішні, ні зовнішні вороги".

"Передача Кримської області до складу Української ССР відбувається в знаменні дні... коли весь советський народ відзначає 300-ліття возз'єднання України з Росією і являється новим яскравим проявом мудрої національної політики Комуністичної Партії..."

Куусінен підкреслив принципове значення передавання Криму..

Воно -

"...являється новим і яскравим свідомством високої вартости здійснюваної в нашій країні соціалістичної демократії, ленінської політики непорушної дружби народів".

"Тільки в нашій країні можливо, що великий народ - такий, як російський народ, - без всякого вагання великодушно передає другому братньому народові одну із своїх найцінніших областей".

У своїй кінцевій промові Ворошилов зазначив, що передавання Криму є -

"... свідомством дальшого зміцнення єдності і непорушної дружби російського і українського народів у великій братній сім'ї народів Союзу Советських Соціалістичних Республік".

"В історії не було і не могло бути подібних відносин між державами"...

Ворошилов підкреслив значення Криму:

"І в далекому і в недалекому минулому вороги не раз пробували відібрати в Росії Кримський півострів, використати його для грабунку і руйнування російських і українських земель, створити там военну базу

для нападу на Росію і Україну. Але російський і український народи в спільній боротьбі кожний раз жорстоко били зухвалих загарбників і викидали їх геть за межі Криму, який був і завжди буде советською твердиною на Чорному морі".

Ворошилов згадав економічні зв'язки України з Росією. Далі він повторив думку попередніх промовців :

"Цей приятельський акт відбувається в дні, коли советські люди святочно відзначають історичну дату - тристаліття возз'єднання України з Росією, це велике національне свято не тільки українського і російського народів, але також і всіх народів Советського Союзу".

"Ми знаємо і радіємо з того, що російський, український і всі інші братні народи нашої безмежної країни, ведені нашою славною Комуністичною партією, і надалі будуть розвивати і зміцнювати свою братню непорушну дружбу" 116/.

Промови показують основні лінії пропаганди 300-ліття возз'єднання. Передача Криму є доказом заслуженого довіря російського народу до українського народу. На дружбі цих двох народів, яких називають обох великими, спирається могутність советської держави.

Передача Криму відразу ж було підхоплене передвиборною пропагандою. В Україні відбулися "колективні читання" матеріалів про прилучення Криму до України на всіх підприємствах та в колгоспах. Читання відбувалося в обідню перерву, щоб не втрачати робочих годин 117/. Преса присвятила цій події багато уваги 118/. У фіналі передвиборчої пропаганди на кілька тижнів заведена була тема 300-ліття возз'єднання України з Росією, але знову вибилася, незабаром, через прилучення Криму до України, на перше місце.

Однак, прилучення Криму було призначене не тільки для збільшення ефекту передвиборчої пропаганди. Ця подія мала бути використана і далі для пропаганди роковин Переяславського Договору, як і всюди, при кожній нагоді. Так, наприклад, її використано у зв'язку з 18 з'їздом Комуністичної Партії України. Ще перед з'їздом писала преса, що тепер вперше в з'їзді КПУ візьмуть участь 54 делегати Криму. У зв'язку з прилученням Криму до України преса повідомляла також про різні маніфестації в Криму з нагоди "300-ліття возз'єднання" 119/.

Пропаганда про прилучення Криму тривала далі. При цьому згадувалося в романтичному зафарбленні про походи запорожців у Крим у 17 столітті. Згадувалися літературні зв'язки, перебування українських письменників у Криму в минулому: Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Степана Руданського. Згадано також, що після війни, разом з іншими, "з кубанцями, пензенцями, рязанцями прийшли на цю пошматовану землю і хлібороби України", тобто, що після війни разом з росіянами Крим був заселений і українськими селянами. Але ні словом не було згадано про долю корінного населення - кримських татар, вивезених у 1944 році. Єдина згадка - це вище наведена цитата, що свідчить про колонізацію Криму, про поселення нових людей на місці вивезеного населення 120/.

Передача Криму Українській ССР була використана серед українців з метою пропаганди дружби народів. Пропаганда грала на почутті національної гордості українців. Говорилося і про "великий народ" український, про запорізьких козаків, про їхню боротьбу з татарами і турками, про українців, які поселилися в Криму. Ці національні почування мали б викликати симпатію українців до російського народу, підсилити "дружбу народів". Подарунок Криму, на якому поселено на місці вивезених кримських татар також українське населення, мав зв'язати українців з режимом, бо це ж він їх там поселив.

Пропаганда з приводу передавання Криму продовжувалася ще й пізніше, при нагоді сесії Верховного Совету СРСР в Москві 20-27 квітня 1954 року.

Майже одночасно з повідомленням про передавання Криму Українській ССР було повідомлено і про створення Урядового Комітету РСФСР для приготування і проведення ювілею 300-ліття возз'єднання України з Росією. Цей комітет був копією українського аналогічного комітету, створеного 7 січня. Його створено за спільною постановою Президії Верховного Совету РСФСР і Совету Міністрів РСФСР. Комітет РСФСР мав 60 членів, супроти 85 членів українського комітету. Він об'єднав у собі різних репрезентативних осіб з різних ділянок. На його чолі став як голова А.М. Пузанов, як заступники голови були призначені Н.А. Мицайлов і Л.Н. Соловійов. Структура зовсім така, як і в українському комітеті 121/.

У святкуванні 300-ліття ініціативу залишено українцям; навіть відповідну літературу видавали спочатку українською мовою ^{122/}.

Вибори 14 березня до Верховного Совету ССРСР відбулися в Україні під знаком 300-ліття возз'єднання України з Росією і передачі Криму УССРСР, як це видно з репортажів преси ^{123/}.

Нарешті було "вибрано" новий Верховний Совет ССРСР, Совет Національностей і Совет Союзу. На 20 квітня скликали першу сесію цього Совету в Москві. Сесія мала, між ін., ухвалити Закон про затвердження указів Президії Верховного Совету ССРСР. Між цими указами знаходився також указ із 4 лютого 1954 р. "Про перейменування міста Проскурова в місто Хмельницький і Кам'янець-Подільської області в Хмельницьку область" ^{124/}. Треба було ухвалити на підставі указу з 19 лютого 1954 року Закон про передачу Кримської області з складу РСФСР до складу Української ССРСР. У зв'язку з цим законом про передачу Криму Верховний Совет ССРСР мусив також ухвалити зміну Конституції ССРСР, а саме статтей 22 і 23, які визначають, з яких областей складається РСФСР і УССРСР ^{125/}.

Всі українські депутати до Верховного Совету ССРСР згадували в промовах на сесії роковини 300-ліття возз'єднання України з Росією. Вже самий їхній приїзд використано в пресі для пропаганди возз'єднання в пресі ^{126/}. Роковини Переяславського Договору згадували депутат Ворошиловоградської округи В.К. Клименко в Советі Національностей, депутат Харківської-Лисиченської округи Н.Т. Кальченко, голова Совету Міністрів УССРСР в Советі Союзу ^{127/}, депутат від Ужгородської виборчої округи до Совету Національностей І.І. Туряниця ^{128/}. Ці згадки були вставлені до промов, що не мали безпосереднього відношення до події.

Безпосереднє відношення до 300-ліття возз'єднання України з Росією мала "дискусія" в Советі Національностей і Советі Союзу над ухваленням закону про передачу Кримської області з складу РСФСР до складу УССРСР. "Дискусія" відбулася 26 квітня 1954 року в обох Советах - Советі Національностей і Советі Союзу.

Секретар Президії Верховного Совету Н.М. Пегов почав "дискусію" в Советі Національностей. Після переліку географічних і економічних аргументів, відомих ще із засідання Президії Верхов-

ного Совету ССРС з 19 лютого 1954 року, Пегов перейшов до аргументів сентиментальних, як "доказ безмежного довір"я російського народу до українського" і под. Він підкреслив, що передача Криму Українській ССР відбувається в "знаменні дні 300-ліття возз"єднання України з Росією" і зробив внесок до Совету Національностей затвердити Указ Президії Верховного Совету про передачу Кримської області із складу РСФСР до складу УССР 129/.

Перший взяв слово депутат від Уфимської виборчої округи М.Н. Тарасов. Повторивши відомі економічні і географічні аргументи, він підкреслив "безмежне довір"я" російського народу до українського народу і перейшов до загравання на почутті національної гордості українців:

"Це /прилучення Криму, - Б.Ф./ буде сприяти збільшенню економічної могутності Советської України і її політичного престижу".

Тарасов наголосив також "суверенності" України, говорячи, що передача Криму Українській ССР свідчить, -

"...що відносини між суверенними союзними республіками в ССРС збудовані на справжній рівноправності і дійсному розумінні та повазі до взаємних інтересів союзних республік..." 130/.

Потім виступив депутат від Київської виборчої округи П. Тичина. Промова П. Тичини була висловом вдячності російському народові за передачу Криму:

"І от новий прояв дружби з боку російського брата - передача Кримської області Україні".

"В сім"ї братніх народів, на чолі з російським народом Советська Україна - невідлучна і складова частина Советського Союзу - являється республікою передової промисловости, високорозвинутого сільського господарства, квітучої української советської соціалістичної культури".

"... Нехай живе і процвітає дружба українського народу з великим народом російським" 131/.

Така сама процедура відбулася і в Советі Союзу. Секретар Президії Верховного Совету ССРС Н.М. Пегов виголосив реферат, подібний до реферату перед Советом Національностей. В дискусії взяли участь два промовці. Перший виступив представник РСФСР, депутат Московської виборчої округи М.А. Яснєв. Він повторив всі відомі аргументи, економічні, географічні і сентиментальні,

підкреслив 300-ліття возз'єднання, і зробив внесок на затвердження Указу про передачу Криму Українській ССР Советом Союзу 132/.

Промова представника УССР, депутата від Тульчинської виборчої округи, М.П. Бажана, була також подібна своєю структурою до промови Тичини в Советі Національностей. Вона висловлювала подяку українського народу російському народові за Крим. Він зробив наголос на культурні зв'язки Росії з Кримом, згадуючи перебування російських і українських письменників в Криму. 300-ліття возз'єднання України з Росією творило, як і у всіх інших промовах, окремий уступ, як "всенародне свято".

"Своім дружнім актом передачі Криму в склад України російський народ ще більше прикрасив наше велике національне свято".

"Український народ радіє і дякує своєму великому братові" 133/.

Сесією Верховного Совету закінчилося головне пропагандивне використання передачі Криму для святкування 300-ліття возз'єднання. Воно, однак, не сходило з тематики щоденної "чорної" агітаційної роботи.

Деякі маніфестації святкування 300-ліття возз'єднання, які відбулися перед публікацією Указу Президії Верховного Совету ССРСР про передачу Криму Українській ССР, - повторилися, щоб не оминати цієї події. Так, в "Огляді мистецької самодіяльності", що відбувся в Києві /25 січня до 3 лютого 1954 року/ Крим ще не брав участі. Тому-то в Київському академічному театрі і балету відбувся знову "Республіканський огляд мистецької самодіяльності", аж через два місяці згодом. На нього приїхали близько 300 виконавців із Криму 134/.

Як вибори до Верховного Совету ССРСР та його першу сесію, так для пропаганди 300-ліття возз'єднання України з Росією використано і різні інші політичні події в ССРСР. Однією з них був 12 з'їзд ВЛКСМ, що відбувся 19-26 березня 1954 р. в Москві. З трибуни цього з'їзду секретар ЦК комсомолу України Шевель сказав 20.3.1954 року:

"Відзначаючи 300-ліття возз'єднання України з Росією, молодь республіки, разом з усім українським народом, висловлює сердечну вдячність великому російському народові за його постійну братню допомогу. В

серці кожного юнака і дівчини України горить незгасавча любов до російського народу, до Москви, яка завжди і у всіх була з Україною" 135/.

Пленум ЦК КП України постановив у кінці січня скликати на березень 18 з'їзд Комуністичної Партії України. Цей з'їзд відбувся у Києві в днях 23-26 березня 1954 року. Хоча з'їзд займався переважно економічними проблемами, однак, трибуна була, само-собой, використана і для пропаганди возз'єднання 136/. Звернено особливу увагу на економічне використання 300-ліття возз'єднання у формі соцзмагання на честь свята:

"18 з'їзд КП України закликав трудящих республіки ще ширше розгорнути соціалістичне змагання на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією 137/.

Це змагання в Україні набрало особливо широких розмірів. Садівники Закарпаття у своєму змаганні навіть один сад назвали на честь свята "Садом дружби народів" 138/. У шахтах Донбасу, в колгоспах і МТС України і новоприлученого Криму, на залізницях республіки, в карпатських лісах - всюди ширилося соцзмагання 139/. Преса України одержала директиву провадити пропаганду за змагання на честь возз'єднання, за -

"... збільшення одержання продукції з кожного метра виробничих площ, з кожної одиниці устаткування" 140/.

У цьому соцзмаганні професійні спілки, як і завжди, відігравали провідну роль. 1-3 квітні 1954 року відбулася в Києві Третя Українська міжспілкова конференція професійних спілок. На цій конференції питання організації змагання на честь 300-ліття возз'єднання мало в дискусіях відповідно важливе місце 141/.

З наближенням місяця травня почали множитися безпосередні акти самого свята 300-ліття возз'єднання України з Росією.

В науковому житті почали здійснювати накреслену ще в січні програму святкових сесій 142/. Як відомо, на квітень були призначені сесії Академії Наук. Президія Академії Медичних Наук СРСР виробила на Пленумі цілу програму святкових актів, до яких входили урочисте засідання в травні і видання окремого числа "Вестника" Академії медичних наук. Інститутові організації охорони здоров'я та історії медицини ім. Н.А. Семашка доручено приготувати низку статей. Рекомендовано ученим установам

перевести, разом із відповідними інститутами України, конференції, присвячені роковинам Переяславського договору ^{143/}.

Цю програму почали здійснювати в квітні. Українське медичне видавництво приготувало великий ювілейний збірник, присвячений 300-літтю возз'єднання України з Росією. Розпочалася серія конференцій, в яких брали участь і студенти медицини, згуртовані в наукових студентських товариствах ^{144/}.

6-7 квітня у Києві відбулася урочиста ювілейна сесія Академії Наук УРСР, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією. Засідання відбувалися в залі Київського академічного театру. Окрім учених Академії Наук УРСР та Академії Архітектури УРСР, вищих учбових закладів, діячів літератури і мистецтва, були присутні делегації учених Академії наук СРСР, Академії медичних наук СРСР, Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В.І. Леніна, Академії Наук різних республік СРСР.

Урочисте засідання відкрив президент Академії Наук УРСР О.В. Палладін /переказавши відомі "Тези"/. Потім виступив президент Академії Наук СРСР О.М. Несмеянов; після нього виступили всі представники Академії Наук інших республік в ієрархічному порядку, відповідно до значення даних республік. Несмеянов, для відзначення 300-ліття возз'єднання України з Росією, передав подарунок Академії Наук СРСР - 70 тисяч томів видань Академії Наук СРСР, випущених від часу її заснування ^{145/}. Сесія заслухала також доповіді: "Історичне значення возз'єднання України з Росією", "Про економічні зв'язки України з Росією", "Провідна роль передової російської науки в творчій співдружбі російських і українських учених", "Благотворний вплив російської літератури на розвиток української літератури".

Концерти, вистава опери К. Данькевича "Богдан Хмельницький", екскурсії в Києві і околиці творили святкову атмосферу цієї сесії Академії Наук УРСР ^{146/}.

Після святкувань у Києві Академія Наук СРСР зібралася на урочисту сесію на честь 300-ліття возз'єднання України з Росією 12-14 квітня в Москві. Програма була дуже подібна до сесії Академії Наук Української ССР. Після вступного слова А.Н. Несмеянова виступив президент Академії Наук УРСР О.Палладін, який передав книжковий подарунок Академії Наук СРСР - 2500 томів видань Академії Наук України.

Збори вислухали реферати А.М. Панкратова "Історичне значення возз'єднання України з Росією" і А.М. Румянцева "Економічна співпраця українського і російського народів".

Другий день сесії був призначений для засідань відділів Академії Наук СРСР /присвячених також роковинам Переяслава/, відділів наук історичних, економічних, філософічних, правничих, відділу мови та літератури, відділу геолого-географічних наук і т.д. На засіданні останнього відділу українським геологам передано подарунок, - колекцію мінералів СРСР. У бібліотеці суспільних наук Академії було відкрито спеціальну виставку 147/.

Мистецькі виступи, музичні і літературні твори супровід до з'їздів, конференцій і урочистих сесій, присвячених 300-літтю возз'єднання України з Росією чи використаних для цього свята. Спеціально скомпоновані для свята твори займали при цьому головну частину репертуару. Оперні театри виставляли для учасників перероблену оперу К. Данькевича "Богдан Хмельницький".

В музичному житті помічало також значне поживлення. Українські хори і оркестри їздили в РСФСР та по інших республіках; музичні ансамблі РСФСР відвідували Українську ССР та інші республіки. Все це відбувалося ще перед головними святкуваннями, призначеними на травень 148/.

Підготуванням до тих головних маніфестацій служив ювілейний пленум Правління Союзу Советських композиторів України, який почався 20 квітня у Києві. У ньому взяли участь і музики Москви, Ленінграду, а також Білорусі, Латвії, Грузії, Вірменії та інших республік. Голова Правління Союзу Советських Композиторів України Козицький виголосив доповідь на тему "300-ліття возз'єднання України з Росією - велике національне свято українського і російського народів Советського Союзу". Пленум прослухав нові твори на тему 300-ліття возз'єднання. Виступили перед ним також різні визначні українські хори, як наприклад, "Думка". Пленум був не тільки приготуванням до травневих маніфестацій роковин возз'єднання, а й був задуманий як остання проба перед великим концертом українського мистецтва у Москві 149/.

Цей концерт був призначений саме на час сесії нового Верховного Совету СРСР, тобто був маніфестацією всесоюзного зна-

чення. Він відбувся 24 квітня в Большому Театрі. Вже сама участь мистців показувала репрезентативність концерту. Збірний хор, що виступив на сцені, прикрашений в українським стилі, складався з Державної заслуженої Академічної хорової капели УССР "Думка", Державної заслуженої капели бандуристів УССР, хору Державного Академічного театру опери та балету УССР ім. Т.Г. Шевченка, хорової капелі Українського радіо, хору Державного університету ім. Т.Г.Шевченка. Під проводом головного режисера концерту, артиста М. Крушельницького, працювала ціла низка визначних мистців. Програма була надзвичайно широка. Для відзначення дружби народів, вона охоплювала російські і українські пісні та арії. Концерт розпочався піснею А. Філіпенка "Комуністичній партії хвала", виконаною збірним хором.

Про особливу вагу, надану концертіві владою, свідчить повідомлення ТАСС:

"На концерті були присутні: Г.М. Маленков, М.С. Хрущов, К.Е. Ворошилов, Н.А. Булганін, Л.М. Каганович, А.І. Мікоян, М.З. Сабуров, М.Г. Первухін, Н.М. Швернік, А.І. Кириченко, М.А. Суслов, П.Н. Поспелов, Н.Н. Шаталін, голова Ради Міністрів УССР Н.Т. Кальченко, голова Президії Верховного Совету УССР Д.С. Коротченко, Міністри ССРСР, депутати Верховного Совету ССРСР, партійний і советський актив міста Москви, представники підприємств, діячі науки, літератури і мистецтва ..." 150/.

Літературні виступи, які також мали зосередитися на головній маніфестації в місяці травні, відбувалися далі. Українські письменники почали свої виступи в Москві у січні. 15 лютого в Колонній залі Дому Союзів у Москві розпочалися Дні української поезії, що тривали тиждень. Делегація українських поетів складалася із 13 осіб, під проводом А. Малишка. Разом із російськими поетами, вони мали вечори поезії та відвідали різні установи і організації міста Москви 151/.

3 березня зібрався 15 пленум Союзу Советських письменників у Москві. Урочисте засідання було присвячене 300-літтю возз'єднання України з Росією. В засіданні взяли участь письменники України та інших союзних і автономних республік, діячі науки і мистецтва, студіююча молодь.

Після вступної промови А. Суркова, М. Рильський виголосив велику промову про історичні зв'язки російської і української

літератур /промова була побудована на базі відомих "Тез"/. Свій виступ М. Рильський закінчив читанням вірша "Слава російському народові".

Після М. Рильського привіт українським діячам літератури передав В. Катаєв. Потім виступали поети різних республік: П. Бровка від Білорусі, А. Венцлова від Литви, І. Абашідзе від Грузії, С. Рустан від Азербайджану, С. Муканов від Казахстану, Улуг-Зода від Таджикистану, М. Карима від Башкірії. М. Ісаковський прочитав свій вірш "Україна моя, Україна". Ця маніфестація Союзу Советських Письменників закінчилася великим концертом^{152/}.

Перед і під час сесії Верховного Совету ССРСР, від 15 до 25 квітня, відбулася у Москві Декада вечорів Української літератури і мистецтва. Ця декада мала дати сесії Верховного Совету ССРСР мистецьке обрамлення. В Москву прибули численні групи українських мистців і діячів літератури^{153/}. 15 квітня відбувся перший урочистий вечір Української літератури і мистецтва у Великій Залі Державної консерваторії ім. П.І. Чайковського. Секретар Правління Союзу Советських Письменників А. Сурков відкрив вечір; голова Правління Союзу Советських Письменників УРСР Микола Бажан виступив із доповіддю про українську советську літературу. Виступало багато українських письменників і поетів. Вечір також закінчився українським концертом.

Подібні виступи, як згаданий, відбувалися впродовж десяти днів. Українські письменники і мистці розділилися на групи, щоб побільшити число виступів. Виступи були однотипові: доповідь про українську літературу, виступи письменників і поетів, концерт українського мистецтва. Вечори мистецтва відбулися в Центральному клубі ім. Дзержинського, на підмосковському Красногорському механічному заводі, в Центральному домі культури залізничників, в Московському державному університеті ім. М.В. Ломоносова, в Центральному домі літераторів, в Академії суспільних наук при ЦК КПСС, в Центральному Домі Советської армії ім. М.В. Фрунзе, на автозаводі ім. Сталіна, перед робітницями комбінату "Трехгорная мануфактура", перед слухачами Вищої партійної школи при ЦК КПСС, в Московському енергетичному інституті ім. В.М. Молотова, в Центральному Домі працівників мистецтва.

Декада закінчилася 25 квітня в тій залі, де й почалася, - у Великій залі Московської державної консерваторії. На останньо-

му вечорі засіли в президії представники літератур різних со-
ветських республік. Програма мало чим відрізнялася від попе-
редніх виступів. Цікаво тільки зазначити, що О. Корнійчук у
своїй промові розповів про велику честь, якої удостоїлись дія-
чі українського мистецтва на концерті 24 квітня у "Большому
Театрі", де "глядачами і слухачами були йі кращі люди країни -
депутати Верховного Совету ССРСР, партійний і советський актив
столиці. На концерті були присутні керівники партії і уряду".
Корнійчук оповів про "цю велику честь" "з глибоким зворушен-
ням" 154/.

Декада вечорів українського мистецтва 155/ належала вже
до значніших подій святкування 300-ліття возз'єднання України
з Росією. У відповідь на неї, під час головного святкування в
травні, була призначена декада російської літератури і мистецт-
ва у Києві.

Видання літературних творів, присвячених 300-літтю возз'-
єднання України з Росією, тривало далі. Виходили книги укра-
їнських письменників мовами інших народів ССРСР 156/. Видано
двотомовий збірник творів Ярослава Галана, "співця возз'єднан-
ня", як його називає в рецензії Бєляєва у "Літературній Газе-
ті" з 30.3.1954 р. В рецензії згадується, що Ярослав Галан "роз-
криває зрадників батьківщини - українських буржуазних націона-
лістів - наслідників Мазепи і Петлюри" 157/. У видавництві
"Правда" в Москві вийшла збірка Максима Рильського "Триста лет",
перекладена з української мови 158/. Українські поети і письмен-
ники продовжували писати і видавати свої твори, призначені для
свята 159/. Для головних святкувань у травні 1954 р. журнали
приготували спеціальні святкові числа. Не тільки українські жур-
нали, але й російські та іншими мовами підготували для травня
матеріали про возз'єднання України з Росією 160/.

На виданнях пропагандивної літератури, що вийшла в лютому,
за прикрасу вжито прапори РСФСР і УССР. РСФСР одержала розпо-
рядженням Президії Верховного Совету РСФСР з 30.І.1954 р. но-
вий, свій прапор, який і був репродукований на книжках, що вийш-
ли після цієї дати 161/.

В Україні відбувалися різні мистецькі виставки 162/. 4 квіт-
ня відкрили в Переяславі-Хмельницькому Історичний музей. При
створенні цього музею взяли участь різні культурно-освітні уста-

нови Москви, Ленінграду і Києва ^{163/}. До цих маніфестацій належить також подарунок 2500 історичних документів, переданих ученими Польської Народньої Республіки Академії Наук Української ССР ^{164/}. В кінці квітня, уже в плані травневих маніфестацій, відкрито в Державному музеї етнографії народів СРСР виставку, присвячену 300-літтю возз'єднання України з Росією ^{165/}.

З наближенням травня часописи завели окремі рубрики, щоб містити вістки про святкування ^{166/}. Преса і найдальших від України республік присвячували роковинам Переяславського Договору щодалі то більше уваги. Одну із вулиць Ерівану назвали "Київською" на честь 300-ліття возз'єднання ^{167/}.

Постійно відбувалися різного роду спортові змагання на честь 300-ліття возз'єднання, хоч головні змагання були призначені на травень. /мотоциклеві перегони клубу "Медик" при Київському медичному інституті з Києва в Москву і назад у квітні, перегони інших товариств в Україні/ ^{168/}. Ще в лютому група українських лижварів проїхала за 18 днів з Києва в Москву ^{169/}. У квітні відбувалися різноманітні перегони вельосипедистів ^{170/}.

Приготування до свята набирало ще більшого розмаху. Помітно це було хоч би й по великій кількості плакатів, випущених Державним Видавництвом України ^{171/}.

Всі ці маніфестації знайшли собі відгук і за кордоном. Так, українські комуністи в Канаді, згідно з повідомленням ТАСС з 8.4.1954 р., видали разом із російськими комуністами Канади звернення до всіх росіян і українців Канади присвячене роковинам возз'єднання України з Росією ^{172/}. В сателітних країнах також відбулися різні урочисті акти. У Празі, наприклад, відбулося святкове зібрання, присвячене 300-літтю возз'єднання України з Росією. Між присутніми - найвизначніші особи, дипломати комуністичних країн, на чолі із советським послом Н.П. Фір'юбіном. Святкову промову виголосив президент Чехословацької Академії Наук міністер Зденек Неєдлий ^{173/}.

Таким чином ґрунт до великих святкувань був підготований.

Бібліографічний показник

- 1/ "Памятники Киевской Комиссии для разбора Древних Актов", т. II., Ки'в, 1898 р.;
- 2/ Слово "самодержець" тоді мало значення володаря незалежної держави;
- 3/ Акты, относящиеся до истории Южной и Западной России, т. II;
- 4/ Пор. К л ю ч е в с к і й, В.О. Курс русской истории, т. III;
- 5/ "Акты Южной и Западной России", т. 10, стор.224;
- 6/ "Акты", т. 10, там же;
- 7/ "Акты", т. 10. стор. 226-228;
- 8/ "Акты", т. 10, стор. 232;
- 9/ "Акты", т. 10, стор. 445;
- 10/ "Киевская Старина", 1882 р. I., стор. 426;
- 11/ "Путешествіе антиохійскаго патріарха Макарія", Москва, 1896 - 1900 рр.;
- 12/ В. М я к о т и н, Очерки социальной истории Украины, Прага, 1924;
- 13/ З и н о в ь е в - Л е н и н, Социализм и война, 1915;
- 14/ "Боротьба", ч. 5, 1915 р.;
- 15/ "Літопис Революції", ч. I. Стор. 162, Харків, 1928 р.;
- 16/ "Протоколы 12 съезда ВКП/б/";
- 17/ І. Б о й к о, Переяславська Рада та її історичне значення, Держполітвидав УРСР, Ки'в 1954. -Пор. також "Правда", 30.10.1949 р., ч. 303, - В честь славной годовщины;
- 18/ "Правда" 2.2.1953 р., ч. 33, В столице Украины;
- 19/ "Правда" 23.3.1953 р., ч. 82, Пропаганда идеи дружбы народов - огляд праці республіканського часопису "Радянська Україна". "Р.У." дістає похвалу за те, що пише " в духе непримиримого отношения к малейшим проявлениям идеологии украинского буржуазного национализма, вскрывает рецидивы враждебной идеологии в творческой деятельности отдельных писателей и ученых. Глубокой критике была подвергнута работа Института украинской литературы Академии Наук УССР, который в ряде выпущенных трудов допускал извращения буржуазно-националистического характера...

На своих страницах "Радянська Україна" відкрила серйозні ідеологічні викривлення в "Научних записках" Київського педагогічного інституту. Научні співробітники І. Пильчук, П. Волынский і деякі інші автори допустили буржуазно-націоналістичні викривлення при оцінці літературної спадщини Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Коцюбинського і інших класиків української літератури" і т.д. Подібні статті свідчать про "тверду лінію" наслідників Сталіна для зміцнення своєї влади після перебрання спадщини;

20/ Пор. "Правда", 24.3.1953 р., ч. 83, Київ росте і краще;

21/ Пор. "Правда" 2.5.1953 р., ч. 122, На вулицях Києва;

22/ "Правда" 13.6.1953 р., ч. 164 містить інформацію "Пленум ЦК КП України". Там, м.і., говориться:

"Пленум відзначив, що бюро ЦК і секретар ЦК КП України тов. Мельников в своїй практичній роботі допустили викривлення лінинсько-сталінської національної політики нашої партії, виразившись в порочній практиці висунення на керівну партійну і радянську роботу в західних областях України переважно працівників з інших областей УРСР, а також в фактичному переведенні викладання в західноукраїнських вузах на російську мову ...

"Пленум звільнив з посади першого секретаря і вивів з складу бюро ЦК КП України тов. Мельникова Л.Г., як не забезпечившого керівництва, допустившого грубі помилки в справі вибору кадрів і виконання національної політики партії".

Про причини усунення Мельникова пор. статтю "Les mystère des épurations", "Syndicaliste Exilé 15 Août - 15 Septembre 1953, No. 48, передруковану в "Le Populaire de Paris" 5-6 Septembre 1953 "L'affaire Beria ne résoud pas le mystère des épurations qui se sont succédées en Ukraine".

23/ "Правда" 10.7.1953 р., ч. 191, де розміщено офіційне повідомлення про усунення Берія, пише в передовій статті "Незламне єднання партії, уряду, радянського народу", м.і.:

"Різноманітними кривими методами Берія намагався підірвати дружбу народів СРСР ..."

24/ Після повалення Берія преса приносила звістки з різних міст СРСР про схвалення рішення ЦК КПРС у справі Берія. Цитована промова Семененка, віце-президента Академії Наук УРСР, була

поміщена між інформаціями "Пленумы партийных комитетов совместно с партийным активом - К и е в". При цій самій нагоді Олександр Корнійчук сказав: "Украинский народ и впредь, как зеницу ока, будет беречь, укреплять и развивать свою дружбу с великим русским народом и со всеми народами нашей страны". Див. "Правда" 11.7.1953 р., ч. 192. Збори в інших містах України відбувалися під тими самими гаслами.

25/ "Литературная Газета" 16.7.1953 р., ч. 84 заповнена заявами письменників проти Берії; там же і стаття Миколи Бажа-на "Народ сметает всех, кто встает на его пути", з якої походить наведена цитата.

26/ Пор. "Правда" 15.7.1953 р., ч. 196, Памятник дружбы двух братских народов;

27/ Пор. промову П.Г. Тичини, поміщену в рубриці статей "В Совете Союза", "Правда" 8.8.1953 р., ч. 220;

28/ "Богдан Хмельницький" - Новая постановка Киевского театра оперы и балета имени Т. Шевченка, "Правда" 24.10.1953 р., ч. 297;

29/ Стаття називається "Опера о подвиге украинского народа" - "Богдан Хмельницький" в Киевском оперном театре имени Т.Г. Шевченко. Автор статті - Маріяни Коваль, заслужений діяч мистецтва РСФСР; "Литературная Газета" 13.10.1953 р., ч. 121;

30/ "Литературная Газета" 31.10.1953 р., ч. 129, После летнего перерыва;

31/ "Правда" 17.11.1953 р., ч. 321, Выставка работ народных мастеров;

32/ "Литературная Газета" 26.11.1953 р., ч. 140; 28.11.1953 р. ч. 141; і 1.12.1953 р., ч. 142;

33/ Виникає питання, коли був, власне, VIII Пленум Союзу Советських Письменників України? "Правда" 28.11.1953 р., ч. 332, приносить інформацію про цей пленум. Інформація "Пленум Правління Союзу Советских Писателей Украины" походить від кореспондента "Правда" і має дату 27.11. в ній говориться: "СЕГОДНЯ ЗДЕСЬ ЗАКОНЧИЛСЯ ПРОДОЛЖАВШИЙСЯ ТРИ ДНЯ ПЛЕНУМ ПРАВЛЕНИЯ СОЮЗА СОВЕТСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ УКРАИНЫ" і т.д.

"Литературная Газета" 1.12.1953 р., ч. 142 в інформації "В писательских организациях" - Украина, - яка підписана "Наш корр.", пише:

"28 ноября VIII пленум ССР Украины обсуждал доклад М. Бажана о подготовке к всенародному празднованию 300-летию воссоединения Украины с Россией".

Інформація робить враження, що VIII Пленум ССР Українi закінчився того ж дня, 28.II.1953 р.

Чим пояснити розходження між "Правдою" та "Литературною Газетою"? Для "Правди" з'їзд скінчився вже 27.II. Треба вважати, що пленум мав тривати всього три дні і почався 25.II. Однак він затягнувся через дискусії над рефератом Миколи Бажана про "Приготування до всенароднього святкування 300-ліття возз'єднання України з Росією".

Програма праці VIII Пленуму ССР Українi була точно встановлена наперед, включно з усіма дискутантами і не тільки змістом промов, але й порядком виступів. Щодо рішень, то нема чого й говорити, вони всі були приготовані наперед. Редакція "Правди" мала точну програму всього перебігу Пленуму ще перед засіданням. Знаючи, коли пленум мав закінчитися, вона зробила собі інформацію про перебіг і закінчення Пленуму. Помилка вийшла через затягнення засідання на один день.

Цей промах "Правди" показує саму техніку організації різних советських конгресів. З нього також бачимо, з якими подробицями приготовано програму святкування роковин Переяславського Договору для українських письменників.

34/ Пор. "Правда" 8.12.1953 р., ч. 342, - Музыкальные произведения рабочих и колхозников;

35/ Пор. "Известия" 1.12.1953 р., ч. 283, -К 300-летию воссоединения Украины с Россией;

36/ "Правда" 7.II.1953 р., ч. 311, -36-я годовщина Великой Октябрьской социалистической революции - Доклад тов. К.Е. Ворошилова на торжественном заседании Совета 6 ноября 1953 года;

37/ Пор. "Известия" 10.II.1953 р., ч. 265; "Литературная Газета" 10.II.1953 р., ч. 133, В. В л а д к о, "Радость Жизни";

38/ С а м е д Б у р г у н, Наше Братство. Велика стаття азербайджанського поета, перший прояв піднесення українців на вищий рівень супроти других народів в ССРС, крім російського, для яких він вже робиться "великим народом"; "Лит.Газ.", ч. 133, 1953 р.;

39/ "Правда", 9.12.1953 р., ч. 343 - Передовиці всіх часописів були того дня присвячені цій темі, напр., Велика сила

дружбы и братства народов" у названій "Правді";

40/ На IV Сесії Верховного Совету УРСР 15.1.1954 р. пороблено зміни в уряді УРСР: Коротченка усунено з місця голови Совету Міністрів, на його місце призначено Кальченка, який був перед тим міністром хліборобства. Зміна ця, правдоподібно, була пов'язана з новою політикою в сільському господарстві. Пор. "Правда" 16.1.1954 р., ч. 16;

41/ Див. "Правда" 8.1.1954 р., ч. 8; "Известия" 8.1.1954 р., ч. 6;

42/ "Литературная Газета" 12.12.1954 р. ч. 147, - Україна готується к празднику;

43/ "Литературная Газета" 10.12.1954 р., М и к о л а Б а ж а н, Навеки вместе. Автор подає коментар до Постанови ЦК КПСС, Мовста Міністрів СРСР та През.Верх.Сов. СРСР. Спiniaється він і на "українських націоналістах":

"Украинский народ всегда беспощадно громил своих злейших врагов украинских националистов ...

Украинские буржуазные националисты - от небезизвестного фальсификатора истории Грушевского и до фашиста Хвылевого - неоднократно пытались "доказать" так называемую "обособленность" исторического развития Украины. Лучшие сыновья Украины всегда страстно боролись против реакционной идеологии националистов".

М. Бажан оповідає також про приготування до святкування 300-ліття возз'єднання; згадує про "великий український народ", але відразу ж зазначає:

"Все народы нашей Отчизны признают гигантскую роль русского народа - первого среди равных, отмечают и с глубоким уважением признают выдающуюся роль украинского народа, его огромный вклад в дело укрепления нашей Родины".

З цього вже видно пропагандну настанову, що згодом розвинулася у цілком ясне висунення українського народу на становище "підстаршого брата", який стоїть вище інших народів, крім старшого брата - російського народу, що посідає перше місце;

44/ Див. "Правда" 17.1.1954 р., ч. 17; "Известия" 17.1.1954 р., ч. 14;

45/ Пор. Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією /1654-1954 рр./ схвалені ЦК Комуністичної Партії Радянського Союзу, Державне Видавництво Політичної Літератури УРСР, Київ 1954 р.

46/ Пор. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18 - Украина сегодня;
"Правда" 8.1.1954 р., ч. 8;

47/ Пор. "Литературная Газета" 14.1.1954 р., ч. 6, - Переписка друзей;

48/ Пор. "Известия" 18.12.1953 р., ч. 297, - В честь 300-летия воссоединения Украины с Россией; "Известия" 22.12.1953 р., ч. 300, - Соревнование горников;

49/ Пор. "Известия" 16.12.1953 р., ч. 295, - На стройке оросительных систем Южной Украины;

50/ А. К и р и ч е н к о, Повышать уровень организаторской работы в массах. У цій статті на 9 шпальт Кириченко пише про соцзмагання з нагоди свята возз'єднання. Пор. "Правда" 6.1.1954 р., ч. 6;

51/ Пор. "Известия" 22.12.1953 р., ч. 300, - К 300-летию воссоединения Украины с Россией - від кореспондента "Известий" з Алма-Ати;

52/ Пор. "Литературная Газета" 14.1.1954 р., ч. 6, - На Украине в эти дни;

53/ Пор. "Правда" 12.1.1954 р., ч. 12; "Правда" 14.1.1954 р., ч. 14; "Правда" 15.1.1954 р., ч. 15;

54/ Пор. "Правда" 13.1.1954 р., ч. 13;

55/ М а р ь я н К р у ш е л ь н и ц к и й, Братство народов, "Правда" 2.1.1954 р., Автор пише:

"Ничто не могло заглушить любовь трудящихся Западной Украины к Москве: ни политический террор, ни подлая провокаторская деятельность украинских буржуазных националистов. Ничто не могло угасить веру народов в то, что освобождение придет из России, где под красным знаменем труда народы, сплоченные Коммунистической Партией, в дружной семье строили социализм"...

Про "дружбу" народів:

"В глубине веков зародилась дружба украинского народа с его старшим братом и заступником - великим русским народом"...

56/ Пор. "Известия" 17.12.1953 р., ч. 296, - Драгоценные реликвии;

57/ Пор. "Правда" 17.1.1954 р., ч. 17 Работники искусства Харькова к знаменитой дате;

58/ Пор. "Литературная Газета" 19.1.1954 р., ч. 9, - Выставка работ художников-любителей;

- 59/ Пор. "Известия" 20.1.1954 р., ч. 16 -; "Известия" 22.12.1953 р., ч. 300;
- 60/ Пор. "Известия" 22.12.1954 р., ч. 300;
- 61/ Див. "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Министерстве культуры СССР и Союзе советских писателей СССР;
- 62/ Пор. "Литературная Газета" 14.1.1954 р., ч. 6, - В писательских организациях; "Литературная Газета" 19.1.1954 р., - Вечер двух братских литератур;
- 63/ Пор. "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Министерстве культуры Украинской ССР, Союзе советских писателей, Союзе советских художников и Союзе советских композиторов Украины;
- 64/ Див. "Литературная Газета" 14.1.1954 р., ч. 6, - В писательских организациях;
- 65/ Див. "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, В Академии наук СССР;
- 66/ Див. "Литературная Газета" 17.12.1953 р., ч. 149;
- 67/ Див. "Литературная Газета" 26.12.1953 р., ч. 153;
- 68/ Там же;
- 69/ Там же;
- 70/ "Литературная Газета" 17.12.1953 р., ч. 149;
- 71/ Див. "Литературная Газета" 10.12.1953 р., ч. 146; 12.1.1954 р., ч. 5, 14.1.1954 р., ч. 6; "Известия" 22.12.1953, ч. 300
- 72/ Див. "Литературная Газета" 22.12.1953 р., ч. 151;
- 73/ Див. "Литературная Газета" 12.1.1954 р., ч. 5;
- 74/ "Известия" 14.1.1954 р., ч. 6, - Кинофильмы украинских студий;
- 75/ "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Министерстве культуры Украинской ССР, Союзе советских писателей, Союзе советских художников и Союзе советских композиторов Украины;
- Пор. тех "Литературная Газета" 15.12.1953 р., ч. 148, - Живопись, скульптура, музыкальные произведения - к 300-летию воссоединение Украины с Россией;
- 76/ "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Министерстве культуры СССР и Союзе советских писателей СССР;
- 77/ Пор. "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Министерстве культуры Украинской ССР і т.д.;
- 78/ Див. "Литературная Газета" 14.1.1954 р., ч. 6., - На Украине в эти дни;

79/ "Правда" 20.1.1953 р., ч. 20, - В Министерстве культуры УССР і т.д.;

80/ "Правда" 19.12.1953 р., ч. 353, - Творчество самодеятельных композиторов Донбасса;

81/ "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Министерстве культуры УССР і т.д.;

82/ "Известия" 23.12.1953 р., ч. 301, - К трехсотлетию воссоединения Украины с Россией. В цій інформації про львівських малярів та їх працю до 300-ліття возз'єднання, називають такі картини: Г. Розмус намалював "Зустріч Богдана Хмельницького з російським послом Бутурліном", Л. Левицький - "Думу про возз'єднання". "Литературная Газета" 15.12.1953 р., ч. 148, Живопись, скульптура, музыкальные произведения. Там згадуються історичні полотна, які намалювали В. Кондратюк /Київ/, В. Савенков /Харків/, Г. Розмус /Львів/, К. Ломикін /Одеса/ та ін.;

83/ "Литературная Газета" 19.1.1954 р., ч. 9, - Выставка работ художников-любителей;

84/ "Литературная Газета" 14.1.1954 р., ч. 6, - На Украине в эти дни;

85/ Пор. "Литературная Газета" 12.1.1954 р., ч. 6;

86/ "Литературная Газета" 12.1.1954 р., ч. 148, - Живопись, скульптуры, музыкальные произведения;

87/ "Правда" 15.1.1954 р., ч. 15, - В Совете министров СССР;

88/ "Правда" 17.1.1954 р., ч. 17, В Совете Министров Украинской ССР;

89/ "Литературная Газета" 9.1.1954 р., ч. 4, - История одного памятника. В тому числі поміщено дві світлини: пам'ятник Богдана Хмельницького в Києві та перший проєкт цього пам'ятника, який переховується в Чернігівському державному історичному музеї; Кореспондент "Л.Г." в Києві пише, що боротьба прогресивних сил російського і українського народів проти українських буржуазних націоналістів і великодержавних шовіністів помічалася і під час ставлення пам'ятника Хмельницького в Києві. Первісний проєкт для пам'ятника, який зробив автор /Михайло Микешін/, мав спереду ще постать кобзаря, якого слухають українські та російські селяни. Окрім того, позаду мали б бути постаті, про які автор каже:

"С противоположной стороны должны были находиться изображения поверженных врагов украинского народа - попа, ксендза и арендатора ...."

"Проект вызвал сильное сопротивление со стороны буржуазных националистов и великодержавных шовинистов ... По требованию царских властей автору пришлось несколько раз изменять проект".

Автор згадує також, що "буржуазні націоналісти" виступали проти поставлення пам'ятника на Софійській площі і що разом з ними йшов Победоносцев. Він також підкреслив, що гроші на пам'ятник зібрали трудящі.

Пам'ятник Богданові Хмельницькому поставлено в Києві в 1888 р. Про настрої серед тодішніх українців свідчить одна летючка з того часу, яка не була до 1952 р. опублікована. /Див. Б. Феденко, Богдан Хмельницький і московський імперіалізм, "Наше Слово", Лондон, Серпень, 1952 р., ч. 6/. Летючка надрукована українською та французькою мовами. В українському тексті вживається "драгоманівка". В обох текстах є багато помилок. З огляду на цікавість документу подаємо тут його текст в оригінальному правописі з помилками.

" КИЕВ В ДЕНЬ ПЕРЕД СВЯТОМ СВ.ВОЛОДИМИРА

По случае одкрытѣя пам'ятника праславленному Богдану Хмельницкому, Народниѣ Комитетъ восрожденѣя Великоѣ Украјни рѣшив обратитѣся ко всѣм Великимъ Державамъ і славѣанскимъ народамъ с саѣявленѣемъ слѣдующихъ двухъ фактовъ:

1/ "Соединіе" Украинскаго народа с Москальями не було актом "подданства" нашоѣ батьківщини Московському царѣу Олексіѣу Михаѣловичу, бо мало-тѣлько характер "равноправнаго союза",

2/ Гнетевѣя і насильноѣе "обрусеніе" салили нещачстну Украјну и гѣркими сльосами: ми даже не в правѣ / на својіѣ семлі! / початати ни книг, ни гасет на народноѣ мови; наши народоборці гибнуть під пыткою в касематахъ і в Сибири.

Проектету а протів такого террорисма, 25 милльони Украјинскіѣ нарѣд уповаѣе, що гуманни народи, свободгвщіѣ балканскихъ Славѣан с під неволі правовірнихъ Турок, і йому помогутъ скинути ярмо православнихъ Татар, именующчихся "Великороссами".

ДІЯЧІЙ КОМІТЕТ

Національна друкарня Українська ".

Французький текст цієї летючки такий:

A l'occasion de l'inauguration du monument érigé au Rhodan Chmelnici, le Comité national pour la restauration de la Grande-Ukraine a décidé d'appeler l'attention des Grandes-Puissances et des nations slaves sur les deux faits suivants:

1. L'union des peuples de l'Ukraine avec les Russes n'était point un acte de soumission de notre patrie sous le Csar Alexiej Michailowicz, elle avait plutôt la nature d'une fédération entre égaux.

2. Les vexations et la russification brutale ont bien extorqué des larmes à notre pauvre Ukraine.

Il nous est défendu dans notre propre d'imprimer des livres et de négocier dans notre idiome. Nôs nationaux périssent sous les tourments dans les casemates et en Sibérie.

La population de l'Ukraine - bien entendu 25 millions d'habitants - proteste contre ces actes de terrorisme et espère que les nations proffesant l'humanité, ayant délivré les Slaves des Balkans de L'esclavage exercé par les moslimes orthodoxes, l'aideront aussi à secouer le joug des Tartares orthodoxes qui se nomment "Grands-Russes".

90/ Див. "Литературная Газета" 15.12.1953 р., ч. 148, - Живопись, скульптура, музыкальные произведения;

91/ Пор. "Правда" 11.1.1954 р., ч. 11, - Мотопробег Тбилиси - Киев;

92/ Пор. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18, - Нерушимая дружба братских народов; "Известия" 17.1.1954 р., ч. 14, - Знаменательное событие в истории нашей Родины; "Литературная Газета" 16.1.1954 р., ч. 7, - Животворная сила дружбы народов;

93/ Пор. "Известия" 17.1.1954 р., ч. 14, Н. Кальченко, Председатель Совета Министров УССР, В Братской семье, Максим Рыльский, Незабываемая дата; Б. Дацюк, Великий праздник народов СССР, і т.д., "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18, М. Тарасов, Председатель Президиума Верховного Совета РСФСР, Единая семья свободных народов; Н. Подгорный, Секретар ЦК КП Украины, Навеки вместе;

94/ Пор. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18, В президиуме Верховного Совета Украинской ССР. Таку ж інформацію помістили й "Известия" з 17.1.1954 р., ч. 14. Це свідчить, що сама публікація інформації належала до актів святкування;

95/ Пор. "Правда" 17.1.1954 р., ч. 17, - В Московском Совете депутатов Трудящихся;

96/ Див. Н а т а н Р и б а к, Переяслав-Хмельницький, "Литературная Газета" 16.1.1954 р., ч. 7;

97/ Пор. "Правда" 10.1.1954 р., ч. 10, - В Президиуме Верховного Совета СССР., "Правда" 11.1.1954 р., ч. 11, - В новом областном центре;

98/ Пор. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18, - В честь великой даты, Творческое содружество, Всенародное торжество, в городах селах Белоруссии, і т.д.;

99/ Пор. "Правда" 19.1.1954 р., ч. 19, В честь 300-летия воссоединения Украины с Россией - Лекции, Беседы, Вечера;

100/ Пор. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18 та 19.1.1954 р., ч. 19, - Трудящиеся стран народной демократии отмечают 300-летие воссоединения Украины с Россией. В обох інформаціях цитується преса народніх демократій про 300-ліття возз'єднання;

101/ Ця стаття послужила зразком для статей у пресі "народніх демократій". Так маємо майже ті самі слова, що й у наведеній цитаті, в статті болгарського часопису "Отечествен фронт". Там так само говорять про свято "всього прогресивного людства" і т.д. Пор. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18, Трудящиеся стран народной демократии отмечают 300-летие воссоединения Украины с Россией ;

102/ "Правда" 27.1.1954 р., ч. 27, - Смотр народных талантов "Правда" 5.2.1954 р., ч. 36, - Закончился смотр художественной самодеятельности на Украине. Оpubліковано також дані про мистецьку самодіяльність в Україні: близько 77 тисяч драматичних, музичних, танцювальних гуртків, хорів та ансамблів, гуртків образотворчого мистецтва, в яких бере участь 1 мільйон 200 тисяч осіб;

103/ Пор. "Правда" 30.1.1954 р., ч. 30, Украинские колхозники на Кировском заводе;

104/ Пор. "Правда" 1.4.1954 р., ч. 91, Дружба строителей Украины и Ленинграда;

105/ Пор. "Медицинский Работник" 2.2.1954 р., ч. 10. Информация про читацьку конференцію в бібліотеці Одеського дому медичного управління на тему "Дружба народів СРСР", присвячена "ювілейній даті 300-ліття возз'єднання";

106/ "Правда" 7.2.1954 р., ч. 38, Производственная дружба металлургов;

107/ "Правда" 19.2.1954 р., ч. 50, - Соревнование хлеборобов братських республик;

108/ Пор. "Правда" 1.4.1954 р., ч. 91, - На полях страны;

109/ "Известия" 26.1.1954 р., ч. 21, - Конкурс на лучший проект триумфальной арки в Киеве в честь 300-летия воссоединения Украины с Россией;

110/ "Правда" 5.2.1954 р., ч. 36, - В Министерстве культуры СССР и Исполкоме Московского Совета - Программа и условия конкурса на лучший проект сооружения в г. Москве монумента в память 300-летия воссоединения Украины с Россией;

111/ "Правда" 14.3.1954 р., ч. 73, - Кольцевая линия метро - в строй;

112/ "Медицинский Работник" 2.2.1954 р., ч. 10, - Советский народ единодушно выдвигает кандидатов в депутаты Верховного Совета СССР - У к р а и н а ;

113/ "Правда" 11.2.1954 р., ч. 42, - Обращение Центрального Комитета Коммунистической Партии Советского Союза ко всем избирателям, к рабочим и работницам, к советской интеллигенции, к воинам советской армии и военноморского флота;

114/ "Правда" 14.2.1954 р., ч. 45, - Обращение Всесоюзного Центрального Совета Профессиональных Союзов ко всем членам профессиональных союзов, ко всем рабочим и работницам, инженерам и техникам, работникам сельского хозяйства, к работникам науки и культуры, к служащим советских учреждений;

115/ "Правда" 10.3.1954 р., ч. 69, - Встречи избирателей с кандидатами в депутаты Верховного Совета СССР. Речь товарища А.И. Кириченко на собрании избирателей Киевского-Ленинского округа г. Киева 9 марта 1954 года;

116/ Пор. "Правда" 27.2.1954 р., ч. 58, - В Президиуме Верховного Совета СССР, "Известия" 27.2.1954 р., ч. 49, там же;

117/ Пор. "Известия" 28.2.1954 р., ч. 50, - Акт великой дружбы;

118/ Пор. "Известия" 28.2.1954 р., ч. 50, передовиця: Нена-
рушимая дружба равноправных народов. У статті, присвяченій ви-
борам до Верховного Совету ССРСР, перераховано різні прояви
"дружби народів". Однак, російському народові не забувають да-
ти провідне місце:

"Особенно большой вклад в дело расцвета экономики
и культуры народов нашей страны внес и вносит великий
русский народ. Он по праву занимает ведущее место, как
самая выдающаяся нация из всех наций, входящих в сос-
тав Советского Союза".

Згадується там і "300-ліття возз'єднання:

"Включение Крымской области в состав Украинской
ССР послужит еще большему укреплению братской дружбы
между русским и украинским народами".

119/ Пор. "Литературная Газета" 13.2.1954 р., ч. 31, -Сегод-
ня в Крыму. В статті говориться про різномірні зв'язки Криму з
Україною. В уступі про культурні зв'язки читаємо:

"Симферопольцы знакомятся с фотовыставкой, пос-
вященной 300-летию воссоединения Украины с Россией.
Этому знаменательному юбилею посвятил свою творческую
работу и коллектив областного драматического театра.
Он показал на днях премьеру пьесы А. Корнейчука "Бог-
дан Хмельницкий".

120/ Пор. "Литературная Газета" 13.4.1954 р., ч. 44, - Ве-
сенний Крым. У статті говориться про недавній XVIII З'їзд КП
України, на якому вперше були присутні делегати Криму:

"Можно было видеть, как тепло и душевно приняла
Украина в свою дружную семью родной, советский Крым".

Про переселених на Крим людей говориться:

"Теперь многие из них считают себя старожилами,
бывальми табаковедами и виноградарями, а тогда ...
Что скрывать: неуютным и холодным показался вначале
этот теплый, солнечный край ...

Теперь идешь по улицам крымських сел и видишь
как бы символическую картину: вишневые садоочки около
хат, а рядом виноградные кусты и пышний крымский та-
бак. Идешь и слышишь названия улиц: "Киевская", "Пол-
тавская", "Каменец-Подольская" ...

Українці були поселені на місці народобивства. Поселені
примусово вже звикли до нового місця перебування. Передання Кри-
му до складу Української ССР має їм нагадувати, що це їх посели-
ла в Криму советська влада. Без неї вони можуть бути вигнані. Но-
ве українське населення Криму повинне бути міцно пов'язаним із
владю примусовою участю, чи краще користю з народобивства. За-

гравання на почутті національної гордості і на почутті страху за наслідки зміни влади повинні б наблизити українців до відповідальної за народовбивство влади;

121/ "Известия" 28.2.1954 р., ч. 50, -В Президиуме Верховного Совета РСФСР и Совете Минисров РСФСР:

"Правительственный Комитет РСФСР по подготовке и проведению юбилея 300-летия воссоединения Украины с Россией утвержден в следующем составе: тт. Пузанов А.М. /председатель/, Михайлов Н.А., Соловьев Л.Н. /заместитель председателя/", - далі йде 56 прізвиз.

122/ Див. "Литературная Газета", 12.1.1954 р., ч. 5;

123/ Пор. "Известия" 15.3.1954 р., ч. 63, -Чувство семьи единой. -У цьому репортажі Івана Цюпи про вибори з Києва знаходимо також вірш, використаний пропагандою до виборів, який знаходився у виборчих льокалях:

"Свой голос отдаю, чтоб наша дружба
Всегда была могуча и жива.
Не только нам, -так миру нужно,
Чтоб вместе были Киев и Москва".

124/ Див. "Известия" 28.4.1954 р., ч. 100. Перейменування Проскурова на "Хмельницький" і Кам'янець-Подільської області на область "Хмельницьку" відбулося Указом Президії Верховного Совету Української ССР з 16.1.1954 р. Президія Верховного Совету ССРСР прийняла це саме рішення 4.2.1954 року. /Див. "Правда" 18.1.1954 р., ч. 18, -В Президиуме Верховного Совета Украинской ССРСР/;

125/ Пор. "Известия" 28.4.1954 /100/ - Після створення Черкаської області /Указ Президії Верховного Совету ССРСР з 7.1.1954 р./, після ліквідації Ізмаїльської області /Указ Президії Верховного Совету ССРСР з 15.2.1954 р./, прилучення Кримської області до Української ССР /Указ Президії Верховного Совету ССРСР з 19.2.1954 року/ - і перейменування Кам'янець-Подільської області в область "Хмельницьку" /Указ Президії Верховного Совету ССРСР/ - Українська ССР збільшилася з 25 на 26 областей. Вона складається тепер з таких областей згідно із зміною в статті 23 Конституції ССРСР, ухваленої 26.4.1954 р.:

Вінницької, Волинської, Ворошилоградської, Дніпропетровської, Дрогобичської, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Кримської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівенської, Сталінської, Ста-

ніславської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернігівської і Черновецької;

126/ Пор. "Правда" 20.4.1954 р., ч. 110, Депутаты Верховного Совета СССР в столице. Про них читаємо:

"Они привезли москвичам братский привет от трудящихся Советской Украины, которые вместе со всеми народами СССР торжественно отмечают 300-летие воссоединения Украины с Россией".

127/ "Правда" 23.4.1954 р., ч. 113. Н.Т. Кальченко, депутат Харківської-Ленінської округи, сказав у Советі Союзу:

"В ознаменование 300-летия воссоединения Украины с Россией в гор. Киеве в этом году закладывается новое здание Государственного университета имени Т.Г. Шевченко. Это будет замечательный подарок украинскому народу "...

128/ "Правда" 26.4.1954 р., ч. 116, І.І. Туряниця, депутат до Совету Національностей від Ужгородської виборчої округи, згадав у своїй промові, м. і:

"...Готовясь к этому всенародному празднику, трудящиеся Закарпатской области приложат все свои силы для успешного выполнения тех задач"...

129/ "Правда" 28.4.1954 р., ч. 118, - Доклад Секретаря Президиума Верховного Совета СССР депутата Н.М. Пегова. Він, м.і., сказав:

"Передача Крымской области Российской Федерации в состав Украинской ССР является свидетельством безграничного доверия и любви русского народа к украинскому народу, наглядным доказательством братских отношений, сложившихся между народами нашей страны"...

130/ "Правда" 28.4.1954 р., ч. 118, - Речь депутата М.П. Тарасова, - де, м. і., сказано:

"Вопрос о передаче Крымской области из РСФСР в состав Украинской республики обсуждается в дни, когда по всей Советской стране широко отмечается славная историческая дата - трехсотлетие воссоединения Украины с Россией, отмечается как большей национальный праздник не только русского и украинского народов, но и всех народов Советского Союза".

131/ Там же, "Речь депутата П.Г. Тычины". Він м.і. зазначив:

"Этот праздник является национальным торжеством не только украинского и русского народов, но и всех народов Советского Союза".

132/ Там же, "Речь депутата М.А. Янова". Він згадав:

"Верховный Совет Союза Советских Социалистических Республик рассматривает вопрос об утверждении Указа Президиума Верховного Совета СССР о передачи Крымской области из состава Российской Федерации в состав Украинской республики в знаменательные дни, когда вся наша страна отмечает 300-летие воссоединения Украины с Россией, как большой национальный праздник русского и украинского народов и всех народов Советского Союза".

133/ Там же, "Речь депутата Н.П. Бажана". Бажан згадує:

"Украинский народ глубоко ценит безграничное доверие и любовь русского народа к народу украинскому, доверие и любовь, которые утверждались на протяжении веков совместной жизни и борьбы и которые снова так ярко выражены в акте передачи Украине одной из ценнейших и красивейших областей России".

"... Замечательный акт передачи Крымской области из состава Российской Федерации в состав Украинской ССР произошел в дни, когда народы нашей страны отмечают, как свой светлый всенародный праздник"...

Ми навмисне подали цитати, як промовці згадували 300-ліття возз'єднання. Подібність справді вражаюча. Майже ті самі слова скрізь; видно, що промови були вироблені в центрі не тільки в загальних директивах наперед, але й у всіх подробицях;

134/ "Литературная Газета" 1.4.1954 р., ч. 39, - Республиканский смотр продолжается;

135/ Пор. Див. "Правда" 21.3.1954 р., ч. 80, XII Съезд ВЛКСМ - Вчера в Большем Кремлевском дворце;

136/ "Правда" 28.3.1954 р. ч. 87, - XVIII съезд Компартии Украины. В звіті "Правди" про цей з'їзд згадують:

"Подготовка к празднованию выдающегося исторического события - 300-летия воссоединения Украины с Россией - выливается в демонстрацию могучего единства русского, украинского и всех советских народов, в большой национальный праздник трудящихся всех народов СССР".

137/ Пор. "Радянська Україна", 2.4.1954 р., ч. 79, - Успіхи всенародного змагання;

138/ "Радянська Україна" 7.4.4.1954 р., ч. 83, - Нові сади на Закарпатті;

139/ "Радянська Україна" 2.4.1954 р., ч. 79, - Успіхи всенародного змагання;

140/ "Радянська Україна" 3.4.1954 р., ч. 80, - Більше продукції з існуючих виробничих площ;

141/ Пор. "Радянська Україна" 2.4.1954 р., ч. 79,- Третя Українська республіканська міжспілкова конференція Професійних спілок. "Радянська Україна" 4.4.1954 р., ч. 81, - Третя Українська республіканська міжспілкова конференція професійних спілок.

В цій конференції взяло участь понад 400 осіб. На ній були присутні також представники влади, комуністичної партії і численні гості. На пленумі Української республіканської ради професійних спілок, що відбулася зразу після конференції, вибрано президію цієї ради в складі 14 осіб; головою вибрали К.Ф. Москальця, секретарем М.Ю. Жданова.

На конференції згадано 300-ліття возз'єднання: в названій статті говориться, що це саме "колектив Харківського тракторного заводу виступив ініціатором соціалістичного змагання за гідну зустріч всенароднього свята - 300-річчя возз'єднання України з Росією".

142/ Пор. "Правда" 20.1.1954 р., ч. 20, - В Академії наук ССРСР;

143/ "Медицинский Работник" 26.1.1954 р., ч. 8, - В Академії медических наук ССРСР;

144/ "Медицинский Работник" 20.4.1954 р., ч. 32, - В честь славной годовщины;

145/ "Радянська Україна" 7.4.1954 р., ч. 83, - Ювілейна сесія загальних зборів Академії наук УРСР, присвячена 300-річчю возз'єднання України з Росією;

146/ Там же, Пор. теж "Правда" 7.4.1954 р., ч. 97, - Юбилейная сессия Академии наук Украинской ССР;

"Известия" 7.4.1954 р., - Юбилейная сессия общего собрания Академии наук Украинской ССР;

"Правда" 9.4. 1954 р., ч. 99, -Юбилейная сессия Академии наук УССР;

147/ "Правда" 13.4.1954 р., ч. 103, - Общее собрание Академии наук ССРСР - В честь 300-летия воссоединения Украины с Россией. "Известия" 13.4.1954 р. ч. 87, - К 300-летию воссоединения Украины с Россией - Юбилейное собрание Академии наук ССРСР;

"Правда" 14.4.1954 р., ч. 104, - Юбилейные сессии отделений Академии наук ССРСР;

"Литературная Газета" 13.4.1954 р., ч. 44, - Юбилейная сессия Академии наук СССР;

"Известия" 15.4.1954 р., ч. 89, Содружество русских и украинских ученых;

148/ "Радянська Україна" 3.4.1954 р., ч. /80/, Концерти до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Окрім ансамблю пісні і танцю Грузинської ССР і Вірменської ССР та Білоруського народнього хору, що тоді вже закінчили виступи в УССР, "Р.У." називає ще такі хори, що мали відвідати Українську ССР: Державний народний хор ім. П'ятницького, Воронежський народний хор під керівництвом А. Свешнікова, Державна оркестра російських народніх інструментів ім. С. Осіпова, Ленінградська академічна хорова капеля, Державна капеля Молдавської РСР "Дойна", Адигейський ансамбль пісні і танцю, Білоруський ансамбль пісні і танцю, Північно-Осетинський ансамбль, Ансамбль пісні і танцю донських козаків та кілька інших мистецьких колективів".

"До Російської РСФСР на гастролі виїдуть Державна академічна заслужена капеля УССР "Думка", Державний український народний хор, Державний ансамбль танцю УССР, Державна заслужена капеля бандуристів УССР, Волноваський народний хор та ансамбль пісні і танцю Сталінської філярмонії".

"В Узбецькій, Туркменській, Казахській, Таджикиській та Киргизській РСР виступатиме Львівська державна заслужена капеля "Трембіта", Закарпатський народний хор гастролюватиме в Прибалтиці, у Вірменії, Азербайджані та Грузії відбудуться гастролі гуцульського Ансамблю пісні і танцю".

Там же - Приїзд у Москву українського народнього хору - Див. теж "Правда" 3.4.1954 р., ч. 93, - Приїзд в Москву українського народнього хору;

149/ Пор. "Правда" 21.4.1954 р., ч. 111, -Юбилейный пленум правления Союза советских композиторов Украины;

150/ Пор. "Правда" 25.4.1954 р., ч. 115, -Концерт украинского искусства в Москве. "Известия" 25.4.1954 р., ч. 98, - Концерт украинского искусства в Москве;

151/ "Литературная Газета" 16.2.1954 р., ч.20, - Вечер поэзии, посвященный 300-летию воссоединения Украины с Россией;

"Литературная Газета" 23.2.1954 р., Дни украинской поэзии в Москве:

"За время пребывания в столице украинские поэты побывали в гостях у деятелей медицины, студентов МГУ, текстильщиков, офицеров Советской Армии, мукомолов, в библиотеках имени А.С. Пушкина, в Госплане СССР".

"В этих вечерах приняли участие украинские поэты И. Вырган, В. Кондратенко, В. Кучер, А. Малышко, М. Нагнибеда, И. Нехода, Д. Павличко, М. Рыльский, И. Рядченко, В. Сосюра, В. Ткаченко, В. Швец, Я. Шпорта и русские поэты и переводчики М. Алигер, Н. Асеев, С. Васильев, Н. Грибачев, Е. Долматовский, А. Жаров, В. Звягинцев, В. Инбер, М. Исаковский, В. Луговский, С. Маршак, М. Матусовский, С. Островой, Л. Ошанин, В. Сидоров, К. Симонов, С. Щипачев, А. Яшин";

152/ "Литературная Газета" 4.3. 1954 р., ч. 27, - XV Пленум правления Союза советских писателей;

153/ Пор. "Известия" 14.4.1954 р., ч. 88, - Вечера украинской литературы и искусства в Москве;

"Литературная Газета" 15.4.1954 р., ч. 45, - Украинские писатели и артисты в Москве;

"Литературная Газета" /140/ 17.4.1954 р. /46/, Вечер двух братских литератур;

"Правда" 16.4.1954 р., 106, - Вечер украинской литературы и искусства в Москве;

"Известия" 16.4.1954 р., ч. 90, - Вечер украинской литературы и искусства в Москве;

154/ "Литературная Газета" 27.4.1954 р., ч. 50, - Заключительный вечер украинской литературы и искусства;

На цьому вечорі, як підкреслює "Л.Г.", читали "без перекладів" свої вірші Павло Тичина, Максим Рильський, Володимир Сосюра, Леонід Первомайський, Степан Олійник, Платон Воронько, Андрій Воронько;

Письменники Вадим Собко, Натан Рибак, Олесь Гончар, Ванда Василевська говорили про Москву, про розквіт єдиної національної радянської культури і т.д.;

155/ Про перебіг декади пор. ще: "Известия" 17.4.1954 р., ч. 91, Вечера украинской литературы и искусства в Москве;

"Правда" 18.4.1954 р., ч. 108, - Украинские писатели в Московском университете;

"Известия" 18.4.1954 р., ч. 92, - Украинские писатели в Московском университете;

"Литературная Газета" 20.4.1954 р., ч. 47, - Вечера украинской литературы;

"Литературная Газета" 22.4.1954 р., ч. 48, - Вечера украинской литературы;

"Известия" 20.4.1954 р., ч. 93, - В ознаменование 300-летия воссоединения Украины с Россией;

"Правда" 20.4.1954 р., ч. 110, - Вечера украинской литературы и искусства в Москве;

"Литературная Газета" 24.4.1954 р., ч. 49, - Вечера украинской литературы и искусства в Москве;

Згідно з повідомленнями преси, основні віхи Декади вечорів української літератури і мистецтва в Москві були такі:

13.4. приїзд українських мистців;

14.4. приїзд українських письменників;

15.4. перший виступ у Великій залі Московської консерваторії ім. Чайковського;

16.4. виступи в Центральному клубі ім. Дзержинського /доповідь про українську советську літературу читав Л. Новиченко, у Центральному домі культури залізничників /доповідь Ю. Смолича/;

17.4. виступ в актовій залі Московського державного університету ім. М.В. Ломоносова /доповідь Натана Рибак/;

18.4. /неділя/ виступ в Центральному домі літераторів, виступ в Академії суспільних наук при ЦК КПСС;

19.4. виступ в Центральному Домі Советської Армії /доповідь Л. Дмитерка/;

20.4. відвідини різних фабрик;

21.4. виступ перед робітницями комбінату "Трехгорная Мануфактура", перед слухачами Вищої партійної школи при ЦК КПСС;

22.4. виступ в Московському енергетичному інституті ім. В.М. Молотова /доповідь Л. Первомайського/;

23.4. виступ в одній фабриці під Москвою, виступ в Центральному домі працівників мистецтва;

/ 24.4. не було ніяких виступів через великий "Концерт українського мистецтва"/;

25.4. Кінцевий вечір української літератури і мистецтва /доповідь Миколи Бажана про українську літературу, промова О. Корнійчука/;

156/ "Литературная Газета" 30.1.1954 р., ч. 13, - Издание произведений украинских писателей в Латвии;

157/ "Литературная Газета" 30.3.1954 р., ч. 38, - Певец воссоединения, В л а д и м и р Б е л я е в, рецензія на "твори" Ярослава Галана, в двох томах, Держлітвидав, Київ, 1953. Рецензія вихваляє Галана, як борця проти "агентури Ватикана і українських буржуазних націоналістів, вітає вихід "Творів" саме в час святкування 300-ліття возз'єднання;

158/ "Литературная Газета" 8.4.1954 р., ч. 42, Стихи о великой дружбе, А л е к с а н д р П р о к о ф ь е в. Рецензія на "Триста лет" Максима Рильського, бібл. "Огонек", вид. "Правда", 30 ст., переклад з українського кількох перекладачів. Рецензія хвалить Рильського і критикує перекладачів;

159/ "Литературная Газета" 29.4.1954 р., ч. 51, У Львовских литераторов. Стаття львівського кореспондента "Л.Г." про літературні приготування до свята 300-ліття у Львові,;

160/ Там же. "Журналы в мае". Подобиці про травневі числа українських, російських і інших журналів;

161/ Пор. "Правда" 31.1.1954 р., ч. 31, В Президиуме Верховного Совета РСФСР: "Государственный флаг РСФСР состоит из красного полотнища со светлосиней полосой у древка во всю ширину флага. Светлосиняя полоса составляет одну восьмую длины флага. В левом верхнем углу красного полотнища изображены золотые серп и молот и над ним красная пятиконечная звезда, обрамленная золотой каймой. Отношение ширины флага к длине 1:2". Таким чином прапор РСФСР має однакові фарби з прапором УРСР, тільки в іншому розміщенні. Це теж може бути знаком дружби народів... Пор. "Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією", І.Бойко, Переяславська Рада та її історичне значення, видані в лютому і березні 1954 р.;

162/ Пор. "Известия" 17.3.1954 р., ч. 65, -Областная художественная выставка. Інформація про мистецьку виставку в Дніпропетровську, присвячену роковинам 300-ліття возз'єднання. На ній було виставлено 250 праць;

163/ Пор. "Правда" 5.4.1954 р., ч. 95, -Исторический музей в Переяславе-Хмельницком;

164/ Пор. "Правда" 8.4.1954 р., ч. 98, -Дар польских ученых, "Литературная Газета" 13.4.1954 р., ч. 44, - В дар украинским ученым;

165/ "Правда" 29.4.1954 р., ч. 119, - Выставка, посвященная 300-летию воссоединения Украины с Россией;

166/ Пор. "Радянська Україна", 4.3.1954 р., ч. 89, -В єдиній сем'ї братніх народів. Стаття подає відгуки преси СРСР про 300-ліття;

167/ Пор. "Правда" 11.4.1954 р., ч. 101, - Киевская улица в Ериване;

168/ "Медицинский Работник", 26.1.1954 р., ч. 8, В честь исторического праздника. Програма мотоциклевих перегонів медиків на честь 300-ліття;

169/ Див. "Известия" 12.2.1954 р., ч. 36, -Лыжный переход Киев-Москва;

170/ "Правда" 19.4.1954 р., ч. 109, -Многодневная гонка сельских велосипедистов;

171/ "Радянська Україна" 3.4.1954 р., ч. 80, -Плакати, присвячені 300-річчю возз'єднання України з Росією. Між плякатистами названо: В. Іванова, Н. Терещенка, О. Совостька, Б. Успенського ... "Плакати будуть випущені масовим тиражем";

172/ "Правда" 9.4.1954 р., ч. 90, -Русские и украинцы, проживающие в Канаде, отмечают 300-летие воссоединения Украины с Россией; Також "Известия" 9.4.1954 р., ч. 84, там же;

173/ "Правда" 17.4.1954 р., ч. 107, -В честь 300-летия воссоединения Украины с Россией;

"Известия" 17.4.1954 р., ч. 91, там же.

ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

У кн. 13 "Українського Збірника", в статті Д. Солов"я "Вияв наслідків політики колоніалізму ЦК КПСС"... , просимо виправити такі помилки, що міняють зміст:

Стор. 12. У першому цифровому рядку - РСФСР: треба підкреслити число 323.800,0

" " У другому цифровому рядку - Україна: підкреслити всі чотири числа, що стоять у графах: 2,3,4 і 5.

/Підкреслені числа, як сказано в примітці до таблиці, взяті з позначених офіційних джерел/.

Стор.18. У таблиці 10, після шостого числового рядка згори, треба вставити пропущені цифри:

	/1/	/2/	/3/	/4/	/5/
б/у % до графи 4:					
РСФСР		48,2	51,8	100	-
Україна		39,3	60,7	100	-

Крім того, треба зробити такі виправлення:

	<u>Рядок:</u>	<u>Надруковано:</u>	<u>Має бути:</u>
Стор.13.	15 згори	державних ці	державних цін
" 16	6 згори	алькогольними напоями	алькогольним напоям
" 20	14 знизу	декляруючи йому	ствержуючи йому
" 27	15 знизу	стор. 303	стор. 393

З М І С Т

Стор.

<u>Є. Гловінський,</u>	Проблема життєвого рівня в СССР	3
<u>С. Гольдельман,</u>	Доля жидівства під Советами	35
<u>Н. Полонська-Василенко,</u>	Особливості Української Пра- вославної Церкви	59

Додаток:

<u>Богдан Феденко,</u>	300-ліття Переяславського До- говору і советська пропаганда /монографія, 1-ша частина/, окре- ме сторінкування.
------------------------	--